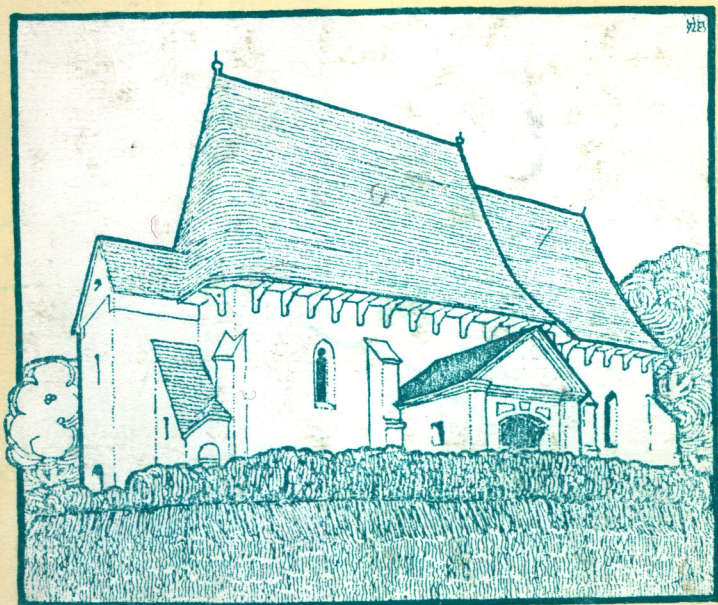

CSEKE PÉTER VIGYÁZÓ TORONY

☯ BESZÉLGETÉSEK ☯
DEBRECZENI LÁSZLÓVAL

KRITERION KÖNYVKIADÓ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Cseke Péter

Vigyázó torony

Beszélgetések
Debreczeni Lászlóval

Kriterion Könyvkiadó • Bukarest 1995

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az illusztrációkat
Debreczeni László
munkáiból válogattuk

ISBN 973 26 0402 6

Egy kötet keletkezéstörténete

A kolozsváriak (és nyilván nemcsak ők) még jól emlékezhetnek szálfageyenes tartására, igazságérettől áthatott, megfontolt szavára. Látom, amint kimért, háttározott léptekkel Kós Károlyhoz igyekszik éppen, a Rákóczi út elejére; aztán fel-felmagaslik a Vármegye-házával átellenben, Jancsó Béla otthonától jövet. Ha a patinás Farkas utcában járok, még mindig az az érzésem, hogy csak azért nem találkozunk, mert épp betért László Dezsőhöz néhány percre. *Kávéhiányos* időkben is mindig várt rá egy csésze párálló fekete dr. László Ferencéknél a Király utcában, ahol közös témánkról, az Erdélyi Fiatlokról folyt az eszmecsere a nyolcvanas évek első felében csaknem minden péntek délben.

E találkozók szellemi haszonélvezőjeként úgy sejtem, hogy most ott áll a rajtunk oly kegyetlenül keresztülzúduló idő Vigyázó Tornyában. Amelynek — Jancsó Béla elgondolásai alapján — maga volt a tervezője, szilárdságtanban tévedhetetlen ács mestere, jobb sorsra érdemes társaival együtt balladás építője. Ott áll egy letűnt, ám a maihoz mégis oly hasonlatos korszak leválthatatlan őrszemeként.

Viszonylag magas kora ellenére (nyolcvanhárom évesen hunyt el 1986-ban) nem írt önéletrajzi visszaemlékezést. Némely kortársa önéletírását ugyanis annyira megbízhatatlannak tartotta, hogy következetesen kitért az efféle ösztönzések elől. A múlttól, akár csak az elhunytak emlékéről, nem(csak) a szépet, hanem az igazat kell(ene) kimondani — hangoztatta gyakorta —: *minden mellétekintet nélkül*. Hogy ő maga ne essék abba a hibába, amiben szelektíven emlékező kortársait elmarasztalta, csakis pontosan megfogalma-

zott — az egész beszélgetés horderejét forgatókönyvszerűen érzékeltető — kérdésekre volt hajlandó válaszolni. Ugyanakkor hosszas utánajárás, több előfoglalmazás egybevetése és kiegészítése után véglegesítette válaszait.

Nem kis súly nehezedett a vállára, amikor rászánta magát a két világháború közötti főiskolás, illetve értelmiségi *nemzedéki* lappal kapcsolatos kérdések tárgyilagos megvilágítására. Tudta ugyanis, hogy az egykori alapító-főmunkatársak közül immár egyedül neki magának kell képviselnie az Erdélyi Fiatalok tisztánlátását, erkölcsi alapállását, tényiszteletét egy olyan korban, amelynek uralkodó ideológiája nem tűrte meg az effajta szellemiséget. Úgy készült fel minden egyes „beszélgetésre” — voltaképpen egy közösen tervezett „beszélgetőkönyv” témáira —, hogy ne csupán fogyatkozó számú kortársaihoz, hanem mindenekelőtt a tárgyilagosnak és az elvi tisztánlátás iránt fogékonyabbnak remélt utókorhoz szólhasson.

A hosszú időn át „hallgató” Debreczeni László megszólaltatására Baróti Pál, A Hét szerkesztője kért volt fel 1978 végén; nem sokkal azután, hogy a Korunk Galériában megnyílt az akkor hetvenöt éves Debreczeni fél évszázados tudományos és művészi tevékenységét revelláló kiállítása. A kézirat leadásának sürgős volta (*A történelem cselekedeteink igaz és etikus volta szerint ítélt* címen jelent meg a bukaresti hetilap 1979. újr-évi számában), Debreczeni László maximalizmusba hajló igényessége, aggályosságig menően körültekintő és pedáns — azaz: rendkívül időigényes — fogalmazásmódja nem tette lehetővé, hogy az első nekirugaszkodásra tisztázni lehessen az Erdélyi Fiatalokkal, illetve — ami ettől elválaszthatatlan — az ő munkásságával összefüggő kérdéseket. A „születésnap-i beszélgetés” megjelenésének váratlanul kedvező visszhangja azonban arra készítetett bennünket, hogy 1979 téli hónap-jaitól kezdve gyakrabban találkozzunk, és az egye-

részletkérdéseket — az írásban megfogalmazott válasz előtt — dr. László Ferencék lakásán alaposan megbeszéljük. Ennek köszönhető, hogy A Hét hasábjain megjelent nyolc gépelt oldalnyi szöveg rövidesen a duplájára, majd a háromszorosára bővült. Ez a változat került be aztán a *Látóhegyi töprengések* című kötetembe *Debreczeni László vallomásai* címmel (Kriterion, Buk., 1979. 123–136.). A szakirodalom innen számítja az Erdélyi Fiatalok új szempontokat felvető, korábbi téves beállításokat korrigáló megközelítését (Hungarológiai Értesítő, 1981. 3–4. 29.).

A „beszélgetőkönyv” tervének körvonalazódása, illetve az első fejezetek elkészülte után javaslatot nyújtottam be a Kriterionnak. Botár Emma főszerkesztő örömmel üdvözölte a vállalkozást, de úgy gondolta, hogy erre a kötetre csak azután kerülhet sor, miután Debreczeni László válogatott tanulmányainak gyűjteménye és a róla szóló monográfia napvilágot látott. Hogy a személyes hangú vallomások mintegy háttér-rajzként szolgálhassanak a munkásságát közelebbről megismerni vágyó érdeklődőknek. Balogh Ferenc róla szóló monográfiája (*Debreczeni László. Az építő és iparművész.* Kriterion, Buk., 1983) szerencsére már megjelent, tanulmánykötetete összeállításához azonban sem ideje, sem kedve nem volt Debreczeninek, pályája lezárulása után pedig a nyolcvanas évek második fele nem kedvezett a korábbi elképzelések valóra váltásának.

Péntek déli találkozásaink alkalmával készített feljegyzéseim tanúsága szerint tizenkét fejezetre terveztük volt a „beszélgetőkönyvet”. Elkészült belőle hat. Szerencsére a legfajsúlyosabbak. Az életpálya lezárulása után Debreczeni László kéziratai — végakarátának megfelelően — az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárába kerültek. Az Erdélyi Fiatalokra vonatkozó dossziékat átlapozva kiderült, hogy olyan kérdésekről is maradt előfogalmazás, mint az „EF világnézeti függetlensége”, az „EF és a narodnyicizmus”, az

„EF és Onisifor Ghibu támadása”, az „EF és az Új Arcvonal”, az „EF és a Vásárhelyi Találkozó”. Ezekből a használható részeket beépítettem az első — általános kérdéseket tárgyaló — fejezetbe.

Kolozsvárt, 1992 szeptemberében

Akiket igazolt az idő

— Azt eddig is tudtuk — főként László Dezső és Mikó Imre idevágó írásaiból —, hogy mennyire törvényszerű folyamat volt az Erdélyi Fiatalok megjelenése. Debreczeni László egyéni útja is törvényszerűen vezetett el a harmincas évek ifjúságát öntudatosítani hivatott folyóirat megalapításáig?

— Engedje meg, hogy előbb én tegyek fel néhány kérdést önnek. Okvetlenül szükséges, hogy erről az ügyről én beszéljek? Nem tart attól, hogy esetleg megbízhatatlan információkat fog kapni, s így óhatatlanul kényelmetlen helyzetbe kerül? Emlékirások sora mutatja, hogy a koros emberek szeretnek szépíteni a megtörtént dolgokon: sőt, olykor szeretnek eldicsekedni tetteiknek, dolgaiknak a valóságosnál nagyobbnak hitt jelentőségéről, értékéről. De ha úgy adódik, a tények ferdítésétől, elkenésétől sem riadnak vissza. Arról nem is szólva, hogy az idős ember emlékezete már csak természetétől fogva is kihagy, összezavar, torzít. Közdolgokkal szövődő kérdéskörrel lévén szó: nem jobb, ha ezt hivatásos kutatók bogozzák ki? Nem nekik kellene-e tisztáznuk majd ezt a valóságnak megfelelően és a történeti igazsághoz híven? Ezt jól meg kellene gondolni...

— A riporter nem indulhat ki abból, hogy alanya esetleg valótlan vagy félrevezető információkat is mondhat. Előlegezett hitel nélkül ezen a pályán aligha boldogulhatna. Ha netán kétségei támadnának, kötelessége ellenőrizni, s a kellő összefüggések ismeretében szembe-síteni a tényeket. A Hét szerkesztősége kért fel erre a beszélgetésre, és nincs okom azt feltételezni, hogy Debreczeni László nem a valóságnak megfelelően közölné velem mindazt, amit immár csak ő mondhat el az Erdélyi

Fiatalokról. Márpedig ebben a tárgykörben ma senkit sem tarthatunk nála illetékesebbnek. A kutatók dolgát is lényegesen megkönnyítjük, ha lesz miből kiindulniuk. Ha munkájukhoz elsődleges értékű anyagot, első kézből való információkat nyújtunk.

— Mindig szerettem az ügyes érvelést: kezdjük hát... De figyelmeztetem: egy dolog a tények, az információk rögzítése és más dolog azoknak a nyilvánosságra hozása. Maguké a felelősség, ha egyszer netán az derülne ki, hogy a tőlem eredeztetett információs anyag nem állja ki a lyütfőkritika próbáját...

— *Már azt hittem az előbb, hogy reménytelen vállalkozásba kezdtem...*

— Azt mégsem kívánhatom, hogy riporterri reputációja éppen miattam szenvedjen csorbát... Azzal kezdeném tehát, hogy diákkori eszmélésem óta szenvedélyesen érdekeltek a közügyek. Ebben persze nagy szerepet játszott az is, hogy korai olvasmányaim között több olyan mű szerepelt, amelyek a magyar szellemi világ és közélet kérdéseivel foglalkoztak. A 20-as évek elején pedig, a Tizenegyek megjelenésekor — valami egészen különleges szellemisége volt annak a pár évnek —, már úgy éreztem, hogy valamit nekem is tennem kellene. Csak még nem tudtam: hol és miként? A Tizenegyeket már akkor többnek láttam egyszerű irodalmi megmozdulásnál. Azon töprengtem, hogy programjukat mi módon lehetne továbbfejleszteni, sőt gyakorlati területre is átvinni... Azt viszont pontosan tudtam, hogy a népért kell dolgoznom. Így a Kós Károlyék első világháború előtti munkásságát jól ismerve, már 1924-ben azt írtam az Ifjú Erdély című diáklapban, hogy festő, szobrász, architektus tanulni a nép közé menjen. Pár évvel később — 1927-ben —, amikor az egyházi műemlékek kutatását és összeírását elkezdtem, *tudatos faluműelődést* szolgáló programmal fogtam munkához. Megdöbbenve láttam, hogy a korabeli magyar vezetés mennyire elhanyagolta a falut. S láttam azt is,

hogy ez a helyzet tarthatatlan, valamit tenni kell. De kikkel és hol kezdjük el a munkát? A Tizenegyek, mint ismeretes, szétrebbentek. Évek teltek el, amíg hazajöttek. Addigra itt már polarizálódott a társadalmi és az irodalmi élet. Közben épp azidótt — úgy emlékszem, még 1926 nyarán — ismertem meg Jancsó Bélát, aki a szegedi egyetemről jött haza vakációra. Beszélgetéseink során — nagy örömmre — kiderült, hogy hasonlóképpen látja ő is az itthoni helyzetet és a teendőket: alapvetően új látásmódra és életszemléletre van szükség. Ezekről a kérdésekről 1928 őszén Demeter Bélával is elbeszélgettünk Sajóudvarhelyen: irodalmi folyóirataink, szervezeteink már vannak, valami egyéb kell, szellemi és közéletünkben tovább kell jutni azon az állapoton, amelyben az irodalom egyeduralkodó. Valami olyan orgánus kellene, amelyben társadalmi és közéletünk belső, égető kérdéseit is tárgyalni lehetne. Még abban az évben azzal a célkitűzéssel tért véglegesen haza Szegedről Jancsó Béla — ahol tanúja volt a Szegedi Fiatalok szellemi kiforrásának —, hogy Kolozsváron *megszervezi* a fiatal értelmiségiek összefogását, megkezdi a főiskolások öntudatosítását. Hiszen a kisebbségi életkörülmények között felnőtt, közéleti tekintetben magára hagyott ifjúságnak a maga kezébe kellett már vennie sorsa irányítását; *új szellemű* — romantikától, délibábkergetéstől és tehetetlenségtől mentes — vezetőket kellett kinevelnie a kisebbségi közélet számára. Hogy pontosan mikor konkretizálódott a később Erdélyi Fiatalok néven megjelenő főiskolai folyóirat terve, arra már nem tudok válaszolni. De számomra különösen emlékezetes az a beszélgetés, amelyet 1929 nyarán folytattam Jancsó Bélával. Jól emlékszem még a helyszínre is. Az unitárius templom mellett álltunk, amikor kifejtette: igyekeznünk kell a lap indításával, mert ha nem, mások megelőznek. A Magyar Párt vezetősége — amelynek politikáját hibásnak láttuk, és amellyel később is mindvégig elvi ellen-

tétben álltunk — szintén foglalkozik egy, a főiskolások számára szerkesztendő lap kiadásának gondolatával. Elébe kell tehát vágni annak, hogy a Magyar Párt a *maga eszméinek* és elképzeléseinek megfelelő orgánnummal „vezesse” az ifjúságot. Ez nyilván egyet jelentett volna a főiskolai hallgatóság hivatalos pórázra fogásával, s ez ellen mielőbb fel kellett venni a harcot. Megmozdulásunk szervezését sikerült is titokban tartanunk egészen a lap megjelenésének napjáig, 1930. január 18-ig — az első kolozsvári magyar főiskolás bálig. A diákság általában nagy érdeklődéssel fogadta az Erdélyi Fialalokat, Albrecht Dezsőék pedig — a Magyar Párt égisze alatt ugyanis ők lettek volna hivatottak ifjúsági folyóiratot szerkeszteni — nagy ellenérzéssel. Egyébként ez az „elébevágás” volt az Erdélyi Fialalok egyetlen — de szükségképpen — „taktikai” lépése... S mi elégtétellel éreztük, hogy valami nem mindennapi dolog történt. És bizonyosra vettük, hogy ezt azok is észreveszik és méltányolják, akiknek érdekében a folyóiratot elindítottuk... Mindezekből, úgy hiszem, eléggé világosan kitetszik, hogy az Erdélyi Fialalok megalapításához vezető *utamban* nem beszélhetni törvényszerűségről, hanem inkább csak egy sors szabta szolgálatról.

— *Hogyan zajlott a szerkesztői munka?*

— Kezdetben a lapterveket rendszerint Jancsó Béla készítette; azokat László Dezsővel együtt részletesen megbeszélték. (A megbeszélések mindig a László Dezső lakásán folytak a lehető legjobb baráti légkörben, s a szerkesztési idényben Jancsó Béla szinte mindennapos vendég volt a háznál.) Azután minden szám terve a főmunkatársak szerkesztőségi ülése elé került. Ezek az üléseken a *főanyag* mindig felolvastatott; a kisebb jelentőségű közlésekről tájékoztatásokat kaptunk. Minden írás csakis a főmunkatársi ülés egyetértő jóváhagyásával jelenhetett meg a lapban. (Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy az üléseken a megbeszélések —

ERDÉLYI FIATALOK

BOMÁNIAI · MAGYAR · FŐISKOLÁS · LAP
SZERKESZTI · LÁSZLÓ · DEZSŐ ·

minden más híreszteléssel szemben — mindig nyugodt tanácskozási hangnemben zajlottak le. Nem emlékszem olyan esetre, hogy valamely írás felett különösebb vitatkozás vagy éppen nézeteltérés támadt volna. Jancsó Béla mindig igen jó érzékkel készítette elő a számok anyagát, vitatható írás nem került bele.)

A szerkesztésnek ez a módja azonban nehézkesnek bizonyult. A főmunkatársak nem tudtak minden esetben teljes számmal összejönni. Ezért később, 1931 júliusában egy szűkebb körű szerkesztőbizottság jelöltette ki, amelynek — időszakonként a beszámolás kötelezettségével — felelősen kellett továbbvinnie a munkát és a lap szellemi irányítását. E bizottságba kolozsvári tagok kerültek be, hogy ne legyenek nehézségek az összeülés körül (Bíró Sándor, Jancsó Béla, László Dezső és jómagam, mint alapító-főmunkatársak, vala-

mint László Ferenc szerkesztőségi titkár). A szerkesztőbizottság megbízatása egy évre szólt, de rendszerint újraválasztódott, és azonos összetételben maradt meg egészen az 1937-es esztendőig.

— *Ki rendelte meg Debreczeni Lászlótól azokat az írásokat, amelyeket az Erdélyi Fiatalokban adott közre?*

— Tőlem nem kellett kérni írást. Nem is kértek. Témám mindig volt, több, mint amennyit a hivatalos lekööttség mellett meg tudtam írni. Minden dolgom vita nélkül került közlésre. (Az *Ötfokú hangsoront* is egy László Dezsővel folytatott beszélgetés után a magam spontán megnyilatkozásaként írtam meg.) Egyetlen eset volt, amikor Jancsó Béla megjegyzőkönyveztetett. De nem a cikk tartalmáért, hanem azért, mert a nyomdában félreértésből előre kiszedték a cikkemet, s ezzel az illető lapszám költségei túlnőttek a kereten. (Mondhatni ma is kegyelettel őrzöm azt a jegyzőkönyvet, mint a körünkben levő fegyelemnek legpregnansabb dokumentumát.)

— *Kikre támaszkodott a folyóirat? Mekkora volt az olvasótábora és milyen az anyagi helyzete?*

— Az Erdélyi Fiatalok elsősorban és nagyjából a magyar főiskolai hallgatóságra támaszkodott, de természetesen voltak főiskolán kívüli hívei is. Szigorú háttározatunk volt azonban, hogy senkitől semmilyen címen semmiféle anyagi támogatást nem fogadunk el; még fizetett hirdetést sem közöltünk a lapban. Mindezt azért, hogy szellemi függetlenségünket megőrizzük. Ilyen körülmények között anyagi alapunk meglehetősen ingatag volt, s ezt elsősorban a lap terjedelme és rendszeres megjelenése, majd a külső kiállítás sínyletete meg. 1933-ban kénytelenek voltunk már a havi megjelenés helyett negyedévre áttérni. De a kiadásban nem mindig az anyagi gondok jelentették a nagyobb nehézséget. A folyóiratnak tíz és fél év alatt 56 száma jelent meg, 47 füzetben. Azoknak, akik ezt kevesellik, jó lenne már egyszor azt is számba venniük, hogy hány

füzeten áll ott a „Cenzurat” jelzés! (1936-ban az *Erdélyi* jelzõt is le kellett vennünk a címbõl.) 1937-ben ismét megkíséreltük a havi megjelenésre való visszatérést, de nem nyertük meg hozzá a szükséges hatósági engedélyt. Az 1940-es fõhatalom-változást követõen pedig egy új sajtótörvény süjtött le a lapra. Amikor minden erkölcsileg és másként is destruktív, de tókével rendelkező sajtótermék vígan továbblábolhatott — a minden gondolatával népe sorsán csüggõ pénztelen Erdélyi Fialoknak be kellett szüntetnie tevékenységét. Épp akkor, amikor a megváltozott viszonyok között új közegben kellett volna érvényt szereznie álláspontjának; amikor a legkeményebb elvi harcot kellett volna felvennie a magyar közélet bénító, reakciós és retrográd néppolitikájával szemben.

A polgármesteri véghatározat (1941. júl. 15.) és az ezt követõ tulajdonosi gyûlés jegyzõkönyve (júl. 22.) után mindnyájunkon, akik még megmaradtunk — Bíró Sándor, Jancsó Béla, László Dezsõ, László Ferenc és magam — keserû csalódás vett erõt. A jegyzõkönyvben is kifejezésre juttattuk, hogy a lapra az új helyzetben is szükség van. (Határozottan láttam, hogy most egy új fronton, a beözönlõ hivatalosságokkal jövõ idegen szellemmel szemben kell megvívnunk harcunkat — ezt tettem az Ortutay-polémiában — az erdélyi gondolat és a sajátos erdélyi problémák érdekében.) Keserû volt látni, hogy míg a megfelelő tókével, apparátussal és összeköttetésekkel is bíró, de a nép és az ország *köztekinetébõl* nézve közönyös, sõt sok esetben káros sajtótermékek tovább létezhetnek, addig a mi küzdelmes múltú és becsületos munkánk folytatásának lehetősége végleg elváगतott. A törvény nem tett kivételt, illetve különbséget hasznos és haszontalan vagy éppen bûnös tevékenység között. Csupán bizonyos alaki formaságok kielégítésétõl tette függõvé a sajtóorgánumok és kiadványok további létezését. (Ekkor és ez okból szünt meg a 80. szám után a Szabó Dezsõ-füzetek folyama is.)

— Az eddigiekből egyértelműen kiviláglik az is, hogy Debreczeni László korábban kezdte a falumunkát, mint az Erdélyi Fiatalok...

— Ez nyilván így igaz. Már 1928-ban és 1929-ben *Fatornyos hazámból* címmel sorozatban jelentette meg ily nemű írásaimat az Ifjú Erdély című diáklap. Ezekben rajzokkal illusztrálva ismertettem a falu műveltségének tárgyi világát, főleg építészetét és műemlékeit, és a népi építészet tanulmányozásából adódó tanulságokat fogalmaztam meg bennük. (A sorozat később, 1940-ben, kötetben is megjelent — *A mi dalaink, A mi táncaink* analógiájára — *A mi művészetünk* címmel.) De nemcsak tanulmányoztam, ismertettem a népi építészetet, a népművészetet, hanem építészeti és más tervezői munkámban is ennek a — számomra a régi kultúrák letéteményesét jelentő — világnak a szellemét érvényesítettem. A magam munkája azonban korántsem volt egyedülálló. Számba vehető falutanulmányozási kezdeményezések történtek az akkor egyházi (felekezeti) keretekbe szervezett ifjúsági csoportok részéről is. Balázs Ferenc, mielőtt Mészköre került volna, Székelykeresztúr vidékén már elkezdte volt a falusi ifjak között a kulturális-nevelő munkát; hasonló tevékenységet végzett László Dezső is. Hogy 1930 előtt a falumunka miért nem indulhatott be, és miért nem folyhatott egységes alapon? Ez pusztán csak azon múlt, hogy hiányzott hozzá az egészet átfogó szervezeti keret. Az Erdélyi Fiatalok egyik sarkalatos tervpontja éppen ennek a keretnek a biztosítása volt. A tárgyilagos kutató ma már ennyiből is könnyűszerrel megállapíthatja, hogy az Erdélyi Fiatalok mozgalma nem külső indíttatásra (amint azt némelyek bizonyítgatják), hanem az *erdélyi belső fejlődés* eredményeként jött létre. Az más kérdés (és nyilván természetes volt), hogy a hasonló vállalkozásokat (szlovákiai Sarló, Szegedi Fiatalok, budapesti Bartha Miklós Társaság, Gusti professzor bukaresti monografikus iskolája) kellő figye-

lemmel kísértük. Már a lap indulásakor, az első számban ilyen címmel adtunk közre Demeter Jánostól egy összefoglaló írást: *A különböző ifjúsági szervezetek falumunkájának köréből. Az Erdélyi Fiatalok egészen más viszonyok között járta a maga útját, mint az említett ifjúsági mozgalmak, s egészen természetes az is, hogy feladatait — másoktól függetlenül — maga tüzte ki.*

— *Áttanulmányozva A népi írók bibliográfiáját — mely elég szűkmarkú ugyan Debreczeni Lászlóval —, kiderül, hogy Laci bácsi milyen sokrétű tevékenységet fejtett ki az Erdélyi Fiatalok körében... Alapítóként és főmunkatársként részt vállalt a lap programjának kialakításában; nevéhez fűződik a folyóirat grafikai arcélének a megteremtése; szerepe volt a falumunka elméleti megalapozásában; s ami talán a legfontosabb: jelenlététől elválaszthatatlan az Erdélyi Fiatalok művészetpolitikája.*

— Akkoriban a mai, megfelelő létszámú belső munkatárssal dolgozó szerkesztőség típusa ismeretlen volt. Én sem úgy vettem részt a szerkesztésben, hogy volt egy reszortom, és azért feleltem. Áprilistól novemberig jártam a terepet: három hétig kint voltam, s egyet töltöttem Kolozsváron. Csak téli időszakban tudtam jobban bekapcsolódni a lap munkájába.

Ami a folyóirat külső megjelenési formáját illeti, az volt az elképzelésem, hogy a lehető legegyszerűbbnek, céljához, tartalmához híven komolynak, de ugyanakkor anyagában igényesnek és grafikájában kifogástalannak kell lennie. Semleges-szürke borítót választottam, ízléses betűket, famentes, szép papírt. Ez is része volt a nevelői tervünknek. A címlapot — mind az első kisebb, mind a későbbi nagy formátumét — magam rajzoltam. Az Erdélyi Fiatalok emblémáját — a *Vigyázó tornyot* — szintén. (Akkoriban abban állapotunk volt meg: akinek közülünk önálló munkája lát napvilágot, művén az emblémát is feltünteti. Sajnos, hogy Jancsó Béla egyetlen könyve, a halála után kiadott *Irodalom*

és közélet [1975-ben] nélkül jelent meg.) Illusztrációkat, rajzokat nem közölhattunk. Nem volt hozzá sem pénzünk, sem terünk. Kénytelenek voltunk mind kisebb nyomdákkal dolgoztatni, hogy a lap előállítása kevésbé legyen költséges.

Tény az is, hogy az Erdélyi Fiataloknak volt önálló művészetpolitikája, amelyet céltudatosan követtem. De előbb még hadd mondjam el, hogy a lapnál én képviseltem a népi vonalat; a népi kultúra kérdéseinek szorgalmazását elsőrendű feladatomnak éreztem. Reménykedtem, hogy ebben egyszer csak eljutunk az öntudatnak arra a fokára, amelyen a finnek állottak akkoriban — többször cikkeztem erről az Erdélyi Fiatalokban —, akik összegyűjtötték (mondhatni: társadalmi munkával) népi kultúrájuknak minden számba jöhető értékét. Művészetpolitikánk irányítását is részemről éppen az a tény határozta meg, hogy a népművészet alapján indultam el pályámon, s tudatosan a Kós Károly által végzett csapáson haladtam tovább. Ezt kellett volna egy egész nép számára járható úttá szélesítenünk.

A cél — megfelelő művészeti *ideológia* kialakítása — érdekében egy füzetes kiadványsorozatot jelentettünk volna meg, ha nem vág be a harmincas évek nagy világgazdasági válsága... Művészetpolitikánk lényege másrészt az volt: azokat propagáltuk, akik vitathatatlan, komoly értékei voltak kultúránknak, akik azon az úton haladtak, mely egybevágott Kós Károly eszméivel. Ma is büszke vagyok arra, hogy Márton Ferencről jelentőségéhez illő emlékeztést írhattam az Erdélyi Fiatalokban, hogy Gy. Szabó Bélában és Szervátiusz Jenőben már fiatalon megláttam a nagy művészt, hogy én mutattam be érdeme szerint Benczédi Sándort és Bendi Dezsőt... Itt most nem térhetek ki mindenre, de tény, hogy akikről írtam, akiket felfedeztem, mind *bevéáltak*, később is *értéknek* bizonyultak.

Ebben az összefüggésben feltétlenül ki kell emelnem még valamit. *Tudományos életünk elsorvadása* című —

1939-ben kiadott — írásomra gondolok, amelyben tudományszervezési politikánkat fejtettem ki. Rámutatam tudományos életünk elhanyagolt területeire, legfontosabb feladataira, és a helyzetünkből adódó teendők — szűkébb életterünk határain messze túlmutató — jelentőségére, lehetőségeire. Ezt az írást akkor egy új tudományszervezés első jeladásának — az Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség megalakítását célzó harangkondításnak — szántam, a rohamosan torlódó háborús események azonban gátat vetettek a megvalósulásnak. Összegezve: ennyi volt az én részem a folyóirat programjának alakításában, és egyben a falumunka elméleti megalapozásához való hozzájárulásom is.

— *Kiről őriz Laci bácsi továbbadásra érdemes emléket az egykori munkatársak közül?*

— Mindenekelőtt: Balázs Ferencről, Jancsó Béláról és László Dezsőről. A század első évtizedében született nemzedéknek szerintem ők voltak a legkiemelkedőbb egyéniségei. És itt nemcsak arról van szó, hogy mennyire voltak képzettek, és hogy mennyire látták tisztán, világosan, egyetemes összefüggésekben a mi sorskérdéseinket, legalább ennyire lényeges az is, hogy etikai szempontból mindhárman feddhetetlen, megingathatatlan és megközelíthetetlen emberek voltak. Az Erdélyi Fiatalok etikai alapállását vitathatatlanul ők alakították ki. Mindenikük megérdemelne egy-egy komoly monográfiát. Hiszen azok közül, akik elhagyták az Erdélyi Fiatalokat, ki az, aki valami olyan pozitívat, jelentősét alkotott a népéért, amire azt mondhatná, hogy ezt az Erdélyi Fiatalok keretében nem lehetett volna megcsinálni? Ki az, aki elméleti síkon többet, különbet tett azután, mint László Dezső és Jancsó Béla? Ki tett többet és eredményesebbet és áldozatosabbat, mint Balázs Ferenc? Az Erdélyi Fiatalok nemzedéki lappá alakulva sem ejtette el egy pillanatig sem a főiskolások

problémáit. Akik elhagyták a lapot, láthatólag távolról sem gondoltak ezekkel a problémákkal s a főiskolásokkal sem. Az Erdélyi Fiatalok, amelynek kezdettől fogva a *főiskolás-ügy* volt a legfontosabb, nem hagyhatta magára a főiskolásokat, *nem árulhatta* el ügyüket!

Az Erdélyi Fiatalok történetét (úgy is mondható: *életrajzát*) Jancsó Béla lett volna hivatva megírni. Ő indította el a kezdeti megbeszéléseket, a *bevonható személyekkel* való tárgyalásokat, a főmunkatársi együttes összehívását, ő adta meg az első laptervet... Ő ismerte az indulásnak minden egyéni-személyi részletét, háttérét; végig ő vitte a szellemi irányítás oroszlánrészét s a lap és a mozgalom egész „diplomáciai” vonalvezetését. Ő mondhatta volna meg igazán, mit miképpen akart, milyen indokok, meggondolások vezették. Mi, többiek nagyon sok részletet nem ismertünk. Fájdalom, mindezt magával vitte. Mi, akik itt maradtunk, csak részeit, töredékeit tudjuk a dolgoknak. Sokunk pontos emlékezését kellene összeraknunk, hogy a kép valamelyest is megközelítse a valóság teljességét. De ma már igen kevesen vagyunk, s akik még vagyunk is, szétszóródva élünk, nincs mód a teljes emlékezetanyag összegyűjtésére.

— *Miként hatott Debreczeni László személyes sorsára, pályája további alakulására az az évtized, amelyet az Erdélyi Fiatalok körében töltött?*

— 1941 közepén hatóságilag valósággal derékba törték a lapot, de én már azelőtt inkább az ódiumát viseltem annak, hogy alapítója — 1938-tól pedig a beszünetetésig társtulajdonosa — voltam a folyóiratnak. Egy, a főmunkatársi körben 1933-ban lezajlott szerencsétlen fegyelmi ügyből kifolyólag támasztott politikai vaklárma következményeként úgyszólván máig hordoznom kellett a társadalmi és politikai tekintetben „gyanús elem” bélyegét. 1978 decemberében, a Korunk Galériá-

ban rendezett kiállításom megnyitóján éreztem újra — nekem eszembe sem jutott volna ennek a tárlatnak a megrendezése — a tisztultabb idők szellemét, amely minden igaz értékre előbb-utóbb egyformán hullatja fényét. Egyébként mi mindig tudatában voltunk annak, hogy a jövő *tárgyilag*os ítélete előtt nem kell szégyenkezünk. Sok vád érte ugyanis az Erdélyi Fiatalokat.

Az első dehonesztáló jellegű megállapítás a Korunk hasábjain jelent meg, mindjárt indulásunk után. Az Erdélyi Fiatalokat ismertető cikk alatt a Bolyai Zoltán név állt, Nagyenyedről. A szerző líraiságunkat kifogásolta. Ez a megállapítás rövidesen „szállóigévé” vált, és némiképp a komoly elmarasztaló vád jellegét is öltötte. Erre a vádszerű szóbeszédre magam válaszoltam *Líraiságunk* címen a lap 1931. évi első számában. (Ez volt az első publicisztikai jellegű írásom.) Világosan kimutattam a líraiság szerepét és erejét az emberi világ életében. Hangsúlyoztam, hogy alkalomadtán a legracionálisabb és legcinikusabb vezetés is apellál az emberek érzelmi világára, ha el akarja érni célját. Ez akárhány háború esetében így is volt. A fiataloknál a líraiság nem bűn és nem lefitymálandó tulajdonság, hanem erény (lásd a márciusi ifjak megmozdulását). Most is kimondom: jaj annak az ifjúságnak, amely nem lírai, hanem szellemében öreggé csökkent. A Korunk cikkét akkor nem is olvastam (erre több mint harminc évvel később került csak sor), így nem is azzal polemizáltam. Azt is csak ilyen későn tudtam meg, hogy a cikk írója maga Gaál Gábor volt. Akkor értettem meg, hogy a tőle reánk tett pecsét határozta meg a baloldal részéről irányunkba kialakult magatartást. Nem tudom, milyen alapbeállítás vagy milyen információk szerint lett ez a cikk olyan, amilyen. De tiszta meggyőződésem, hogy ha Gaál Gábor kapcsolatot keresett volna velünk, ha egy dialógus jöhetett volna létre közöttünk, ez a cikk semmi esetre sem született volna meg. Volt a cikkében még egy kitétel, amire szintén *akkor* kellett volna ref-

lektálnom: az Erdélyi Fiatalok „nem tartják kezükben a jövődőt”. Hát *ki* mondhatta el *akkor*, hogy kezében tartja a jövődőt?! A Korunk éppúgy nem, mint mi. Ahhoz évtizedekre menő hatalmas szervezési munka kellett volna, amire nekünk a legtávolabbról sem volt lehetőségünk. Ez a megjegyzés mindenképpen célzatosan túlhajtott kivagyiságot fejezett ki, s ez nyilván főlegesen és időszerűtlen fogás volt.

Román részről általában eléggé tárgyilagosan fogadták lapunkat. Az erdélyi román értelmiség lapja, a Nemzeti Parasztpárt hivatalosa például — bár nem volt mentes a nacionalizmustól — megértéssel nyugtázta megjelenésünket. A támadás a szélsőséges nacionalisták oldaláról jött. Célkitűzéseinek legprominensebb hangadója O. Ghibu, a kolozsvári egyetem professzora volt. Úgy látszik, rossz néven vehette, hogy intranzigens magyarellenes tevékenységéről egy ízben mi is megemlékeztünk; a következő évben (1931) kiadott több mint 400 oldalas hasonló célzatú könyvében minket is célba vett. Hogy dolgát milyen komolyan vette, legfőképpen abból ítélhető meg, hogy nem elégedett meg a valós tények vizsgálatával és azok bírálatával, hanem a ferdítések és inszINUÁCIÓK sorával is élt. Így például László Dezsőnek az első lapszámunkban megjelent írása címében szereplő *lelki arc* kitévelt önkényesen „lelki harcra” fordította, és értelmét ugyancsak önkényesen — ránk nézve kompromittálóan — magyarázta. Majd azt is állította, hogy „klandesztin egyetemet” tartunk fenn, amelyhez titkos magyarországi pénzeket kapunk. Ez a „klandesztin egyetem” nem volt más, mint szemináriumaink (falu-, irodalmi, társadalomtudományi, jogi szeminárium). A külföldi pénzek forrásaira nem mutatott rá, a maga szempontjából elég volt a rágalom elhintése.

Ez az ügy valahogy simán, következmények nélkül múlt el a fejünk fölül. De az incidens igen veszélyes időpontja volt az Erdélyi Fiatalok működésének, lété-

MAGYAR FŐI/KOLAI HALGATÓK - BALJA

nek. Hajszálon függött akkor a sorsa, s ezzel a magyar értelmiségi ifjúság nevelésének kérdése is. Szerencsére a hatóságok nem avatkoztak be, de ha megtették volna, bármikor kérhettük volna hivatalos ellenőrök kiküldését, hogy meggyőződjenek a valós tényállásról, csak nem biztos, hogy célravezető lett volna.

A támadásra László Dezső válaszolt komolyan, határozottan és tárgyilagosan: pontról pontra kimutatta a támadó állításainak a valótlanságát, és visszautasította inszINUÁCIÓIT. Fegyelmezett volt, tartózkodott attól, hogy támadó hangnemben fogalmazzon. Az Erdélyi Fialok egyébként már indító cikkében világosan és emberségesen leszögezte a maga őszinte és tiszta álláspontját: az új államkerethez és a román néphez való őszinte közeledésének óhaját. De aki nem akar az őszinteségben bízni, aki nem akar békességet, az mindig talál indokot, okot-módot arra, hogy a megcélozottba beleköthessen; hogy kimondhassa: *te* zavarod az én vizemet!...

Aztán mindenképpen ránk akarták erőszakolni a címkét, hogy *politikai csoport* vagyunk. Így könnyebb volt az elskatulyázás. Holott a mi munkánk célkitűzése egészen más volt.

Emberileg is, de gyakorlatilag is az önvédelem talaján álltuk. Nekünk csak egy igazolásunk maradt — az *emberség* vonalán —: állásfoglalásunk a kizsákmányolás, a társadalmi és nemzeti elnyomás kérdésében. Ha akkor függünk valamitől vagy valakiktől, már nem vagyuk szabadok a döntéseinkben és a cselekedeteinkben. Munkánkat, tetteinket tőlünk különböző vagy idegen szempontok, sőt: éppen ellenünkre való érdekek határozhatják meg. Adott esetekben tehát nem a magunk eszmei és egzisztenciális parancsai, hanem más erkölcs szerint kellett volna cselekednünk, ami már, meglehet, önfeladás vagy éppen árulás is. Az Erdélyi Fialok politikamentességi határozata — az akkori *közszellem világánál* — éppen ezért voltaképpen a haladást szolgálta. Ha szabad útja-lehetősége lett volna politizálásnak-politizálgatásnak, az nyilván a Magyar Párt malmára hajtotta volna a vizet, amely szervezet közismerten nem volt sem demokrata, sem szociális szellemű, nem szolgálta a nép, a tömegek elemi érdekeit, hanem csak egy bizonyos rétegét. Mindez a politi-

kai életünkben fennálló egészségtelen szellem további fenntartását jelentette volna, s az ilyen szellemben politizáló értelmiségi fiatalságon keresztül az amúgy is öntudatlan — s emiatt mindennek kiszolgáltatott — tömegekre is beláthatatlanul káros hatással lett volna.

Ránk fogták azt is, hogy „narodnyikok” meg „harmadik utasok” vagyunk. A vád baloldalról jött, az Erdélyi Fiatalok munkájának a lebecsülését, leértékelését szolgálta. Ami a „narodnyik” megbélyegzést illeti: a leghatározottabban merem állítani, hogy *ennek a vádnak a lanszírozói nem voltak tisztában a narodnyicizmus lényegével!* (Meg kell vallanom, hogy annak idején magam nem olvastam a marxista, illetve a marxi műveket. Nem mintha ellenszenvesek lettek volna, hiszen szociális gondolkozású voltam. Csak mert nem értem rá ezzel is foglalkozni, s amellettt akkoriban nem is lehetett könnyen hozzájuk jutni.) Az ötvenes években — amikor nagy mozgalma volt az ideológiai szemináriumokon való átképzésnek — hallottam először az orosz narodnyikok mozgalmaról. Ami akkorról megmaradt bennem, az az volt, hogy a narodnyikok „a nép barátainak” nevezték magukat, és hogy a narodnyik mozgalom ellen már Plehanov erősen hadakozott, s hogy Lenin is fellépett ellenük. Én már akkoriban tisztán éreztem, hogy az Erdélyi Fiatalok mozgalma nem afféle „a nép barátai” mozgalom. Jóval később, alig pár éve csak, ki is fakadtam Balogh Edgár előtt, hogy mi nem voltunk narodnyikok. Mire ő azt mondta, hogy ez ma már nem is olyan kompromittáló besorolás. De azért ez nem tudott megnyugtatni. Nem sokkal azután — már nem emlékszem, milyen indíttatás alapján — elhatároztam, hogy ezt a dolgot mindenképpen tisztázom. Plehanov idevágó művei nem álltak rendelkezésemre, lehet, hogy nincsenek is lefordítva magyarra. Így meg kellett elégednem az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt rövid, tankönyv jellegű, 1949-es kiadásával. Ebből is elég világosan megláthattam, hogy Plehanov és Le-

nin miben nem értettek egyet a narodnyikokkal. Az orosz kispolgári értelmiségi mozgalom ugyanis a XIX. század második felében a parasztságot tekintette forradalmi erőnek, és tagadta a munkásosztály vezető szerepét; a személyiségeknek történelemformáló szerepet tulajdonított, és előnyben részesítette (ajánlotta) az anarchikus tetteket, az egyéni terrort. Azt hiszem, pályázattal sem lehetne olyan tanulmányt nyerni, amelyben ezeket a jellemzőket az Erdélyi Fiatalokra lehetne sütni. Magam, ha nem is voltam híve a hősök kultuszának, a történelmet alakító nagy személyiségek — Attila, Iulius Caesar, Dzsingisz kán, Nagy Sándor, Nagy Péter stb. — szerepét nem becsültem alá.

Nemcsak narodnyikok nem voltunk, de nem lehetünk „harmadik utasok” sem. Hogy is lettünk volna azok, amikor a jobboldal — a népet elhanyagoló, sorskérdéseiben magára hagyó úri vezetés — ellen küzdöttünk; éppen csak *a gyakorlati megoldásokban volt más a véleményünk*, mint a baloldal némely hangadó képviselőjének. Csak hát a két egymással versengő „főút” között a világnézeti függetlenséget őrző Erdélyi Fiatalokat valamilyen módon mind a két részről kompromitálni kellett; hitelét kellett rontani ahhoz, hogy tevékenységét hatástalanítani lehessen. Ez a „vád” a baloldali szóhasználatból *esett ránk*. Akire kimondták, az máris diszkreditálnak tekintetett. De ennek a harmadik utasságnak voltaképpen nem volt semmilyen körülhatárolható tartalma. Éppen úgy harmadik utas lehetett Balázs Ferenc a maga demokratikus szövetkezeti rendszerével, mint valamelyik — a nácizmussal szembeszegülő — német polgári gondolkodó, a Kós Károly polgári radikalizmusa vagy a Groza Péter Ekésfrontja. Nem volt meghatározott célirányú középút, s ezért a két szélső út között százféle változata, kombinációja, árnyalata lehetett az úgynevezett harmadik útnak.

A lap alapításába egyébként Jancsó Béla bevonta a

fiatal marxistákat is; ott voltak a munkatársak sorában, írásaik jelentek meg a lapban. Az Erdélyi Fiatalok programját, eszmei vonalát éppen az határozta meg, hogy a munkaközösség nem kérte számon a munkatársak világnézetét; az erdélyi magyar közösségért végzett önzetlen és becsületes munkát viszont annál inkább! Tehát szó sem volt arról, hogy a jobb- és baloldal *ellenében* egy harmadik társadalompolitikai eszmét vagy doktrínát hirdettünk volna. Amit az Erdélyi Fiatalok bejárt, inkább nevezhető *helyi* útnak, mint harmadiknak. Hiszen az *itt és most* parancsait felismerve, a kisebbségi helyzetben azokat a megoldásokat kereste, amelyekre abban az időben minden kétséget kizáróan égető szüksége volt az itteni magyarságnak. Nem volt véletlen, sem pedig taktika, hogy Jancsó Béla komoly kapcsolatot tartott fenn a baloldallal (Gaál Gábor is meghívott előadója volt egy alkalommal a faluszemináriumnak; az előadás ugyan elmaradt, de nem a mi hibánkból). Ha a lap megérhette volna a demokratikus átalakulás korszakát, egész bizonyosan — minthogy demokratikus irányú és haladó tartalmú volt — önként vállalta volna az új világért való küzdelmet. Az a bizonyos „közbül állás” azt jelentette: az Erdélyi Fiatalok jobban féltette azt, amit szolgált, mintsem elhamarkodott és helyrehozhatatlan következményű lépéseket tenni. Magyarán: nem akartunk a szlovenszói Sarló sorsára jutni. Balogh Edgárt, ugye, 1935-ben kiutasították a mozgalom balratolódása után Csehszlovákiából. Pedig ott polgári demokrácia volt. Mi innen hová menekülhettünk volna?

Egy másik — ezzel szorosan összefüggő — „szállóigéje” az ellenünk folytatott vádaskodásnak az „elszigetelődésünk” volt. Ez akkor tűnt fel, amikor jobbról is, balról is sorozatos kritikai megjegyzések érték az Erdélyi Fiatalokat: nem érti meg az idők szavát; ki kell lépni az életbe stb. Ezeknek a megjegyzéseknek a lanszírozói úgy tekintették a lapot és a mozgalmat, mint va-

lami politikai csoportosulást, amelynek „kint az életben”, vagyis a politikai csoportosulások és pártok régi-módi huzakodásának, taktikai játszmáinak kétes porondján van a helye. Az Erdélyi Fiatalok nem efféle könnyed etikájú hercehurcákra tette fel a létét. Hanem azt tűzte célul maga elé, hogy népünk jövőjének szolgálatára hozzáértő, határozott és tiszta szándékú vezetőket készítsen föl; legyenek azok politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági téren munkálkodói a magyar kisebbségi közösségnek. Legyenek mindig hűséges, áldozatkész fiai ennek a közösségnek, tisztán látó és minden körülmények között megingathatatlan, etikus emberek. Mert legelőször is erre van mindenképpen szükség. Az ő feladatuk, hivatásuk, kötelességük lesz majd „kint az életben” a néptömegek érdekeinek szolgálata. Azok, akik ilyen vagy amolyan rövidlátó megfontolásból, szereplési viszketegségből, türelmetlenségből igyekeztek zavarni az Erdélyi Fiatalok munkáját, kikezdeni egységét, nem értették meg ezt a célt, amelyet Jancsó Béla látott a legvilágosabban. De másfelől mi, az Erdélyi Fiatalok elejétől végig megmaradt alapító tagjai már foglalkozásunknál és helyzetünknel fogva sem tudtunk volna politikai porondra lépni. Balázs Ferencnek egy falu, egy vidék gazdasági és kulturális felemelésének szolgálata kötötte le minden erejét, gondolatát és idejét. Jancsó Béla 1933-ig még egyetemi hallgató volt. Bíró Sándor és László Dezső középiskolai tanárok-ként működtek; előbbi tudományos téren dolgozott, különben sem volt „harcos” egyéniség; utóbbi pedig széles területen volt kapcsolatban „az étellel”, nem volt arra való, hogy politikai küzdelmekbe bocsátkozzék. Magam olyan tudományos és művészeti területen voltam lekötvé, amit semmiért sem hagytam volna oda. S ha most — több mint egy fél évszázad távolából — visszatekintek a munkánkra, nyugodtan elmondhatom, hogy akármelyikünké mérhetetlenül jelentősebb politikai

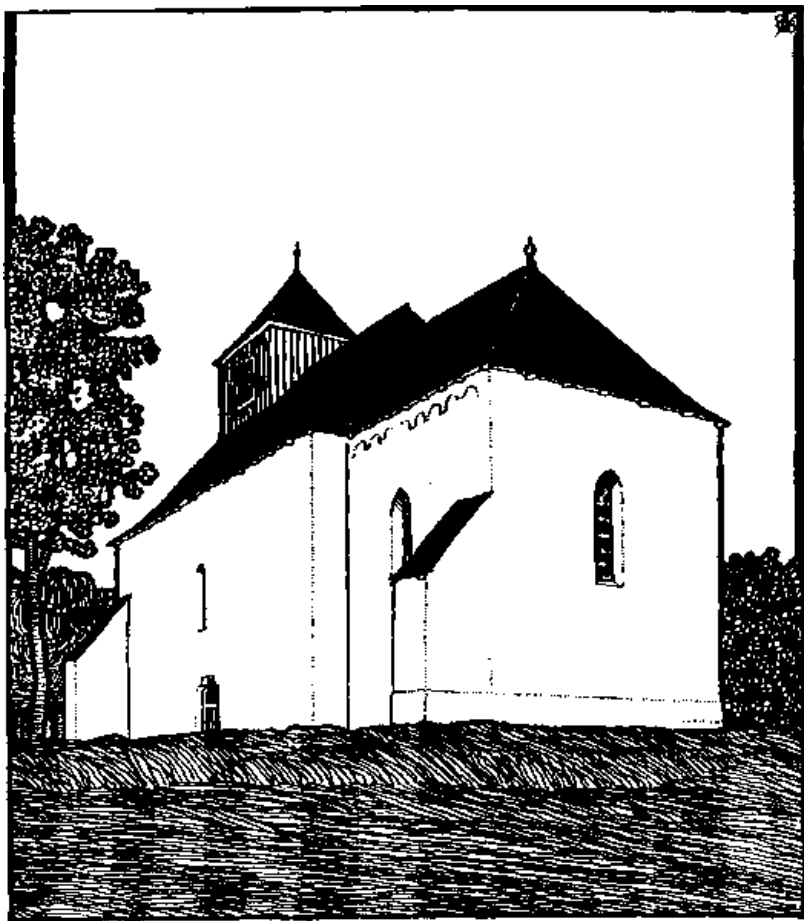
tett is volt, mint bármiféle akkori párt vagy csoportosulás vezetőjének tevékenysége!

A magam részéről ott volt még előttem a Kós Károly példája is, akinek súlyos fiaskókat kellett elszenvednie a „hivatalos” politikusokkal szemben. Nem bírta a gátlástalanság „etikáját”! Bebizonyosodott, hogy tiszta kezű és lelkű embernek nincs helye azon a „porondon” vagy abban az arénában, amit napi politikának neveznek. Megrágalmazták a legközönségesebben. Meg is mondták neki, hogy: *nem ért a politikához*. Ki is játszották a legkíméletlenebbül. Ő pedig, aki nem önérdékből, nem hatalomért küzdött, végül is — sok keserű csalódással és kiábrándulással — félre kellett hogy álljon.

Egyébként: az Erdélyi Fiatalok nem volt valami szerzetesrend, sem afféle esküvel összekötött csoportosulás, amelyből nem lehetett kilépni. Bárki elhagyhatta, aki úgy érezte, hogy neki akár egyéni, akár közösségi téren szűk vagy éppen gátló keret a kibontakozásra, a munkára, az érvényesülésre. Legfeljebb azt várhatták el tőle, hogy magával vigye és tevékenységében tovább alkalmazza azokat az alapvető elveket, amelyekért a lap indult. Ezek az elvek feltétlenül helytállóak, megkívánhatóak voltak közösségi életünknek bármilyen területén, bármilyen vonatkozásában, függetlenül attól, hogy a kilépő milyen eszmei vonalon és milyen úton jár majd. És éppen itt mutatkozik meg az, hogy az elégedetlenkedők nem értették meg igazán az Erdélyi Fiatalok alapeszméit; valamennyien „szakítással váltak meg tőlünk”, szembefordulva velünk más eszmei útra tértek. Ebből viszont az is világosan kitűnik, hogy azok, akik az Erdélyi Fiatalok elszigetelődéséről beszéltek, nem minket igyekeztek elszigetelni, hanem az általunk képviselt eszmét. És itt már fölösleges minden kommentár...

Az alapító-főmunkatársi gárda bomlását vagy — hogy Mikó Imre kifejezését használjuk — „meghason-

lását” dr. Péterffy Jenő fegyelmi ügyétől kell számítanunk. Ő már 1931–1932 telén belépett a Magyar Pártba, és ott képviselőséget is vállalt, ami — az 1931 nyarán tartott főmunkatársi értekezleten *mindannyiunk által magunkra nézve kötelezőnek elfogadott* belső szabályzat VII. cikkelye szerint — súlyos *fegyelmi vétség* volt. Amikor Péterffy Jenőtől e lépése felől baráti módon felvilágosítást kértünk — ez talán az 1932 februári értekezletünkön történt —, röviden azt felelte: lássuk be, hogy neki karriert kell csinálnia. Amire még a bárányzelíd Balázs Ferenc is felhorkant: „Hát akkor téged emiatt ki kell zárunk magunk közül.” S ez meg is történt az 1933 márciusi értekezletünkön. Érdekes módon ebből az ügyből senki sem csinált országos kázust, míg a másodikból és a harmadikból igen. Attól kezdve cikkeztek az Erdélyi Fiatalok balszárnyának a felszámolásáról. „Balszárny” pedig nem volt. Igaz: Demeter János — a már említett 1933 márciusában tartott főmunkatársi értekezleten — *fegyelmi úton* való kizárását követően rövid időn belül kilépett Bányai László is. De amennyire emlékezni tudok, lemondó levelében egy szó sem volt arról, hogy a Demeterrel való szolidaritásból vagy politikai meggyőződésből teszi. Személyi okai sem lehettek reá; kilépését sajnálattal közöltük. Mikó Imrét épp azon az értekezleten bíztuk meg egy általa javasolt társadalomtudományi rovat vezetésével. De aztán csak kimaradt ő is, és nemsokára a Magyar Párt szolgálatában tűnt fel. Jancsó Elemért ugyanakkor a szerkesztőbizottságba választottuk be; maradt is 1935-ig, amikor kilépett, de egyáltalán nem „világnézeti” okból. Demeter Béla is helyben maradt 1937-ig. Tehát ez lett volna a balszárny „felszámolása”? Ami Bányai Lászlót illeti: ő *nem volt jelen* azon az értekezleten; szavazati jogának gyakorlását Jancsó Elemérre ruházta, így csakis másodkézből értesülhetett az értekezleten történekről. Tény, hogy attól kezdve lettünk „reakció-sok”, „a Magyar Párt behódolói”, „elszigetelt társaság,

SAJÓUDVARHELY.

akiktől nem érvényesülhet itt a haladás” stb. És attól kezdve alakult ki az Erdélyi Fiatalok körül az a hamis beállítástól mérgezett légkör, amely sokakat ejt tévedésbe még ma is. Jóllehet a már történetivé vált tények itt is világosan beszélnek. Azok, akik akár kényszerűleg, akár önszántukból hagyták el az Erdélyi Fiatalokat (kivéve a beteg Dsida Jenőt), valójában soha nem érezték át és nem értették meg igazán a magaslatos célt és alázatos munkát, amelyért az Erdélyi Fiata-

lok életre kelt, amiért fenntartói küzdöttek, s amiért egy Balázs Ferenc az életét is feláldozta. Maga a tény, hogy az alapítás óta egyesek más belátásra jutottak, vagy más téren kívántak érvényesülni, önmagában nem lett volna baj, bár a szétugrás nagyon csökkentette a lap erejét, hisz az Erdélyi Fiatalok nem volt klán, sem másféle — tagjait halálos esküvel szorító — szervezet. Bárki bármikor kiléphetett, ha elvei vagy egyéni érdekei úgy kívánták. A kapcsolatot lehetett volna továbbra is tartani. De az oktalan ellenségeskedést sehogyan sem lehetett elfogadni...

Jancsó Béla kezdeti elképzelése az volt, hogy a főmunkatársak és szerkesztők, ha végeztek, helyüket folytatólagosan adják át az újabb évfjártoknak. S ezzel az irányítás és a szerkesztés munkáját is. Ez az elképzelés azonban gyakorlatilag nem vált be. Az események megmutatták, hogy az elindított irányvonalat nem lehet feladni, nem lehet a lap és a mozgalom sorsát rövid időközönként változó, különböző felfogású, tehetségű szerkesztőkre bízni, akiknek a kezén elsikkad az eredeti célkitűzés. Az eredeti elgondolást értő, respektáló és fenntartó egyéniség, sajnos, már a mi időnkben sem akadt. A fiatalabb évfjártúak meg éppen külön szervezkedtek. Az egyöntetűséget biztosítandó a vezetést továbbra is kézben kellett tartani; a saját elvünk foglyai maradtunk. A lap „elszigetelődését”, „elszürkülését” — a fentebb érintett nehézségek mellett — az is okozta, hogy az utánunk következő nemzedékek nem zárkóztak fel mögénk — amint ezt indulásunkkor elképzeltük —, nem érezték eléggé az erdélyi magyarság létkérdéseivel összefüggő problémák súlyát; egyéni utakat kerestek ahelyett, hogy erőiket tömörítették volna, nem vállalták a sok *lemondást, fegyelmet* kívánó türelmes építőmunkát.

Jancsó Bélának az volt az álláspontja, hogy a fiatalok kapcsolódjanak be az Erdélyi Fiatalok munkájába s — a lap szerény terjedelméhez képest — teret biztosí-

tunk az ő írásaiknak is. Válaszként Hitel címen — mely Széchenyi István könyvére utal — lapot indítottak. S itt voltaképpen az Erdélyi Fiatalokkal szemben egy ellen-Szabó Dezsőt akartak állítani. Ez már csak abból is érthető, hogy Szabó Dezső élesen megbíráta Makkai püspököt az Ágnes című „lélektani” regényéért. Ez a Hitel öt számot ért meg. Akkor elfogyott a pénzük. De főleg az történt, hogy Makkai László eltávozott Erdélyből.

Ekkor vették át a címet Albrecht Dezsőék, akik „nemzetpolitikai” folyóiratként folytatták. Ezzel a második Hitellel az Erdélyi Fiataloknak több vitája volt.

Bizonyos averzió már kezdettől fogva megvolt a Hitel részéről. Albrecht Dezső nem felejtette el, hogy Jancsó Béla volt az, aki a Magyar Pártot lebeszélte arról, hogy ifjúsági lapot indítson, s ugyanakkor maga *jött ki* az Erdélyi Fiatalokkal! De az alapvető nézeteltérés abban állt, hogy Jancsó Béla határozottan tisztázni kívánta az álláspontok, a célkitűzések elkülönítését. Ha a Hitel ugyanazt akarja csinálni, mint az Erdélyi Fiatalok — ahogyan ezt többször hangoztatta —, akkor mi szükség van külön lap indítására, ami az erők egyesítése helyett csakis azok káros megosztásához, az ifjúsági élet szétforgácsolásához, tehát gyengítéséhez vezethet? El kell tehát határolni a munka-, illetve tevékenységi köröket.

Tisztázni kell minden problémakörben az álláspontokat már azért is, mert nem lehet megbízni olyan partnerben, amelyik nem vall színt világosan, őszintén a maga céljairól. Ez elől a tisztázás elől a Hitel mindig kitért. Így nem lehetett egyezsége jutni egy abszolút bizalmon alapuló munkamegosztást illetően. Jancsó Béla pedig ebben nem ismert amolyan „félbizalmi” kompromisszumot. Ő bizonyosan tudta, hogy az Erdélyi Fiatalok, amíg ő irányíthatja, nem fogja hátrányosan kihasználni partnerét. De a közös cél és a vállalt munka érdekében abban is biztos akart lenni, hogy ez

a partner részéről sem fog megtörténni. Hogy ebben a kérdésben is mennyire igaza volt, azt világosan megmutatják a Vásárhelyi Találkozó előkészítése körül történt események...

Azt az eszmét, amelynek a Vásárhelyi Találkozóban kellett volna megtestesülnie — egy ifjúsági parlament eszméjét —, Balogh Edgár vetette fel, s ebben minden bizonnyal a Szlovenszkóban azidőtt megtartott Tavaszi Parlament szervezési formája és munkája lebegett a szeme előtt. Ezt a gondolatot azonban egy összetételében jobboldali többségben lévő úgynevezett Előkészítő Bizottság valósította meg — amelyben Balogh Edgár nem is kapott helyet.

Jancsó Béla azért küzdött, hogy ha az *ifjúsági parlamentről* van szó, akkor az legyen valóban az *ifjúságé*, és legyen *parlament* a szónak legtisztább közjogi értelmében: a Romániában 1937-ig már kialakult ifjúsági szervezetek (egyesületek, szövetségek, mozgalmak stb.) *képviselteinek* országos gyűlése. (A Vásárhelyi Találkozó valójában értelmiségi összejövetel volt, amely területileg is, társadalmilag is szűkebb körre korlátozódott; a székelységet talán öten képviselték, a parasztságot egyedül Tamási stb. És éppen Jancsó Bélának a parlamenti demokrácia megsértését illetően tett bíráló észrevétele folytán majdnem az utolsó napokban változtatták át „találkozó”-ra az addig általánosan hangoztatott „parlament” kifejezést.)

Arra az összejövetelre, amelyen az ún. Előkészítő Bizottság a szervezés kérdéseit tűzte napirendre, nem az Erdélyi Fiatalok *delegált* képviselőit hívták meg, hanem Jancsó Bélát és László Dezsőt — *de csak mint magánszemélyeket*. Ezen a tárgyaláson a demokratikusság elvének fenntartása mellett tett előterjesztésüket a *Bizottság nem fogadta el!* Azután a Találkozóra sem az Erdélyi Fiatalok mint mozgalom, sem a főmunkatársak vezetői *nem kaptak meghívót*. (Mégis az lett a szélében való híresztelés, hogy azért nem mentünk el Vásár-

helyre, mert szabotálni, megtorpedózni akartuk a Találkozót.)

Azt is hallottuk, hogy Jancsó Béla hiúsági kérdést csinált abból, hogy nem kapott meghívót. Ám ha fel is merült volna benne egy ilyen elvárás (mint ahogy ez nem valószínű), bárki megértheti, hogy az ifjúság körében folytatott hétesztendei áldozatos munka után joggal kívánhatta meg, hogy az ismeretlen eredetű megbízatással fellépő (akcióba kezdő) „bizottság” az Erdélyi Fiatalokkal mint már meglevő testülettel tárgyaljon.

Egyébként — érdemi tekintetben — Jancsó Béla végig következetes volt abban, hogy a találkozón nincs mit keresnünk. Ott csak ellentétes erők *látszategységéről* van szó! Meg is jósolta, hogy annak fiasköval kell végződnie. (Ami be is teljesedett.)

Sohasem tudta elfelejteni, hogy Tamási Áron nem értette meg igazán az Erdélyi Fiatalok dolgát; hogy nem bízott meg az ő tisztánlátásában, törhetetlen hűségében, másokat előre helyezve (az előkészítő bizottsági üléseken sem védte meg másokkal szemben, akik támadták). A Brassói Lapoknak sem tudta elfelejteni, hogy az Erdélyi Fiataloknak a Bizottság részéről kiadott támadásra-vádaskodásra adott válaszát ismételt kérésére sem volt hajlandó közölni... Tekintve az egyes szervezetek közötti nagy eszmei, elvi és világnézeti, célbeli és gyakorlati kiviteltségű elgondolások közötti különbségeket, ennek az összejövételnek alapos és komoly előkészítési munkára lett volna szüksége. Számba véve az összes számba vehető erőket és személyeket, ezt a munkát egyedül Jancsó Béla tudta volna sikeresen végbevinni; csak az ő taktikai érzéke, diplomáciai tapintata, higgadt körültekintése lett volna alkalmas arra, hogy a különböző erőket parlamenti alapon egybehangolja, és a László Dezső éleslátásával, intuíciójával karöltve eredményesen le is vezesse. És — ha ez a lehetőség megnyílt volna előtte — meggyőződésem, ő vállalta is volna ezt a neki való és komoly pró-

batételnek számító feladatot. Sajnos, sokan hitték, hogy alkalmasak a vezetésre, sokan képzelték, hogy rátermettek az ilyen feladatokra, olyanok, akikben túltengett az ambíció, becsvágy, a szereplési viszketegség. Ki látta ennek kárát? Az erdélyi magyar nép. A főlös ambíciók, a más természetű érdekek miatt porrá lett, elvesztegetődött minden. S még hozzá ennek az ódiu-mát is reá háritották azok, akik őt jobbról és balról is elgáncsolták.

— *Tanulságnak már az sem kevés, amiről eddig szó esett, pedig Laci bácsi alig melegedett bele a beszélgetésbe... Melyek még azok a kérdések, amelyek — megítélése szerint — árnyaltabb megvilágítást igényelnek?*

— Még egész sor általános és részletkérdést kellene számba vennünk. Az Erdélyi Fiatalok nemzedéki mozgalomként *lépett fel*, de tévedés azt hinni, hogy ezt csupán *nemzedékieskedésből* tették. Ez a nemzedék a főhatalom változásának nagy sorsélményét hordta lelkében, s az új élethelyzet arra kényszerítette, hogy vállalja az értelmiségi fiatalok öntudatosítását.

A nép s a nemzet elmaradottságát Ady jajgatta és dühöngte. A falu süllyedő világát Móricz mutatta meg. De egyikük sem tudott még rámutatni a felemelkedés, a megváltás útjára; erre nem tudott programot adni, módszereket kidolgozni, egyszóval egy belső forradalmi és gyökeres átalakulásért harcot indítani. Ez volt a Szabó Dezső vállalt feladata.

Közismert dolog, hogy eszmeileg Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső követői voltunk. De tőlük nem *csak* holmi lepárolt ideológiát tanultunk, hanem felelősségtudatot, szellemi becsületességet, kritikai nemzetszemléletet, realista látásmódot, etikai magatartást, erkölcsi bátorságot, eszméknek és jelszavaknak a kisebbségi élet szemszögéből való megítélését, a dolgos nép megbecsülését, a nép lelkiségéből fakadt

kultúrához való törhetetlen ragaszkodást. A lap nem volt „világnézeti fórum”, sem politikai szócső; nem is akart az lenni. Talán inkább lehetne *közéleti fórumnak* nevezni vagy *mozgalmi orgánumnak*. Az Erdélyi Fiatalok ugyanis az aktuális feladatokkal, az *itt és most égető* kérdéseivel foglalkozott. Ha a dolgokat árvízi mentőmunkához hasonlítanók, akkor azt kellene mondanunk: a szerkesztőbizottság az árvíz okozta bajok azonnali elhárítását tekintette feladatának. Nem várhatta meg, amíg mások világviszonylatban látnak hozzá az ilyen bajok orvoslásához.

Balázs Ferenc már *A rög alatt*ban kifejtette, miszerint a nagy társadalmi bajok valódi oka abban rejlik, hogy az emberiség olyan mamut-viszonylatokat alakított ki, amelyeket már nem tud sem ellenőrizni, sem irányítani. Ő tehát abból a felismerésből indult ki: ha a világméretű megoldás késik, miért ne segíthetnénk magunkon kisebb, áttekinthetőbb, ésszerű megoldásokkal? Hogyan lehetett volna a falu annyi égető kérdéséhez — gazdaság, kultúra, egészség, erkölcs stb. — kellő előismeretek és tanulmányozások nélkül hozzányúlni? Milyen eredménye lett volna egy hűbelebalázs „falumentő” akciónak? Hiszen még a tervszerű megközelítéssel történő munka folyamán is mennyi nehézség, hiba mutatkozott. És éppen elég baj volt az is, hogy nem mindenki látta be a megfontolt tervszerűség horderejét, s főleg nem mindenki vállalta szívesen a kevésbé látványos, mindennapi aprómunka végzését. Egy minden szempontból felkészült, a faluban uralkodó törvényszerűségeket ismerő és a vállalkozásokat tudatosan irányító értelmiségi nemzedéknek kellett volna előbb falura kerülnie ahhoz, hogy komoly eredményekre lehessen számítani. Mindaz, amit az Erdélyi Fiatalok a falumunka érdekében tett (faluszeminárium, pályázatok, falufüzetek, munkatáborok, kiszállások, más népek és országok hasonló jellegű törekvéseinek a figye-

lemmel kísérése), így is a lehető legtöbb volt, amit az adott körülmények között el lehetett végezni.

A falumunkáról tehát szintén érdemes lenne árnyaltabb megvilágításban szólnunk. Ez alkalommal még csupán arra szeretném felhívni a figyelmet: ha nem is ismertük gyökeréig menően a falut, legalább reálisan próbáltuk szemlélni. Korántsem ringattuk magunkat romantikus illúziókban. Faluromantikáról, ma már jól látható, azok beszéltek, akiknek valóban nem volt komolyan kialakult látásmódjuk a falu világáról, a falu embereiről. Természetes, szükségképpen dolog volt, hogy meglássuk azt is, ami érték volt a faluban: a szorgalom, a munkaszeretet, a hagyományörzés, a népi tudás, a népi kultúra, az emberek bölcsessége. Azért mondom, hogy ez szükségképpen volt, mert valamiben bízunk, hinnünk kellett, valaminek kellett léteznie, amibe jövőnk iránti jó reményünket vethettük. Hát ez volt a mi falumunkánk, s ezt vállaltuk mindenkor, bárkivel, bármiféle bírálattal szemben. S vállaljuk ma is!

Másfelől: középosztályunk át meg át volt szöve *nép*-, sőt *nemzetidegen* elemekkel. Ezek tartották kezükben az anyagi hatalmat s ezen keresztül a közvélemény egyoldalú — a saját érdekeik szerint való — irányítását. Ezek az érdekek távolról sem voltak azonosak a nép érdekeivel. Ezek az idegenek hozták az idegen szellemet, az idegen lelkiséget. Ezek befolyásolták igen károsan azokat is, akik származás szerint a népből jöttek. Ennek következménye egy általános elgyávulás, közöny, az Adynál említett minden-mindegyiség, a Szabó Dezsőnél ostorozott kutya-optimizmus.

Következmények: óriási szakadék a nép és az intelligencia közt; a magyar birtokos réteg pusztulása a XIX. század második felében; a tömegek kivándorlása Amerikába (és ottani pusztulása). Természetesen hinnünk kellett abban, hogy ennyi romlás után és mellett csakis a még leginkább épen maradt népi (falusi) tömegek révén várhatunk megújulást. De ehhez előbb ezeket a tö-

megeket fel kellett emelni elmaradottságukból, s egy új társadalom új tagjaivá kellett szervezni. Romantika ez? Utópia ez? Azok, akik erről beszéltek, nem érezték igazán ezt a problémát. S nem is akartak a maguk osztály- vagy kasztérdekein túl látni. Ebbe kellett belevágni: alapok, eszközök, eszmei tisztázások, módszerei kidolgozások nélkül. Pusztán csak magunkra utalva, szinte a teljesíthetlenség reménytelenségében. Szemben a lenézéssel, a gúnnyal, a kishitűséggel, a különböző egyéni vetekedésekkel, alapozatlan akciókkal. Alig hiszem, hogy akik párhuzamos faluakciókat kezdettek, mind így látták a problematikát, s főleg, hogy a végső célkitűzéseikben azonosak lettek volna velünk.

Az Erdélyi Fialatok falumozgalma nem regösjárás volt: nem azért indult, hogy csak folklóryanagot gyűjtö-
sön, és nem is azért, hogy tagjai „barátkozzanak” a falu népével. A Balogh Edgár által meghirdetett új történel-
miség eszméje önmagától nem érvényesülhetett. Ehhez
előbb segítenünk kellett a népnek — anyagi, erkölcsi
és műveltségi viszonyainak a megváltoztatásával —,
hogy minden szempontból *feltörekvő, öntudatos* osztály
lehessen. A *felemelés* lehetőségének nyitját és módsze-
reit keresve jártuk tehát a falut, tanulmányoztuk az
életét és mértük fel a helyzetét... Az Erdélyi Fialatok
falumunkája nem a középosztályi felfogású önzésen
alapult, mint némelyek állítják. Tény viszont, hogy az
akkori értelmiségi ifjúságnak — kevés kivételtől elte-
kintve — csupán a falu nyújtott elhelyezkedési lehetősé-
séget. Az Erdélyi Fialatok falumunkájának éppen az
volt a másik célzata, hogy erre alaposan felkészítse a
főiskolásokat. A régi világ falusi értelmisége idegen
volt a faluban: olyan „nadrágos”, akit a falu ingyen-
élőnek, ellenségnek tekintett. Akkoriban kevés volt
még falun *a néppel élő*, a nép javáért munkálkodó ta-
nult ember. Az aktuális politikai és közéleti viszonyok
tették tehát szükségessé, hogy a falun elhelyezkedő ér-
telmiségi még főiskolás korában megtanulja: mi vár

reá az új élethelyzetben, mit parancsol neki a kisebbségi élet, ha minden körülmények között a nép érdekei szerint akar cselekedni.

Egy másik célzata az volt a falumozgalomnak, hogy a régebbi kultúrák talajából felszínre hozza azokat a művelődési javakat, amelyek felfrissíthetik egész közösségi műveltségünket. Kodály és Bartók példája volt a mérvadó ilyen vonatkozásban a falumunkások előtt, a népművészet tanulmányozása és alkotó jellegű felhasználása terén pedig Kós Károly és némiképpen Malonyay Dezső népművészeti könyveinek hatása bizonyult termékenynek.

És végül még szólnék az eredmények közzétételének kérdéséről: sajnos, ezt a lap — anyagiak híján egyre csökkenő — terjedelme nem tette lehetővé. De a szociográfiai felvételek eredményeit a szerkesztőbizottság nem is a lapban, hanem külön munkában szeretne volna közreadni. Ám amíg a Gusti-féle monografikus falukutató iskola munkái — a Királyi Alapítványok költségén — vaskos kiadványokban jelenhettek meg, addig az Erdélyi Fiatalok vékony falufüzetei is megszűntek, mert a kiadást csak kellő számú előzetes megrendelő tette volna lehetségessé. A lap hiába hirdette meg például dr. Bernád Ágoston és Kós Károly füzetét (*Az erdélyi magyarság gazdasági helyzete és feladatai; Népművészetünk és iránta való feladataink*), érdeklődés és pénzhiány miatt nem lehetett kiadásukba belevágni. Hogy lehetett volna így még arra is gondolni, azt is tervezni, hogy a falu feltárása mellett a munkásság problémáiról is hasonló füzetsorozat adassék ki? Pedig elképzeléseink közt ez is szerepelt. Jancsó Béla vetette fel ezt a gondolatot, hogy a munkásság közé is küldjünk kutatókat...

— *Az Erdélyi Fiatalok indulása, frontáttörése és a közelmúltban lezajlott irodalomcentrizmus körüli vita között nem nehéz felfedeznünk az analógiát...*

— Említettem, hogy addig elhanyagolt területeket kellett felfedeznünk a romániai magyar művelődés számára. Szó volt már róla, hogy az Erdélyi Fiatalok nem az irodalomért létesült, bár irodalmi vonatkozású kérdésekkel is foglalkozott. Ismétlem: nagy szükség volt akkoriban egy olyan orgánusra, amelyik a kisebbségi közélet egyéb létfontosságú s a hivatalos vezetőkől elhanyagolt kérdéseivel is foglalkozzék. Mi tehát már akkor túlléptünk az irodalomcentrizmuson.

— *Figyelemmel kíséri-e Laci bácsi a mai fiatalok életszemléletének változásait?*

— Már több jelét látom annak, hogy vannak, akik reálisabb helyzettudattal rendelkeznek. Azt kívánom nekik: úgy dolgozzanak, hogy minden pillanatban rajtunk a világ szeme; és azzal a tudattal, hogy a történelem feltétlenül megítél, és cselekedeteink igaz és etikus volta szerint ítél meg!

Nehezen indult ez a beszélgetés Debreczeni Lászlóval, és még nehezebben — mondhatni: fájó szívvel — hagytuk abba. Hiszen egy sor kérdést csak érintettünk, másokat meg csupán felvillantottunk. Azzal búcsúztam el tőle, hogy ezek részletekbe menő kibontása érdekében — immár a megnyilatkozását gátló görcsök feloldása után — hamarosan visszatérek hozzá. Talán még könyv is kerekedhetne ki belőle, ha folytatnók, amit itt csak elkezdettünk.

1978. december–1979. március

Móricz Zsigmond és az Erdélyi Fiatalok

Mesterüknek tekintették, harcaikban gyakran megidézték, kiálltak mellette. Először 1931-ben, amikor a szlovákiai Sarló körében tett látogatása és nyilatkozata után otthon nemzetietlenséggel vádolták; amikor pedig hatvanadik születésnapját elhallgatták, az Erdélyi Fiatalok szintézis erejű tanulmányban köszöntötte — 1939-ben — a sorskérdéseinket megszólaltató és az együtt élő népek érdekközösségére figyelmeztető Móricz Zsigmondot.

Olyan megnyilatkozások ezek, amelyek joggal kiérdemlik figyelmünket. Különösen, hogy az Erdélyi Fiataloknak a Móricz-vitában megfogalmazott állásfoglalásából a harmincas évek ifjúságának eszmei érdeklődésére, helyzettudatára is fény derül.

Jancsó Elemér így írt az Erdélyi Fiatalok 1931. évi 4. számában:

„Nekünk, erdélyi magyar ifjaknak, voltaképp kevés közünk van az egész vitához, és ha Móricz Zsigmond iránt nem éreztünk volna nagy és meleg szimpátiát, nem is szóltunk volna bele a harcba. Irodalmi viták mindig voltak és mindig lesznek, de ha a külföldi nagy irodalmi harcokat nézzük, ritkán találkozunk azzal az elkeseredett, konok és rágalmozó hanggal, amivel húsz éven át illették Adyt, Szabó Dezsőt, Móriczot és mindazokat, akik egy új és emberibb magyarságért mertek sikraszállni. Adynak minden sorát félremagyarázták... Így történt Móriczcal is, aki ellen félremagyarázott szavaiból kovácsoltak fegyvert. [...]

Mi, erdélyi ifjúság azonban a történelem szomorú csapásai alatt megtanultunk a szavak mögé nézni, és

tudjuk, hogy a politikai, társadalmi és irodalmi jelszavak nem fedik az élet valóságait. [...]

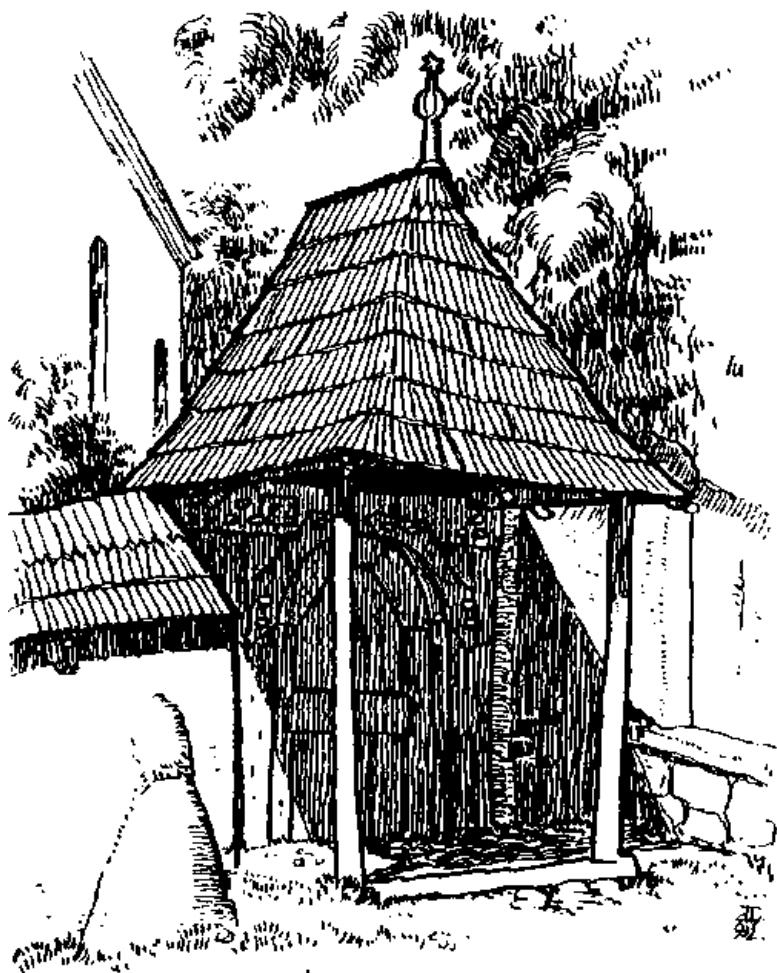
A történelem könyörtelen vihara vonult el felettünk, de mi nem siránkozunk ölbe tett kezekkel a romok felett, mert érezzük izmainkban a lendítő akaratot egy új és szociálisabb magyar élet kialakítására. Az erdélyi magyar ifjúság Ady Endréből indult ki, és sokat tanult Szabó Dezsőtől és Móricz Zsigmondtól. De az ő szellemük csak kiindulópont volt számunkra, nem pedig megmerevedés azokban a formákban, amelyeknek lelket csak ők tudtak adni.

Kettős fronton küzdünk. Egyrészt harcolunk politikai és kulturális jogaink megadásáért a hivatalos hatalommal, másrészt szemben állunk azokkal is, akik kisebbségi jövőnket nem a munkára, hanem légvárakra építik. Üres ábrándozás helyett ezért fordulunk a néphez és a munkássághoz mint a magyar társadalom két legnagyobb dolgozó pilléréhez. A velük való találkozásunk és megismerkedésünk fogja kialakítani azt a szociális világnézetet, amely egyedül lehet megmentője a mi nemzedékünknek. [...] Ma már tudjuk és éppen őrültül tudjuk, hogy minden megváltás csak önmagunkban rejlik!”

— *Móricz születésének századik évfordulóján azt próbáljuk felidézni: a harmincas évek ifjúsága miként nőtt fel erre a szellemi magaslatra? Annál is inkább, mivel Debreczeni László aláírása is szerepel azon a levélen, amelyet 1931 tavaszán hetvennégy erdélyi magyar főiskolás küldött a megtámadott Móricz Zsigmondnak. A máig helytálló legkorábbi erdélyi Móricz-értékelésre ugyancsak Debreczeni László hívta fel 1933-ban a figyelmet, amikor Kós Károly Kalotaszeg című (1912-ben megjelent) képes hetilapjának „külszínességektől, hazugságoktól és önámításoktól mentes” szemléletét állította követendő példának:*

„Az irodalmi részt nem posladó és tizedrangú írók erkölcsi tanulságos tollgyakorlatai teszik, de Adyról, Móriczról olvasunk ismertetésekkel akkor és olyan hangon, amikor az egyiknek könyvei indexen voltak, s a másíkról talán avatottabb kritikus sem írta volna le fenntartás nélkül, hogy: nagy író.” *Kérdéseim sorát aligha indíthatnám mással: milyen szerepe volt Kós Károlynak abban, hogy az erdélyi magyar ifjúság korán felfigyelt Móriczra?*

— Kós említett értékelése 1922 táján került a kezembe — szerencsés véletlen folytán —, és akkora hatással volt rám, hogy ma is emlékszem a szövegére. De ez nyilván egyedi eset. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy Kós ilyen értelemben hatott volna a két világháború közötti időszak első évtizedének fiataljaira. Talán inkább feltételezhető ebben azoknak az íróknak a szerepe, akik — mint Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és mások — az első világháború előtt indulva, a Nyugattal való kapcsolatuk révén már ismerték Ady Endre és Móricz Zsigmond művészetét, 1918 után pedig Erdélyben maradvá részesei voltak az itteni külön irodalmi élet elindításának. Ámde ilyen hatásnak-szerepnek sem tudunk semmilyen konkrét emlékeről. Erről csak azok tehetnének hiteles tanúságot, akik a húszas években voltak fiatalok, és már akkor olvasták Móriczot. (Nem is lenne érdektelen, ha megírnák idevágó élményeiket.) Magam még az Erdélyi Fiatalok alapító-főmunkatársainak legszűkebb körét illetően sem tudnék ebben a kérdésben ennél érdemlegesebbet mondani. Az bizonyos, hogy a fiatal Jancsó Béla behatóan ismerte; 1923-ban, 1925-ben, 1926-ban megjelent írásaiban már található Móriczot értékelő utalások. László Dezső *A fáklya* című regény pap hősét mint típusábrázolást fel is dolgozta egyik tanulmányában. Bizonyosra vehető, hogy a húszas évek elején Balázs Ferenc is olvasott Móricz-műveket. De ez még igen kevés ahhoz, hogy általánosítani lehessen. Azt viszont hatá-

A FELSŐSÓFALVI CINTEREM
KISEBBIK KAPUJA

rozottan állíthatjuk: az erdélyi magyar ifjúságnak akkor még nem is voltak olyan törekvései, amelyekhez éppen egy Móricz Zsigmond-i íróegyéniség szükségeltett volna eszményképül.

— *De hát az Erdélyi Fiatalok...?*

— Az már más eset. Egyfelől: ez a mozgalom akkori kisebbségi életünk második évtizedében bontakozott ki. És ez már korántsem volt — *korán*. Másfelől: az ifjúság szélesebb köreinek figyelmét akkor már a saját kebeléből kiemelkedő haladó szelleműek — a maguk egyéni tanulmányai alapján és más rokon mozgalmak példái nyomán — irányították Móricz Zsigmondra. Ámde: az Erdélyi Fiatalok nem a szépíró, hanem *az eszmehordozó, a népi politikus* Móricz Zsigmond nevét „irta zászlójára”. És itt is óvakodnunk kell az általánosítástól, mert ebben az időszakban még az ifjúság elég tekintélyes száma állott távol az Erdélyi Fiatalok táborától. És voltak a több felekezet szervezeteiben és más érdekegységekben megosztott egyetemi ifjúságnak olyan körei is, amelyekben Móricz nevét kimondani sem lehetett.

— *Hogyan lehetne összegezni azt, hogy mit tanultak Móricztól az Erdélyi Fiatalok?*

— Már az 1931-ben hozzá intézett levelünkéből is fény derül erre, de a hatvanadik születésnapjára írt emlékeztetőnk világosan megfogalmazza, hogy mit jelentett számunkra Móricz Zsigmond. *Mindenekelőtt: a néphez való feltétlen hűséget. Ösztönzést arra, hogy keressük népünk lelki mélységeit, „belülről” ismerjük meg és tárjuk fel értékeit. Jelentette továbbá: a paraszti világ és társadalom létproblémáinak külszíntől, hazugságtól és önámításoktól mentes szemléletét, a falusi szegény tömegek emberibb életre való emelését. Eszméket képviselő, nemes ideálokért küzdő magatartásra, életvállalásra serkentett. Az ő hatására fedeztük fel, hogy a művészet több kell hogy legyen, mint csak művészet:*

szabadság, bátorság, tisztánlátás, erős hit, megtisztult akarás és a józan, becsületes jövő reménye is!

— *Mit tett Móricz eszméinek, művészetének a terjesztéséért, elismertetéséért az Erdélyi Fiatalok? Személy szerint ez kiknek volt szívügye?*

— Az Erdélyi Fiatalok nem volt irodalmi lap, így Móricz *írásművészetének* az elismertetését nem tartotta feladatának. (Volt már éppen elég irodalmi jellegű folyóirat Erdélyben, amelyek hivatásszerűen foglalkoztak ilyen kérdésekkel is.) Inkább arról beszélhetnénk, hogy *eszmei vonalának* az ismertetéséért mit tettek. Igaz ugyan, hogy kimondottan ilyen tárgyú részletesebb tanulmány nem jelent meg a lapban, de több cikkben kimutatható Móricz jelenléte az Erdélyi Fiatalok hasábjain. Ezek közül kiemelhetők az olyan írások, mint a Mikó Imrée (*Úttörő fiatalok*. 1930. 1.), Balogh Edgáré (*A regösjárástól a szociográfiai intézetig*. 1930. 6.), László Dezsőé (*Nemzet és szocializmus*. 1933. I.), Baczó Gáboré (*A falumunka mérlege*. 1933. II.). De azért irodalmi vonatkozásban sem hanyagoltuk el egészen Móricz Zsigmondot. Erről tanúskodnak Jancsó Elemér írásai (*Miért kell ismernünk a magyar irodalmat?* 1930. 2.; *A régi és az új magyarság harca*. 1930. 4.). Ugyancsak ő tartott előadást róla — „a magyar regényírás egyik leghatalmasabb alakjáról” — 1930. március 28-án az Erdélyi Irodalmi Társaság égisze alatt, a *Magyar regényírók* ciklusában (1930. 4.). Ez az előadás akkor — ismerve az EIT konzervativizmusát — a haladó szellemű fiatalok frontáttörése volt, és ma is annak tekinthető. Külön ki kell még térnem Venczel József előadására, amelyet az Erdélyi Fiatalok — Dsida Jenő és Jancsó Elemér vezette — *Irodalmi Szemináriumában* tartott 1931 tavaszán. Bár a szövegét nem ismerjük, úgy vélem, hogy ebben is több lehetett az eszmei, mint a tisztán irodalomesztétikai vonatkozású méltatás.

Ami azt a kérdést illeti, hogy kiknek volt szívügye

ezeknek a dolgoknak a felszínen tartása, hát azt hiszem, hogy különösebben *személy szerinti* érdemeikről nem beszélhetünk. Azt viszont el kell mondanom, hogy az eszmei irányító szerep a Jancsó Béláé volt, az irodalomszervezés kérdései pedig Jancsó Elemérre hárultak. Az is sokatmondó tény, hogy Jancsó Eleméren és az Erdélyi Fiatalok levelén kívül Erdélyben még csak Kós Károly foglalkozott — *Még mindig lehet így?* című Helikon-cikkében — a Móriczot ért támadásokkal. Ami pedig a hatvanadik születésnapra írt emlékeztetőt (1939. 3–4.) illeti, ennek is csak egy párja akadt akkoriban: Kós Károly *Találkozásaim Móricz Zsigával* című megejtően szép emlékezése. Végül, mint a Móricz Zsigmond iránt megnyilvánuló utolsó Erdélyi Fiatalok-tet, ide kell még sorolnom a Jancsó Bélától írt nekrológot is (Pásztortűz, 1942. 10.).

— *Ki indítványozta 1931-ben, hogy az erdélyi főiskolai hallgatók levelet küldjenek a megtámadott Móricz Zsigmondnak?*

— Hát Jancsó Béla! Ő fogalmazta meg a levél szövegét is...

„Az elmúlt hetekben heves támadások érték azt az író, akinek műveit mi — erdélyi magyar főiskolai ifjúság — mély megértéssel olvassuk, s akinek tősgyökeres magyar művészi világlátását és életvallását eszményünkül vállaljuk.

Ha lehet valami egyáltalán több a művészetnél, akkor a Móricz Zsigmond művészete több annál számunkra: szabadságot, bátorságot, tisztánlátást és megtisztulni akarást jelent az nekünk — a józan és becsületes magyar jövő reményét.

Önképző irodalmi szemináriumaink keretében nemrég foglalkoztunk nemes művészetével és

most ezzel a levéllel mély tiszteletünk és rokonérzésünk megnyilatkozását óhajtjuk az ő kezébe juttatni méltatlan bántalmazása idején.

Az öntudatos erdélyi magyar főiskolai ifjúság tisztán látja a támadások hátterét, és ismeri mindazok mentalitását, indokait és céljait, akik a rohamot vezényelték. Távol áll tőlünk, hogy olyasvalamibe ártsuk magunkat, amihez közünk nincs, és még távolabb, hogy azt higgyük, mintha Móricz Zsigmond bátorításra vagy erkölcsi támogatásra szorulna.

Szeretetünk, becsülésünk és együttérzésünk mégis szinte gyermekesen lelkes szavakat keres, és jólesik magunkat abban a hitben ringatnunk, hogy egy eszméket képviselő, ideálokért küzdő írónak örömet szerez, ha olyanok keresik fel léleken, akiknél az Ige termékeny talajra talál.

Kérjük, fogadja tehát az alulírott erdélyi magyar főiskolás ifjak lelkes rokonérzésének és tisztelő szeretetének kifejezését. ”

(Aláírás: hetvennégy erdélyi magyar főiskolai hallgató.)

Válaszképpen Móricz 1931. május 7-én a következő kézírásos levelet küldte:

„Kedves Barátaim, fogadjátok szívből jövő hálas köszönetemet, hogy bizonyosságot tettetek a fellelegző magyar kultúra mellett. Addig is, míg személyesen találkozhatunk, szeretettel ölel Benneteket egytől egyre barátotok: Móricz Zsigmond.”

— A mai olvasó nem ismeri eléggé a Móriczot ért támadások hátterét, ami a szolidaritási levelet is kiváltotta. Mit mondhatna erről Debreczeni László?

— Ennek a támadásnak voltaképpen két egészen különváló oka volt. Az egyik kimondottan politikai, amely a népért és demokráciáért küzdő Móricz Zsigmondot

kívánta elnémítani. A másik: a tehetségtelenség irigysége, amely szintén politikai takaró alatt bújt meg. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság bukása után néppolitikai magatartásáért bebörtönözték Móriczot, de kevesen tudják, hogy még azt az előleget is visszaperelték tőle, amit a Tanácsköztársaság idején folyósítottak neki megírandó műveire. És ezt csak két íróval szemben tették meg: vele és Szabó Dezsővel. Aztán kigolyózták a Kisfaludy Társaságból, amelynek valamikor népkulturális gyűjtője volt. Kizárták a Petőfi Társaságból, ahol az elítélő beszédet ugyanaz a Pekár Gyula — a „nagy író” — tartotta, aki az előleg visszaperelését is intézte. Az 1931-es támadás közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Móricz annak az évnek az elején meglátogatta a szlovákiai Sarlót, és az ott nyert tapasztalatait megírta. Világosan leszögezte, hogy a szlovákiai magyar ifjúság demokratikus, haladó és európaibb gondolkodású, mint az otthoni retrográd, haladásellenes irányítás alatt álló fiataltság. A támadást a jobboldali körök országos arányúvá szélesítették. Érthető tehát, hogy a különböző demokratikus ifjúsági erők — s köztük az Erdélyi Fialok — kötelességüknek érezték, hogy szavukat hallassák.

— *Ki gyűjtötte az aláírásokat? És kik írták alá a Móricznak küldött levelet?*

— Az aláírások gyűjtésében egyetemi hallgatók segítettek, de már nem tudom, hogy hányan és kik vettek részt ebben az akcióban. Konkrétan csak László Ferenc részvételéről tudok, aki a református kollégiumi bentlakás főiskolásai között gyűjtött. És azt is meg kell jegyeznem itt, hogy az idő rövidege miatt csak a Kolozsvárt tanuló főiskolásokkal lehetett aláíratni a levelet. Ami a kérdés második részét illeti, nem kell csupán emlékezetemre bíznom magam, mert a Móricz-centenárium küszöbén László Dezső hagyatékából nemcsak az író válasza került elő, hanem a hozzá küldött levelünk másodpéldánya is. Mind a hetvennégy aláíró

nevét persze nem sorolhatjuk fel külön, csak néhányat azok közül, akik idővel kiemelkedtek: Jancsó Béla, Demeter János, Dsida Jenő, Erdélyi Gyula (képzőművészeti főiskolai tanár), Mikó Imre, Szabó Árpád (atomfizikai főkutató), Szabó Géza (zongoraművész, zeneművészeti főiskolai tanár), Tonk Emil (főorvos), Tóth Zoltán (történész, egyetemi tanár), Váró György (ügyvéd), Venczel József...

— *És Debreczeni László...? És László Dezső...?*

— Én is aláírtam természetesen, de nem mint főiskolás. Jancsó Elemér is tanár volt már akkor; mint a lap főmunkatársai szerepeltünk az aláírók között. László Dezső alkalmasint vidéki körúton lehetett, ezért az ő neve sajnálatosan hiányzik a sorból.

— *Felkereste-e Móricz, ígéretéhez híven, az Erdélyi Fiatalokat? Lehet-e tudni arról, hogy miként vélekedett a lapról, illetve munkatársairól?*

— Móricz Zsigmond 1930 és 1941 között nem járt Erdélyben. Amikor 1941-ben Kolozsvárra jött, a lap már nem élt, s gárdája sem volt együtt. Hogy milyen véleménnyel volt lapunkról és munkánkról, erre vonatkozóan még a *Népi írók bibliográfiájában* sem láttam semmiféle utalást. Nem lehetetlen azonban, hogy valahonnan még felbukkanhat valamilyen idevágó megnyilatkozásának hiteles dokumentuma...

— *Az Erdélyi Fiatalok köréből kik álltak személyes kapcsolatban Móriczcal?*

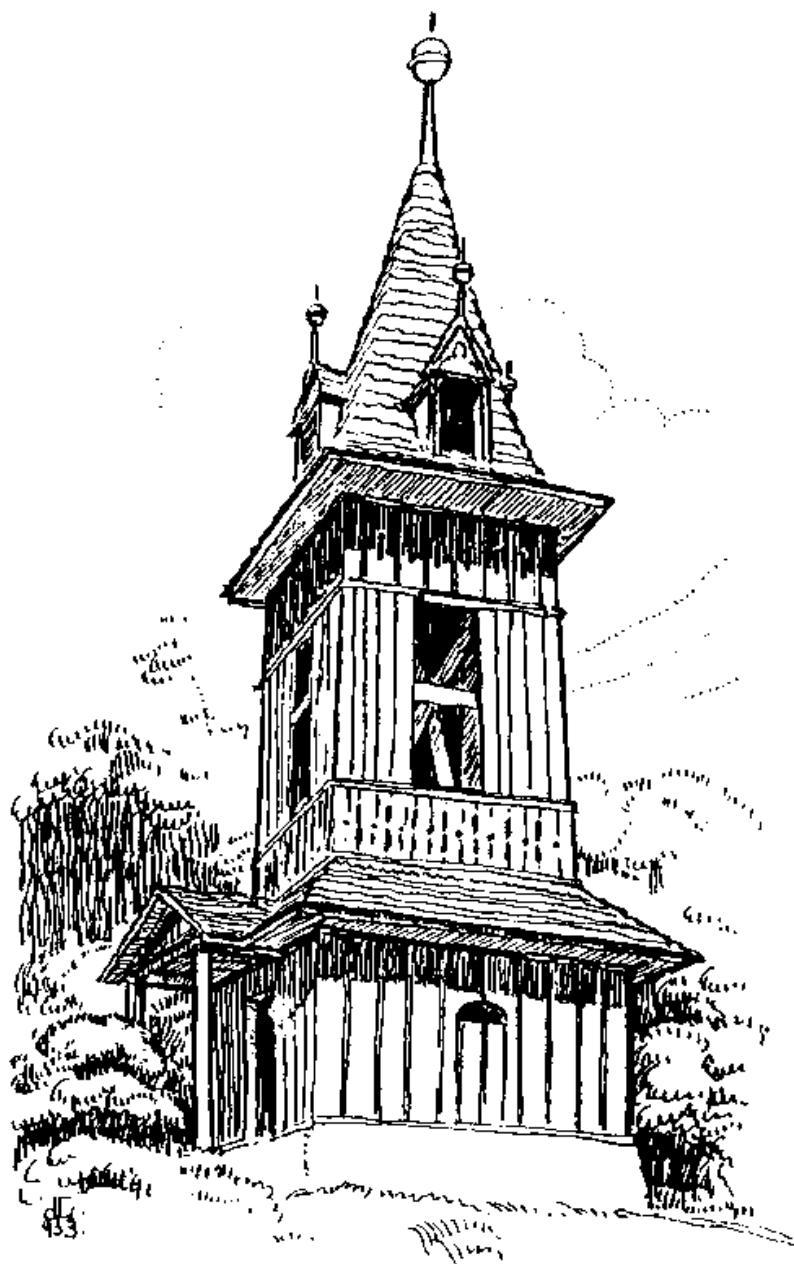
— Bizonyára Jancsó Béla jöhet elsőül számításba. Móricz az Erdélyi Fiataloknak írt válaszlevelét is az ő címére küldte. Feltehető, hogy az író 1930-as erdélyi látogatása alkalmával találkoztak. Azért nem tudunk erről semmi bizonyosat, mert Jancsó Béla általában nem beszélt ismeretségeiről, kapcsolatairól. Jancsó Elemér esetében már nem vagyunk a találgatásokra utalva. Tudjuk, hogy gyakori budapesti útjai során ült

olyan írói társas asztalnál, amelynél Móricz Zsigmond is jelen volt. Az viszont bizonyos, hogy 1941-ben, amikor az író Kelemen Lajost felkereste, találkozásaik színhelye özvegy Jancsó Ödönné lakása volt; így Jancsó Bélának is több alkalma nyílt a személyes találkozásra.

— *És Debreczeni László találkozásai Móricz Zsigmonddal?*

— A feléje vezető utam és az *íróval* való találkozásaim csak annyiban érdekesülnek talán figyelemre, amennyiben ezek társadalmi, illetve szociológiai vonatkozásokra is utalnak. Nevezetesen arra, hogy egy külvárosban élő, tapasztalt vezető támogató irányítása nélkül felnövő szegény fiú miként talált el Móricz Zsigmondhoz. Tizennégy esztendő lehettem, amikor az első világháború idején megismertem a nevét, és olvasni próbáltam a *Bovaryné, vagy az Isten háta mögött* című regényét és a *Fortunátus Imre* című színdarabját, amelyekből semmit sem értettem. Évek sorának és még sok hasonló sikertelenségnek kellett eltelnie, amíg a Móricz-írásokból kezdtem kiérezni és meglátni az író sajátos világát. Ilyen előzmények után került a kezembe a Kalotaszeg s benne Kós Móricz-értékelése. És ott volt a lapban — példaképpen — a *Márkus* című elbeszélés is, amelyből már egészen mélyen ráérezhettem a móríci eszmére és mondanivalóra, megláthattam ábrázolásának művészi eszközeit. Ez volt valójában az első igazi találkozásom Móricz Zsigmonddal. Lelkembe is zártam a Kós írásával együtt, amely több mint fél évszázad távolában is frissen él emlékezetemben:

„...Írni, jól írni ma nagyon sokan tudnak, magyarul írni már sokkal kevesebben, de magyar dolgokat magyarul írni (prózában...) csak két ember tud igazán, sőt tökéletesen: Gárdonyi Géza és — Móricz Zsigmond... Vannak dolgai, hogy az ember velük álmodik...

•A HÉDERFAJI FATORONY.

*De hát ki ez a Móricz Zsigmond?
Író, nagy író, magyar író, modem író!”*

És itt jön a Kós sajátos észjárására valló dialektikus fordulat:

„Nem, nem! Én ösmerem, nem az! Egy kisded, szőke ember. Hosszú hajú, apró szemű, lógó bajuszú, csendes, mosolygó ember. Hatalmas homloka van és hallgatni szeret.

Sokáig semmit se tudtunk róla, és egyszerre itt volt. Megírta a »Hét krajcár«-t, és akkor egyszerre felibénk került, olyan magasra fejünk fölé, hegy szédülve kellett felnézniünk reá. De ő akkor is csak mosolygott, és mintha hunyorított volna szemével hozzám, hogy: »Nana, kivágtuk ugyé; de ilyenek vagyunk mi ott mind a néma Szatmárban, ahol még fiatal a Tisza is. Itt belevágunk, egyenesen a közepébe, és nem félünk senkitől és semmitől, mint ahogyan apáink is Esze Tamás idejében nem ijedtek meg a császártól se.«.”

Ezek után már könnyű volt érteni az újabb és újabb Móricz-műveket, amelyek közül *A boldog ember* „csön-des mesefolyama” volt az egyik legmegrendítőbb olvasmányom. De nem lehetne őszintének tartani a vallo-másomat, ha nem mondanám el azt, hogy amiként Kós Károly, úgy én sem tudtam „bevenni” minden Móricz-írást...

— *És a személyes találkozás élménye...?*

Már 1938 nyarán kerestem volt Leányfaluban, de nem találtam otthon. Az 1941-es személyes találkozás inkább szomorú, mint felemelő érzéseket hagyott bennem. Kolozsvári tartózkodása idején hallottam először és utoljára felolvasni; akkor láttam dedikálni a könyv-

nap egyik sátorában, és láttam még az utcán — Kelemen Lajoshoz menet —, egyszerű utcai ruhában, széles karimájú paraszti szalmakalapjával, szemüvegével és bal kezében tartott botjával egy régi bölcs falusi jegyző benyomását keltvén. Azokban a napokban kerestem volt fel a Központi Szállóban. Mint egykori népkultúragyűjtőnek, elvittem *A mi művészetünk* című, falusi építéssel foglalkozó könyvecském neki dedikált példányát. Fáradt volt és fanyar. Érezhetőleg terhes volt számára a látogatásom; talán azért is, mert addig ismeretlen és új arc voltam előtte. Akkor már beteg lehetett. Tizenöt hónap múlva halott volt...

— *Aki végigolvassa az Erdélyi Fiatalok tíz és fél évfolyamát, úgy tapasztalja, hogy 1930 és 1933 között viszonylag sűrűn emlegetik Móriczot, hivatkoznak rá, idézik harcait és művészi nagyságát — hogy aztán 1939-ig, az író hatvanadik születésnapjáig ne essék több szó róla. A népi írók könyvei állandóan visszhangra leltek a lap hasábjain, a Móricz-művek ismertetése viszont kimaradt A mi könyveink rovatból. Mi ennek a magyarázata?*

— A fő ok nyilván abban a belső szakadásban kereshető, mely az Erdélyi Fiatalok körében 1933 tavaszán végbement. Attól kezdve — s egyébként az akkoriban beállott belpolitikai helyzet folytán is — a mozgalmi munka nagyon megcsappant, az anyagi gondok viszont tetemesen megnöttek. Sok téma maradt megíratlan vagy kiadatlan: nagyon gazdaságosan kellett bánni a kiadásra szánható anyaggal. És mindig a legaktuálisabb kérdéseket kellett előnyben részesíteni. Ezek közé tartoztak nyilván a kor társadalmi valóságát feltáró szociográfiai jellegű művek is, amelyek ismertetését az Erdélyi Fiatalok elsőrendű kötelességének tartotta.

Móricz Zsigmond hatvanadik születésnapja jó alkalom volt az önvizsgálatra és az összefogásra készítő fi-

gyelmeztetésre. De meg kellett írni már csak azért is, hogy valahol elmondható legyen a szégyenletes tény: a hatvanéves Móricz Zsigmond jubileuma elmaradt. S ebben nem is annyira az elmaradás ténye volt fájdalmas — az ötvenéves Móricz Zsigmondot még ünnepelte a magyar ifjúság megújulni akaró része —, hanem az, *amiért* ennek így kellett történnie!

— „*De jubiláris ünnepség nélkül is tudjuk, hogy mit jelent ő a magyar szellem örök kincsei között*” — *olvashatjuk a szóban forgó írásban. Miért vált annyira fontossá, hogy az Erdélyi Fiatalok 1939-ben figyelmeztessen Móricz egyetemes jelentőségére?*

— Nem tudok arról, hogy ennek a kérdésnek különösebb elvi jelentőségű oka is lett volna, mint az összefogásra való indítás. Erre egyedül az írás szerzője — *Jancsó Béla* — tudhatna érdemileg válaszolni. Mindenesetre szükség volt az ifjúságban megerősíteni a Móricz Zsigmond eszmei jelentőségéről való — és halványulóban lévő — tudatot. Az együtt élő népek érdeklődésének exponensét pedig nem kellett újrafelfedezni Móriczban — hiszen a szlovákiai „botrány” kirobbanásának egyik oka az írónak épp ebben a magatartásában rejlett. Legfennebb már csak *meg kellett idézni* olyan időben, amelyben az előretörő reakciós erők mindent elkövettek, hogy a népek békés egymás mellett élését gyűlölködéssé változtassák.

Jancsó Béla írta tehát (neve ugyanis nem szerepel a Móricz-tanulmány alatt) az Erdélyi Fiatalok X. évfolyamának 3–4. számában:

„A modern magyar szellemi élet levegőjét haláláig Ady, azóta Szabó Dezső adta meg...”

Móricz nem ilyen értelemben alakította az új magyar lelkiséget. Ő inkább Bartókkal és Kodállal képezhet triászt. Amint ők a zenében, úgy

Móricz az irodalomban a magyar néplélek mélységeit ábrázolta... E tekintetben Móricznak alig van »boldog őse«. A megelőző parasztszemlélet (még Petőfit sem véve ki egészen) egy kicsit kívülről látta a népet. A népből jött Arany medre mélyebb: ha valamit, hát ezt folytatja szélesebben, mélyebben, maibban Móricz Zsigmond. [...] [Ő] az, aki a Báthori Gábor és Bethlen Gábor korát egy regénytrilógiában megírta. A történészek szerint tökéletes tudással, a művészek és olvasók szerint tökéletes művészettel. A XVII. század erdélyi életét valósággal megeleveníti, a korszak eseményeinek hullámzása között az emberek szenvedélyeinek hullámzásait és Báthori Gábor és Bethlen Gábor szimbolikus alakjaiban az önmagát felémésztő szenvedélynek és az adottságokat a józan gazda módján számba vevő s a lélek bölcs erejével az ellentéteket termékeny közös munkába fogó léleknek adott halhatatlan kifejezést. Ez a legtöbb Móricz művészetében és szellemtörténeti jelentőségében. ”

1979. június

Háttérrel egy Kós-portréhoz

A Kós-centenáriumot (1983. december 16.) mindössze két nap választotta el Debreczeni László nyolcvanadik születésnapjától (1983. december 18.), beszélgetésünk tehát e kettős évforduló jegyében indult. Korántsem az életrajzbeli tények véletlen egybeesése okán, hanem a munkásságukban fellelhető rokon vonások, illetve közös jegyek alapján. Debreczeni László ugyanis már pályája kezdetén felismerte Kós művészi törekvéseinek úttörő jelentőségét, és életpályája során mindvégig tudatos követőjének vallotta magát. „Akárcsak építészeti tevékenységében — írja Debreczeniről a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon —, grafikai munkásságában is Toroczkaí Wigand Ede, Kós Károly és Kozma Lajos építész-grafikusok követője...” Nem véletlen tehát, hogy az Erdélyi Fialatok alapító-főmunkatársaként Kós transzszilván eszmeisége és művészeti elvei alapján dolgozta ki a folyóirat művelődéspolitikai célkitűzéseit.

A két világháború közötti romániai magyar szellemi élet kimagasló egyéniségének a munkássága egyébként is erőteljes visszhangra talált a kolozsvári főiskolás, majd nemzedéki lap hasábjain. (Oka lehet annak, hogy például Adyval és Móriczcal jóval kevesebb cikk foglalkozik, mint Kóssal, holott ők — Szabó Dezsővel triumvirátusban — közismerten elsődleges szerepet játszottak mind a magyarországi, mind pedig a csehszlovákiai és romániai magyar ifjúsági mozgalmak elindításában és kiforrásában.) Ez a meglepő eredmény késztetett arra, hogy átlapozzuk a korszak másik nemzedéki folyóiratát, a Hitelt is. Nos, meg kell mondanunk, hogy sem a Makkaí László-féle (1935), sem az Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József és Vita Sándor szerkesztette Hittel

(1936–1944) irányeszméi között nem lelhető fel a Kós szelleme. Nyilván, oka lehet ennek is.

Az Erdélyi Fiatalokban viszont részletek jelentek meg a Régi Kalotaszegből (1911), folyóiratszemle a Kós korai transzszilvanizmusát szintén tükröző Kalotaszeg című (1912) néplapról, továbbá méltató írások és tárgyilagos kritikák az Erdély (1929), a Kalotaszeg (1932), Az országépítő (1934) és a Budai Nagy Antal (1936) megjelenését követően. De tévedés lenne ebből arra következtetni, hogy csak a transzszilvanizmus igehirdetőjét, illetve a szépirót méltatták. A lapszerkesztő, az építész, a művészetirányító és művelődésszervező Kós Károly portréja is kirajzolódik rendre az iffúsági lap évfolyamaiban. Amiképpen az is kiderül, hogy ő sem volt közömbös az Erdélyi Fiatalok munkája iránt: előadásokat tart a lap által szervezett szemináriumok keretében, zsűritagként népművészeti pályamunkák elbírálásában vesz részt, Debreczeni Lászlóról pedig egymás után kétszer is ír az Erdélyi Helikonban. Csak a harmincas évek vége felé olvashatunk olyasmiről, hogy viszonyulása már nem egyértelmű; ám Kós akkori fenntartásai ellenére és épp az őt ért támadások idején — ami szintén jellemző az Erdélyi Fiatalok magatartására — ők továbbra is kiktartanak mellette.

Ennyiből is kiderülhetett: a két világháború közötti romániai magyar művelődéstörténet egyik megíratlan fejezete kerül élményközelbe az alábbi beszélgetés során.

— Előljáróban induljunk ki egy kereken fél évszázaddal ezelőtt megjelent szövegből. Az Erdélyi Fiatalok 1933. évi őszi számában Debreczeni László köszönti — másokat jóval megelőzve — az akkor ötvenéves Kós Károlyt, s meglepő biztonsággal jelöli ki helyét az egyetemes magyar kultúrában: „Ami Ady Endre és Szabó Dezső az irodalomban, Bartók Béla és Kodály Zoltán a zenében, az Kós a magyar művészetben...”; máig szóló ér-

vénnyel állapítván meg, hogy sokoldalú tehetsége főként az építőművészetben hozott teljesen újat és eredetit: „... amit addig nagy sötétségben és vaktában tapogattak, Ő határozottan tapint reá egy magyar építészet gyökereire”. Feltűnő viszont, hogy Ady neve mellől hiányzik a Móricz Zsigmondé. Bizonyára nem elvi fenntartások okán, hiszen másutt, hasonló összefüggésben gyakran történik rá hivatkozás. Amit azért teszek szóvá, mivel úgy vélem: Kós hasonló magatartásmodellt jelenthetett az Erdélyi Fiatalok számára, mint amilyent Ady, Móricz és Szabó Dezső életlátása, Bartók és Kodály művészetfelfogása képviselt. Hatása alól kitérni már csak azért sem lehetett, mert Kós az itteni életviszonyok között alakított ki olyan modus vivendit és művészetet, amely őt legnagyobb szellemeink közé emelte. Nemcsak Debreczeni László egyéni pályájának alakulására volt sorsformáló hatással, de az első világháború után felnőtt új nemzedék számára is mércét, viszonyítási alapot teremtett a kisebbségi életben. „Kós Károly már húsz-harminc évvel ezelőtt is azt az utat járta — olvashatjuk az említett születésnapjához közzétett köszöntőben —, amelyet mi járunk ma. És amit ma kényszerűségből teszünk, azt ő a maga szántából tette, vállalva szenvedést, fáradtságot, megölve álmokat, áldozva életet. Hogy mi, kikről bizonyossággal hitte, hogy jövünk, ne tévelyegjünk, hanem ösvényünk legyen bár...” Fél évszázad távolából miként látja Debreczeni László: milyen szerepet játszott Kós Károly az Erdélyi Fiatalok öneszmélésében, helyzetfelismerésében és feladatvállalásában?

— Előre kell bocsátanom, hogy a húszas években csak két olyan embert ismertünk az erdélyi magyar közéletben, aki teljes lélekkel a népünkért való politika embere, mégpedig *cselekvő* embere volt. Tehát aki nemcsak elméleti vonatkozásokban és inkább csak jóakarattal próbálta meg hordozni a kétszeres — politikai és társadalmi — kisebbségben élő népnek a gondját, hanem *gyakorlati* tekintetben, egész szívvel és ke-

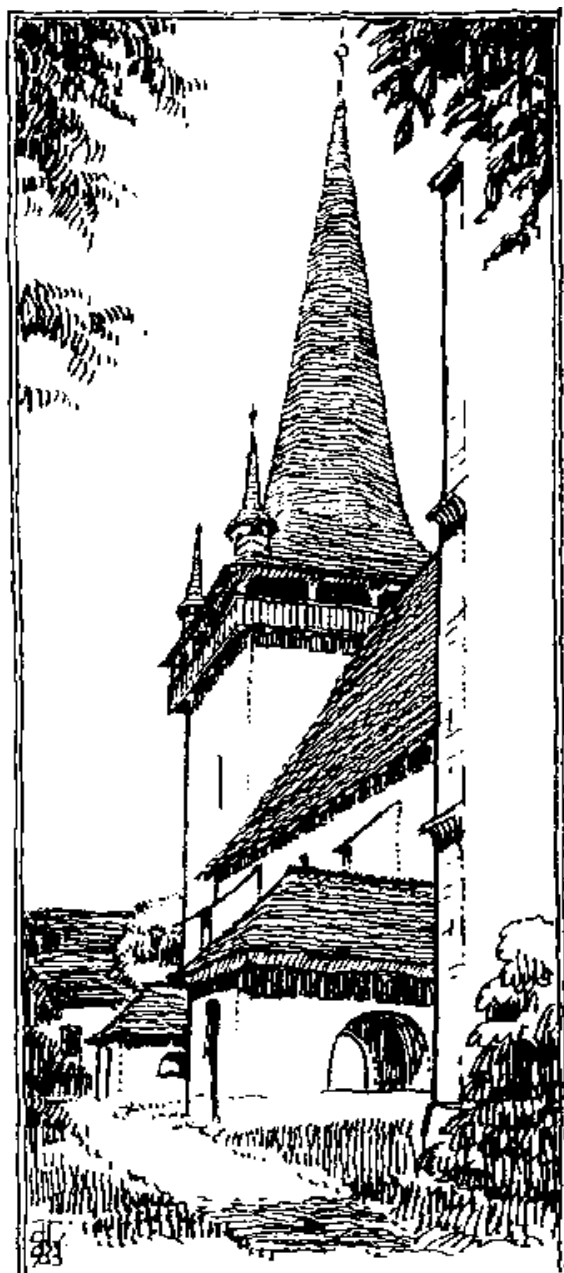
mény akarattal dolgozott is érte: Benedek Elek és Kós Károly. Mindketten akkor tértek vissza ide, *haza*, amikor a nagy országváltozás következtében a középosztálybeliek és értelmiségiek tízezrei menekültek innen, elhagyva a szülőföldet és magára hagyva a föld népét. Egyikük a székelyföldi Erdővidék fia, már túl a hatvanon; a másikuk, ki Kalotaszeget vállalta szűkebb hazájának, harmincötödik évének virágjában és magasra ívelt művészpályájának teljében fényes lehetőségeket hagyott oda Budapesten. Mindketten azért jöttek haza, mert úgy érezték, hogy a nagy történelmi fordulat nehéz idejében itthon, népük mellett van a helyük. Benedek Elek (1921-ben) bizonyára a népnevelés, a gyermeknevelés és gyermekirodalom itthoni folytatásának határozott célkitűzéseivel érkezett; Kós Károly (1919-ben) még csak annyit tudott-hitt, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz rá, mint Budapesten... De mindketten hamar meglátták, hogy a közélet terén a „passzivitásba ájult népünk életre ébresztése” lesz a fő hivatásuk. És hamarosan meg is találták egymás kezét. Az 1921 nyarán Kós Károlytól Bánffyhunyadon megindított politikai szervezkedésből megszületett Erdélyi (illetve Magyar) Néppárt programjának megfelelően az ugyancsak Kós Károly által még azon év őszén megindított és szerkesztett Vasárnap című néplap főszerkesztője — Benedek Elek.

De Benedek Elek 1929 májusában meghalt, s mire az Erdélyi Fiatalok megszülethetett, már egyedül Kós Károly maradt a mi nemzedékünk közéleti példaképe, így az indulásunk idején az erdélyi magyar szellemi élet emberei közül kétségtelenül csakis ő lehetett az a prominens egyéniség, akit a mi eszméinknek megfelelően követnünk lehetett, és feltétlenül propagálnunk kellett.

A kérdés lényegére térve: ami Kós Károlynak az Erdélyi Fiatalok öneszmélésében, helyzetfelismerésében és feladatvállalásában való szerepét illeti, ezekben

csakis közvetett hatásról lehet beszélni. Semmilyen közvetlen része, tevőleges szerepe nem volt az alapító tagok összességének öntudatosításában, célkitűzéseinek és munkaprogramjuknak megalkotásában. Annyira nem, hogy idevonatkozólag egy kedves anekdota is fennmaradt. Derűltséggel hallottunk róla, bizonyos „jó-akaróinktól”, miszerint amikor Kós Károly az Erdélyi Fiatalok megjelenéséről értesült, s megtudta, hogy ez főiskolás lap, és hogy ki a szerkesztője, felkiáltott: „László Dezső? — fiatal? Hisz annak ekkora szakállá van!...” És mutatta a melle alatt, hogy mekkora. (László Dezső akkor huszonhatodik évében volt. Hogy Kós miért beszélt róla így, sohasem firtattuk. Tudomásul vettük, hogy ő ezúttal is *Kós Károly* volt.) Ebből is látható, hogy ebben a dologban nem volt vele közvetlen kapcsolatunk; nem is tudott a szervezkedésünkről. A közvetett hatása viszont annál bizonyosabb és annál jelentősebb.

Az alapítók közül öten, akik a főmunkatársi kör „korosabb rétegébe” tartoztunk, a legkülönbözőbb utakon és módokon kerültünk vele kapcsolatba s egyben szellemi vonzása és hatása alá is. A két László fivér, József és Dezső még a Székely Nemzeti Múzeum épülete tervezési munkálatainak a kezdetén (1911) ismerték meg személyesen. (Édesapjuk, a Mikó Kollégium tudós tanára egyben a Múzeum egyik öre is volt.) Majd pedig, évekkel később, a kollégiumi könyvtárban meglevő művészeti folyóiratokból tudatosodott bennük *a művész* Kós jelentősége is. (A László család 1925-ig tartotta vele a szorosabb kapcsolatot) Balázs Ferenc és Jancsó Béla, a Tizenegyek szervezői és szerkesztői pedig 1923 elején Kóstol kérnek címlap- és általános ex libris-rajzot az antológiájukhoz. De Balázs Ferenc már több különféle írást közölt a Kós Vasárnapjában is (1922 januárjától 1923 januárjáig összesen tizennyolcat). Jancsó Béla pedig cikkírója a Szentimrei Jenő Vasárnapi Újságjának (1923) és munkatársa a Paál Árpád szerkesz-

A BANFFYHUNYADI REF.
•TEMPLOM•TORONYA.

tette kolozsvári Újságnak (1925–1927), amelyekbe Kós Károly is dolgozott. Magam a kolozsvári Keleti Újság 1921. évi karácsonyi számában kiadott *A Gálok* című kisregénye alatt olvastam először és nagyon megjegyeztem a Kós Károly nevét, már akkor megérezve, hogy ott valami különleges, hozzám nagyon közel álló írással találkoztam. Aztán rövidesen megismertem a közvetlenül első háború előtti évtizedek művészeti folyóirataiból az ő építő- és grafikuművészi, valamint művészetirodalmi munkásságát és végül — 1922–1923 fordulójának telén — személyesen őt magát is.

A közéleti embernek és tevékenységének megismerése tehát, ötünk számára, az Erdélyi Fialok előtt közel egy évtizedre nyúlik vissza az időben. Így láthatunk még valamennyit a Kós tényleges politikusi küzdelmeiből is. Ugyanakkor éppen ez az időszak volt az, amely alatt kialakult mindenikünknek humán és szakműveltsége. És megismertük az Ady–Szabó Dezső–Móricz Zsigmond nagy hármás által képviselt új magyar ideológiát, kritikai nemzetszemléletet, a nép felé való tájékozódás és testvéri felelősségvállalás kötelességét. Ezek az eszmék mindenikünk egyéni tanultságával együtt kristályosították ki bennünk azt az öntudatot, eszmevilágot és világnézetet, amivel az Erdélyi Fialok elindításakor rendelkezünk.

Kós Károly — akinek megismerése bennünk már korábban *felismeréssé* is lett — az Erdélyi Fialokban tehát már önmagukra eszmélt és feladatokat vállaló fiatalokkal találkozhatott. Azt is lehetne mondani, hogy akkor már *eszmei* találkozás történt közöttünk. De őtőle kaptuk a transzszilván eszmét és az ebből következő helyzetfelismerés sugallatát és fontosságának tudatát. És ez teljesen elégséges volt ahhoz, hogy közvetlen közbelépés nélkül is meghatározza munkásságunk általános eszmei irányát.

Tartozom még néhány megjegyzéssel a bevezető szövegben felvetődött kérdésekre is. Az Adyval és Móricz -

cal kapcsolatos észrevételhez: Advval, Móriczcal mint *általánosabb* eszmei előttünk járóinkkal foglalkoztunk. Szabó Dezsőhöz a jelenkornak és a jövő építésének problémái, illetve irányeszméi kötődtek. Kós Károly viszont itt élt közöttünk, közvetlenül érintkezhattunk vele. Minthogy elsősorban ő is a kisebbségi közösségünk ügyét és ebben kiváltképpen *a nép* ügyét szolgálta, az ő problémáit a mieinknek is tudtuk. Amit szolgált, amiért küzdött, az a mi közvetlen problémánk is lévén, olyan erkölcsi és gyakorlati példát is láttunk benne, akit bizton követhettünk, akiben e részt illetően *nem csalódhattunk!* (Legalábbis ami engem illet, ez volt a szilárd meggyőződésem. De tudom, hogy e hitemmel mindig egybehangzott a Balázs Ferenc, a Jancsó Béla és a László Dezső gondolkozása és cselekvése is!)

Ezért kellett aktívan és nagyobb súllyal propagálnunk őt. Segíteni kellett, amennyire tőlünk telhetett, morálisan, az őt semmibe vevő hivatalosak magatartásával szemben. Fel kellett mutatni igazságait. Az ifjúság felvilágosításával, megnyerésével szerettünk volna neki tömeghátteret teremteni.

A kérdés bevezetőjében merült fel, hogy az ötvenéves Kóst köszöntő írásomban Ady neve mellől miért maradt el a Móriczé. Ennek valójában semmiféle elvi fenntartásból eredő oka nem volt. Olyan gondolat fel sem merülhetett, hogy valaminő okból *szándékosan* hagyjuk ki a szövegből. De Ady nemcsak nagy költő volt, hanem harsányan harcos közíró is, és akkor *ezen* volt a hangsúly. (A Móricz publicisztikai írásait akkoriban nem is volt miből megismernem.) Aztán: Ady mindig erdélyi is volt. (Csak el kell olvasni az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* című publicisztikai írásának — 1906 — második részét.) S végül: közrejátszhatott talán az a megérzés is, hogy az Ady költészete a magyar lelkiség mélységeiből olyan ősi, eredendő jellegzetességeket hozott fel és szólaltatott meg (legalábbis az én számomra), mint amilyeneket addig senki más. És

Kós művészete ezért sokban hasonlít hozzá. Bartókot és Kodályt viszont azért említettem, mert ők is, miként Kós Károly, a nép művészetéből tanulva alkottak magasrendű értékeket.

Nincs semmi *kiemelni* való azon, hogy valamely velünk szemben tapasztalt fenntartása ellenére is kitarítottunk Kós Károly mellett. Az *természetes* volt nálunk (más példa is mutatta), hogy az eszmét mindig el tudtuk választani a személytől, aki képviselte. Az embertől, akinek esetleges „gyengeségei” nem befolyásolhatták, nem ronthatták el előttünk eszméinek igazát és erejét. Változhatott Kós hozzánk való viszonyulása, de az eszméje nem változott, s a közéletben csak *Kós Károly* maradt. S ez volt a fontos!

— *Gondolom, nem hagyható ki az a kérdés sem — ha már az előzőekben szó esett arról, hogy miként került Kós személyiségének és művészeti elveinek vonzaskörébe —: mi a magyarázata annak, hogy művészetünk történetében végül is csak egyedül Debreczeni László vált Kós Károly munkásságának a folytatójává?*

— Amint említettem, legelőbb a szépíró Kós Károly ragadott meg. Azután a grafikus- és építőművész már valósággal lenyűgözött. De úgy vélem, hogy ezt a művészeti tárgyú vonatkozást talán inkább egy külön beszélgetésre kellene hagynunk. A kérdés több teret igényelő megválaszolása most egyéni természetű és témaidegen kitérő lenne, amikor Kós Károly és az Erdélyi Fiakok viszonyának a feltárása az elsődleges célkitűzésünk.

— *Akkor viszont arra kérnék választ, hogy Debreczeni László — aki több tekintetben vált a Kós követőjévé, sőt utóda is — soha nem gondolt arra: politikai tevékenységében is folytatója legyen neki?*

— Nos, úgy látom, mégsem kerülhetem el az egyéni kitérőt. De ez a kérdés legalább a témakörünkbe vág.

Nem, sohasem kívántam politikai téren is a Kós Károly követője lenni. Jóllehet a húszas évek elején, amikor ő még a politikai harcait vívta, meglehetősen figyelemmel kísértem ezt a tevékenységét (gyűjtöttem a sajtódokumentumait is), és lázasan olvastam a politikai publicisztikai írásait. Ennek a tartózkodásnak kétségkívül több egyéni jellegű oka is volt. Egészen alulról, a legszegényebb társadalmi rétegből jöttem, tehát nem lehetett *hátterem*; nem volt vagyonom, tehát nem lehettem *független* ember. Talán eredendő adottság hiányában, talán neveltetésemnél fogva nem volt kellő fellépési biztonságom, sem szereplési bátorságom; meditáló természet lévén, érzésem szerint hiányzott belőlem a Kós Károly lendülete és „rámenőssége” — a keménysége is. Mindezek mellett már egészen fiatalon családom is volt. Egyszóval: sem szellemi-lelki alkatomnál, sem életkörülményeimnél fogva nem voltam politikusnak való. De még ugyancsak fiatalon olyan tudományos és művészeti munkakörbe is jutottam, amelyet nem hagytam volna oda semmiféle politikai munkáért, szerepért.

De akkor már jól láttam a politikai élet hibáit és valódi arcát is, a pártpolitikai rendszer visszasságait, erkölcsileg ingatag és gátlástalanul perfid világát. És akkor, éppen a Kós Károly politikai pályafutásának tanulságai folytán sem lettem volna már politikus semmiért...

Eleinte nem értettem meg a körülötte történő és főnének tetsző dolgokat, nem láthattam kudarcainak igazi okait. Igaz ügyért, a nép ügyéért küzd — hát miért nem mennek a dolgai? Miért és kik gáncsolják el? Az 1968-ban megírt rövidebb életrajzában az Erdélyi (Magyar) Néppárt szervezéséről és a Vasárnap indításáról emlékezve azt mondja: „Ez a népünk érdekében való becsületes és bátor plebejus-szervezkedés azonban felserkentette a maga múltbeli, mindenható és eddig a gyáva és káros politikai passzivitást propagáló magyar

egyházi és világi arisztokráciát, a pénz és hitel velük szövetséges urait és dzsentrí meg polgár vazallusaikat, s most akcióba lendülve hirtelen megszervezték a politikai és gazdasági érdekeiket szolgáló, konzervatív-nacionalista Nemzeti Pártjukat — a dolgozó magyar nép demokrata pártja ellen.” Hát *erről* volt szó akkor.

Az egyszerű nép ügyéért, tiszta ügyért harcolt, s lám — éppen ez volt a baj. Ezért rágalmazták, ezért gánccsolták. Kicsodák? A világ látása szerint „jól nevelt, finom *úriemberek*”, „a nemzetet fenntartó *elemek*”. Minden igaz ügyért harcoló ember számára valóságos mementónak számíthat, ahogyan Kós az előbbi idézetet folytatja: „És négyesztendei megerőltető szervező munka és keserű tusakodások után — melyek folyamán kenyerkereső munkám is kíméletlen támadásokban részesült — be kellett látnom, hogy a dolgozó nép koldus-szegény pártjának tiszta eszközökkel nem lehet kilátása a győzelemre, viszont képtelen lévén vállalni az ellenfél cinikus, sőt erkölcstelen módszereit, a pártpolitika közvetlen területéről visszavonulva, közéleti tevékenységemet a romániai magyar építésnek eddig elégtelenül gondozott, sőt elhanyagolt kulturális munkaterületére koncentráltam.”

És itt úgy vélem, hogy immár senki előtt sem kell még további meggyőző bizonyítékokat felhoznom arra nézve, hogy az Erdélyi Fiatalok *miért éppen* Kós Károlyban látták meg, itthon, azt az egyéniséget, akit a maguk céljaiban, munkájában és magatartásában követniük lehet...

Olvasva az idézett emlékezéseket, okvetlenül meg kell állani néhány pontnál: tiszta, becsületes és ember-séges munka sem óv meg senkit attól, hogy ne kísérel-jék meg a kenyeret is kiverni a kezéből. Aki képtelen az ellenfél erkölcstelen eszközeivel harcolni, annak el kell hagynia a küzdőteret. Tehát tiszta eszközökkel tiszta ügynek nincs kilátása a győzelemre. De kérdés, hogy immorális módszerekkel harcolva győzelemre vi-

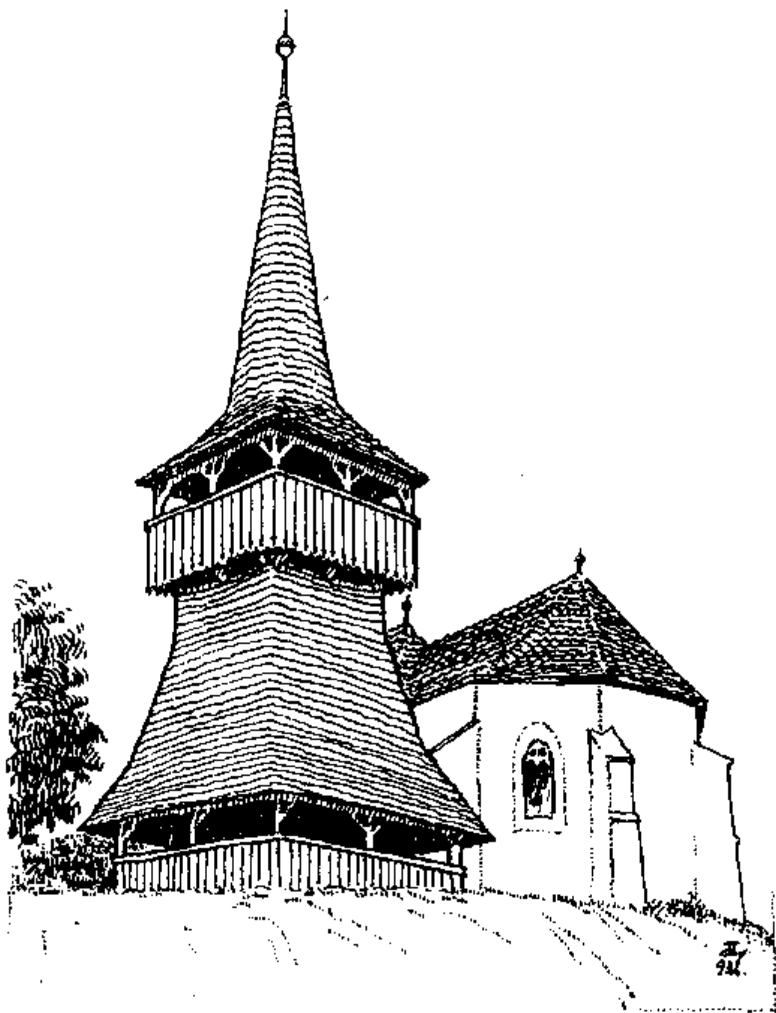
hető egy tiszta, igaz ügy? (Én nem hiszem.) A nép pártja koldusszegény. Ez azt is jelentheti, hogy a nép nem látja igazán az érdekét, és nem tud komolyan is áldozni érte. S még egy tanulság: ha a vezető *nagy motor*, köréje hozzá hasonlóan elszánt és tetterős emberek kellene.

1924-ben hagyta abba Kós Károly politikai tevékenységét. Szerencséjére — és a mi kisebbségi életünk szerencséjére is. Ha még tovább folytatja, „jól nevelt úriember” ellenfelei előbb-utóbb tönkretették volna egzisztenciájában is, társadalmilag is, idegzetileg is. Ehhez igazán értettek, és nem ismertek volna irgalmat, ha pozícióikról, egyéni klikk- vagy kasztérdekeikről lett volna szó... Az ugyan nem sokat számított volna előttük, hogy Kós kiváló művész és fontos értékeket alkotó szellem is. Ha ellenükre és útjukban van, mindent elkövetnek, hogy lehetetlenné tegyék.

— *Ha már ennyire belemelegedtünk az első világháborút követő korszak politikatörténetébe, ne feledkezzünk meg a Kiáltó szóról sem. Jobban mondva arról, hogy megjelenésének tizedik évfordulóján hazai viszonylatban egyedül az Erdélyi Fiatalok emlékezett meg Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád röpiratáról; amelynek hatására — mint László Ferenc joghallgató írta 1931 februárjában — megindult az erdélyi magyarság küzdelmes politikai élete a kisebbségi sorsban”. Igaz, kommentár és állásfoglalás nélkül ismertetést találunk az Egy tízéves röpirat cím alatt, ám az idézetek megválasztása mégis mintha azt sugallaná, hogy a napi politikától elzárkózó Erdélyi Fiatalok valójában Kósék közéleti küzdelmeinek a folytatására készülődnek. Hogy nem minden alapot nélkülöző következtetés ez, az is bizonyítja, hogy László Dezső a folyóirat következő számában egyenesen ezt írja: „Egy dolog egészen bizonyos: az ifjúság feltétlenül nemzeti alapokon álló politi-*

kai programot fog vallani, amiben határozott vonásként jelentkezik a társadalmi kérdések megoldására való törekvés, szociális beidegzéssel fog felelni a mai sürgető kérdésekre. Mint erdélyi ifjúság tisztelni fogja azt az erdélyi belső törvényt, hogy itt csak annak a programnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt haladás szellemében akarja a sajátos magyar értékeket szolgálni a politikai síkban is. Az új politika nem önmagáért való politika, hanem széles vonalú és minden érdeket magába foglaló, belső értékeket védő, alulról szerves életként felnőtt érdekvédelmi front lesz. Ma az ifjúság úgy politizál, hogy életprogramot készít” (A főiskolás ifjúság és a politikai pártok). *Mi volt az Erdélyi Fiatalok stratégiai és taktikai elképzelése végül is a kisebbségi politikai küzdelmeket illetően? A lap következetesen fenntartott népi demokrácia-igénye összefüggésbe hozható-e Kós Károly néppolitikájával?*

— Ennek tisztázásához legelsőbbben azt kell megérteni, hogy az Erdélyi Fiatalok *nem volt politikai alakulat!* Főmunkatársai, szerkesztői, mozgalmának irányítói nem voltak a szónak köznapi értelmében politikusok. Eszmei vezetői sohasem kívántak „aktív” politikusok lenni. Egyrészt ezért is kellett „elzárkózni” *a napi politikától.* Mi elsősorban és mindenekfelett a főiskolákon tanuló magyar fiataloknak a jövőre való öntudati felkészítését vállaltuk és kívántuk szolgálni. Azután is, hogy bizonyos körülményeknek köszönhetően a *főiskolás lap* megjelölést kényszerültünk *nemzedéki folyóiratra* változtatni! (Másik fontos ok, amiért nem köthettük le magunkat semmilyen irányban, és örizzünk kellett a függetlenségünket.) Következésképpen, *mint Erdélyi Fiatalok,* gyakorlatilag nem is készülhettünk Kósék közéleti küzdelmeinek folytatására. Ezt a kérdést, mint tevékenységi körünkön kívül esőt, magunk között sohasem tárgyaltuk. Tehát *magunkat illetően* a kisebbségi életben való *politikai küzdelmekre* vonatko-

A MAGYAR KECZELI FATORONY

zólág nem is lehetett semmiféle stratégiai vagy taktikai elképzelésünk.

De minthogy a *jövőnkben* a kisebbségi élet komplex politikai kérdéseinek-feladatainak is benne kellett len-

niük, természetesen voltak nekünk is általános elvi és gyakorlati elgondolásaink és elvárásaink, hiszen fiatalokat kellett felkészítenünk a kisebbségi életre. Lásunk néhányat.

Mindenekelőtt egy részletes és pontos helyzetfelmérés elvégzése és így egy helyzetismeret kialakítása. Ennek egyik része a pontos értelmiségi kataszter felállítása. A megismert reális adottságokból és helyzetből adódó tanulságok levonása.

Az egész kisebbségi életnek alulról fölfelé való megszervezése. Pontos társadalomismeret. Komoly politikai felkészültség. Rugalmas, mindig az éppen előállott körülményekhez alkalmazott és alkalmazkodni tudó taktika. Mindezeknek azonban párosulniuk kellett olyan morális tulajdonságokkal is, mint: igen szigorú felelősségtudat, áldozatos felelősségvállalás, önfegyelem, hit az ügy igazságában, szolidaritásérzet, józan-ság.

Megint nem magunk költötte „új” dolgokat mondok. Az emberiség, élete és történelme már régen kitermelte, kifejlesztette őket.

A népi demokrácia igényének a kérdésében természetes, hogy a mi igényünk nemcsak összefüggésbe hozható, hanem szoros összefüggésben is volt a Kós Károly néppolitikájával. Mert éppen nála és egyedül az ő küzdelmeiben láttuk ennek igaz megnyilvánulását. Az ő harcából és az ő politikai tevékenységének bukásából tanultuk meg ezt a következetességet.

A Kós politikai bukásáról esvén szó, még ide kívánczik egy megjegyzés: hol áll ma értékelésünkben, becslésünkben a „bukott” politikus, és hol vannak a buktatók?

Népünk ügyét ugyan (egész közéletünk felmérhetően kárára) elbuktathatták, de annak, aki a nép ügyét szolgálta egész lelkével, tevékenységével, a neve messze ragyog az utánunk jövők, népi politikusok és népellenesek okulására egyaránt.

— *Figyelemreméltó törekvése volt az Erdélyi Fiataloknak, hogy nemcsak a frissen megjelent Kós-művekről írtak késedelem nélkül, hanem szellemi fejlődésének korábbi szakaszait is bemutatták. Az 1933-as nyári számban például (Csillámok a homokban cím alatt) Debreczeni László történetesen Kós 1912-es kalotaszegi lapvállalkozásának izgalmas dokumentumait „ássá ki a feledés homokjából”, az 1937. évi első számban pedig a Régi Kalotaszegből ad közre részleteket. Hogy fedezték fel a fiatal Kóst? A Kalotaszeghez hasonló, bátor hangú, koncepciózusan szerkesztett néplap igenlése révén? (Épp akkoriban szűnt meg — alig fél év után — a Falvak Népe.) Vagy az erdélyi gondolat első világháború előtti időkre nyúló gyökereinek a felmutatása vezetett hozzá? („Akik ma erősen igénylik, hogy ők az erdélyi gondolat megszülöi és hordozói — olvashatjuk a Kós szerkesztői koncepcióját kifejtő kommentárban —, azoknak igen ajánlatos lenne e kis lapocskának átolvasása!”)*

— Voltaképpen sem egyik, sem másik ok nem szolgált elegendő indítékul ehhez az írásomhoz. Más szempontok vezettek. Kós Károly közdolgozatokban mindig időszerűen helyesnek látott magatartása, sugalló-ösztönző példája lebegett a szemem előtt. Ezt szerettem volna példaképként állítani a jövőbe induló erdélyi magyar fiatalok elé, s rámutatni arra, hogy *ő már fiatal éveiben is vállalt és cselekedett népünkért*, mint később is mindig és bármely körülmények között. Akkoriban pedig nagy szükségét láttuk a bátor, az ön- és céltudatos, megalakuvást nem ismerő harcos példák és magatartásmodellek felmutatásának, követésének. Közéletünkben, sajnos, éppen elég nagy hiánya mutatkozott az ilyen — hivatott — vezetőknek és a közösségért mindenre kész embereknek. Mi ilyen egyéniségnek tudtuk Kós Károlyt, akit akkor általában csak mint írot ismertek és tartottak számon.

— Az Erdély és a Kalotaszeg szerzőjét Debreczeni László elsősorban művelődéspolitikusként mutatja be az Erdélyi Fiatalok hasábjain (1930. 3.; 1932. 3–4.). „Ez a könyv — írja az 1929-es kultúrtörténeti vázlatról — egyelőre fekete könyv lesz magyar és román körök előtt egyaránt, mert szerzője a maga megismerései alapján kénytelen másként, néha ellentétesen gondolkodni, mint ahogyan a hivatalos történetírás tanít. [...] Az az érzésem azonban, hogy e könyv, ha most még nem is, de egyszer jelentős mű lesz.” Végeredményben az erdélyi öntudat forrásait feltáró sokoldalú szellemi munkást üdvözli mindkét írásában, s úgy véli, hogy Kós perdöntő érvekkel szól bele az erdélyiség „félreértésekben és rosszul magyarázásokban posványosodó” vitájába. Miben látta, illetve látja Debreczeni László Kós művelődésfelfogásának jelentőségét?

— Abban, hogy Kós szembenézve a valósággal, ilyen szembenézésre kívánt sarkallni másokat is: minden gondolkozó ifjú értelmiségit. Látta, hogy itt addig nem lehet békés, emberhez méltó, alkotó és haladó élet, amíg ez meg nem történik, és meg nem termi egészséges gyümölcsseit. A próba pedig még tart, az ítélet még nem mondatott ki, az *erre való idők még nem teltek ki*. Magam viszont ma is csak azt tudom mondani, s eziránt csak abban bizakodhatom, amit akkor — fél évszázada elmúlt immár — huszonhetedik éves fejemmel is hittem.

Minthogy pedig egyes bevezető szövegekben már eddig többször esett szó a Kós Károly transzszilvanizmusáról, és itt meg éppen annak félreismerésére-félremagyarázására történik utalás, gondolom, itt lesz helyénvaló, hogy röviden ezt a kérdést is megvilágítsam. Kós korai transzszilvanizmusának eredetét már érintettem. Az 1919-es főhatalmi változás utáni helyzetben az új valóságok helyes megismeréséből kiindulva, Kós az Erdélyben élő népek békés együttélésének eszméjével bővíti ki az erdélyi gondolatot. Hirdeti, hogy ennek a

földrajzi egységnek, Transzszilvániának-Erdélynek-Siebenbürgennek zárt alakulatából s különleges helyzetéből, összetett történelméből az itt élők életére nézve hasznos és értékes geopolitikai és társadalmi következtetések vonhatók le. Ezek felismerése és alkalmazása társadalmilag (és politikailag) egy olyan egyensúlyt kell hogy létrehozson, amelyben minden nép békében élhet, és a maga egyénisége szerint szabadon fejlődhet. Kulturális vonatkozása pedig az, hogy mindenik nép műveltsége magán viseli, más-más árnyalatban, ennek a földnek sajátos jegyeit.

Minden külső beavatkozás vagy bármelyik nép hegemóniára való törekvése csak békétlenséget hozna, anyagi és szellemi károkat okozna mindegyik itt élő népnek... Ez a transzszilván eszme lényege, ezt tette magáévá az Erdélyi Fiatalok is.

Erre utalnák és az itt mondottakkal csengenek össze azok a sorok is, amelyeket az ötvenéves Kós Károlyt köszöntő írásomban vettem papírra: „És tudjuk: valamikor még nagy harcok lesznek itt, és a hittel harcolók zászlóin egy név fog lengeni: a Kós Károlyé. Amely harcok ütköző pontjain nem fog összetörni majd... És valamikor lesznek békés, napsütötte idők, amikor majd a hegyeken víg élet pezsdül. És utódok fognak csodálkozni elpihent ősök bolondságain, miket ezért a földért cselekedtek. És akkor egy név, egyetlen név fog messze ragyogni... A Kós Károlyé. — Mert ezt látjuk és ezt hisszük. És legigazabb ajándékként ezt a hitünket adjuk Kós Károlynak, ötven év határán...”

Akkoriban, egy fél évszázaddal ezelőtt, még senki sem tudhatta, hogy a következő ötven év a világpusztulás szörnyű rémét fogja az emberiségre hozni. Ma egy pillanatig sem lehetünk bizonyosak, hogy vajon lesznek-e még békés, napsütötte idők az emberiség életében. De azért ezeket a sorokat olvasva most is melegség fog el.

— *A harmincas évek elején ott találjuk Kóst az Erdélyi Fialatok mozgalmának támogatói között. „Mivel a falufejlesztési mozgalmat sok másnál fontosabbnak tartom — írja László Dezső szerkesztőnek 1930. szeptember 27-én kelt levelében —, tehetségem szerint ebben a munkájukban számíthatnak reám.” S egyben jelzi, hogy a lap az évi falupályázatára beérkező néprajzi-népművészeti dolgozatok elbírálásában örömmel vállal részt. A következő évben Néprajzi feladataink címmel tart előadást a faluszeminárium keretében, s feltehetően ennek hatására kerül be az 1931-es falupályázat tételei közé a népművészet és a háziipar általános helyzetének a felmérése is. (Talán nem érdektelen megemlítenünk, hogy Dóczyiné Berde Amállal és Kovács Dezsőnével egyetértésben Nagy Jenő munkáját tartotta „dicséretre érdemesnek”). Az első falufüzetek megjelenése után pedig Kós könyvét hirdeti harmadiknak az Erdélyi Fialatok (Népművészetünk és iránta való feladataink címmel). S ez után is tartogat még egy meglepetést számunkra a lap, merthogy az 1932-es január-februári összevont számban a következő felhívás jellegű hírre bukkantunk: „Régi óhajunknak teszünk eleget, mikor annyira fogyatékos művészeti képzettségünk pótlásához kezdünk. Márc. hó második hetében (kedden este 8 órai kezdettel) indul be művészeti előadás-sorozatunk, amely az ún. magyar művészet problémáját fogja megvilágítani ez irány egyik úttörője és legkiválóbbja: Kós Károly kél előadása által...” Milyen volt a visszhangja ezeknek az előadásoknak? Kik látogatták a népművészeti, illetve a művészeti esteket? S végül miért nem jelent meg Kós füzete az Erdélyi Fialatok kiadásában? Mi lett a kézirat sorsa?*

— A kérdés első részéhez kell előbb két megjegyzést fűznöm. Egyik: a „támogatói” meghatározás helyett inkább ez fedí a valóságot: *mindig ott találjuk azok között, akik közreműködnek az Erdélyi Fialatok kezdeményezéseiben.* (Ugyanis nem tőle induló segítő szándék, hanem mindig a mi részünkről történt felkérés volt a

közreműködésének alapja.) Másik: a *népművészet kérdése* nem a Kós jelzett előadásának következtében került be a falupályázat tételei közé, ez eleitől fogva a falumunkánk programjába tartozott. Szerepelt már a lapunk 1930. évi 6. számában közzétett *első* falutanulmányozási pályázat III. tételeként (*Népünk mai viszonya ősi népművészetéhez*). Ennek bírálói közt volt jelölve Kós Károly is. A pályázati tétel eredményét külön, 1931. január 19-én hirdették ki (nyertese Venczel József, faluszemináriumunk akkori titkára volt). Szerepelt ez a kérdés, konkrétan, a Borsa-völgyi falukutató csoportunk munkatervében is. Kós Károly említett népművészeti előadása, egy másikkal (*Az erdélyi magyar népművészei kifejlődéséről*) együtt a faluszeminárium 1931. januárjában–februárjában megtartott általános néprajzi és népművészeti sorozatában hangzott el. Mindezekből látható, hogy éppen maga ez az előadás is a falumunkánk programjának szerves része volt. (Mintogy Kós Károly a következő év, 1932 márciusában a Székely Társaság Főiskolai Hallgatónő Csoportjának is tartott előadást a népművészet és a háziipar kérdéseiről, föltehető, miszerint már nálunk is szót ejtett a háziiparról, s így hihetően az ő előadásai sugallták az 1931. évi *második* falutanulmány-pályázatunk III. pontjának *témáját*, melynek címe valóban: *A népművészetek és a háziipar gazdasági vonatkozásai* volt.)

A kérdés érdemi részére térve: Kós előadásainak *visszhangjáról*, sajnos, semmit sem tudok mondani. A hallgatók jórészen nyilván főiskolai diákok voltak, de hogy milyen számban lehettek, arra már nem emlékszem. Ami a művészeti előadásokat illeti, az egész tervezett sorozat elmaradt. Előbb csak egy hónappal halasztódott el, aztán végleg. (Beszámoló nem található róla a lapban.)

A meghirdetett művészeti előadás-sorozatra pedig kétségtelenül nagy szükség volt. Célkitűzésünk lévén a

főiskolai hallgatóság figyelmét a művészeteknek olyan vonatkozásaira irányítani, amelyek kívül esnek a festészet-szobrászat obligát területén. Megismertetni a fiatalokat a népi művészetek jelentőségével, az újkor hasonló törekvéseivel, a XIX. századi angol John Ruskin és William Morris eszméivel s az ezekből kisarjadt angol, finn és magyar eredményekkel: építészetben, iparművészetben, grafikában. Tudatosítani egy új „egészséges” művészeti szemlélet és ideál kialakításának szükségességét a kisebbségi létfeltételek között. Ezekhez a problémákhoz az egész magyar nyelvterületen sem lehetett Kós Károlynál kiválóbb látású és felkészültségű mestert találni. (Ennek az előadás-sorozatnak a legelső gyakorlati eredménye kellett volna hogy legyen egy nagyon igényelt művészeti szeminárium megszervezése. Második pedig: egy idevágó művészeti-irodalmi sorozatnak a megindítása. El is készítettem egy 12 füzetre való anyag tervét, amelyből négy szám már nyomdaképes volt. De beleszólt a gazdasági válság.)

Végül: Kós Károly falufüzetének a megjelenését is bizonyos, kellő számú előfizető jelentkezése biztosíthatta volna. Ennyi nem gyűlt össze (mecénásunk pedig nem akadt). A főiskolai hallgatók többségének az ilyen dolgok iránti érdektelensége, igényhiánya is mutatta, hogy az általános műveltség, a „művészeti kultúra” terén is mennyi tennivaló vár elvégzésre.

Íme: egyetlen munkaterületen is egész sora a problémáknak, tennivalóknak, az elkerülhetetlen akadályoknak, a sikertelenségeknek. S hány ilyen buktató volt egy évtized küzdelmei alatt...

— *A harmincas évek derekától a szépíró Kós Károlyra irányul az Erdélyi Fiatalok figyelme. Ez nem csoda, hisz mind Az országépítő, mind pedig a Budai Nagy Antal históriája időszerű kérdéseket feszegetett. Avatott*

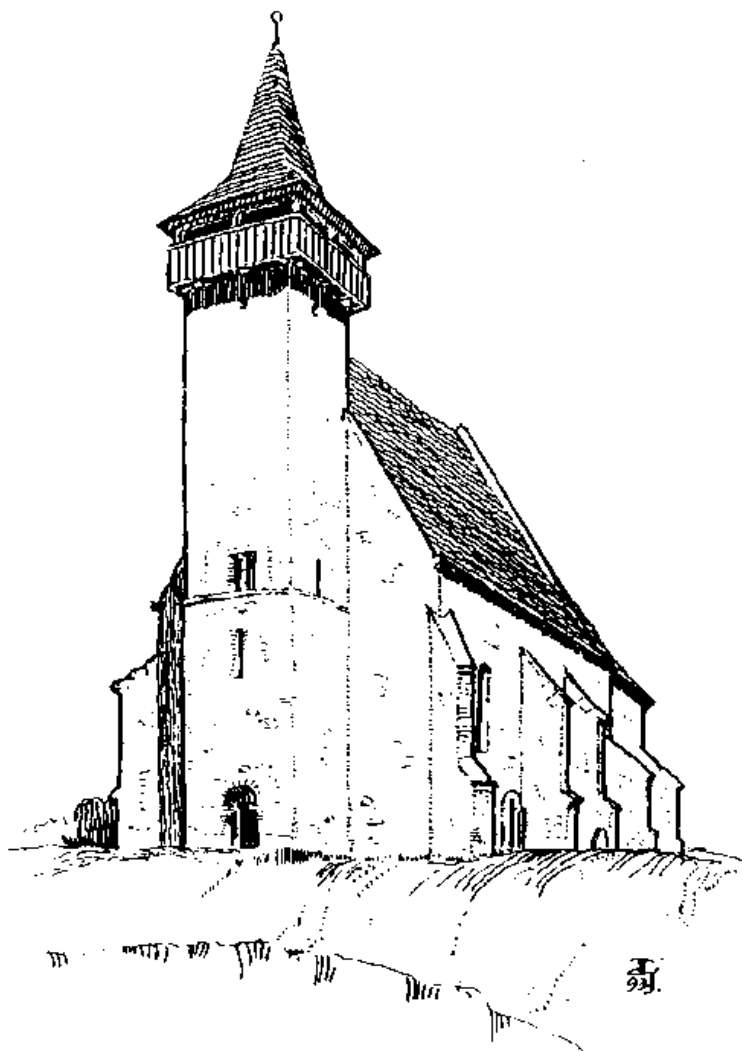
tollú, vérbeli esszéista ír mindkettőről: Jancsó Béla, aki nem csupán esztétikai szempontokat érvényesít bírálatában. Óhatatlanul előtérbe kerülnek az ideológiaiak is. Az országépítő kapcsán mindenekelőtt a Kelet-Európa légkörét feszültté tevő német szupremációs törekvések veszélyére hívja fel a figyelmet. „Török-tatár pusztítás csak a magyar politikai hatalom ellen tört — olvashatjuk okfejtésében —, a német elnyomás a kereszténység első terjeszkedésétől kezdve együtt járt a magyar lélek összes megnyilvánulásainak: ősi zenének, népművészetnek stb. pusztításával.” Más vonatkozásban pedig azt fejtegeti, hogy a Habsburg-dinasztia uralma nemcsak a magyarság elnyomását jelentette, mérhetetlen kárt okozott azzal is, hogy megmérgezte a vele együtt élő, ugyancsak elnyomott népek lelki békéjét. A történelmi tények újraértékelését sürgeti tehát, a külső veszélyekkel számoló életlátás kialakítását. A Budai Nagy Antal is arra ad lehetőséget számára, hogy „a kívülről jött, az itteni viszonyokat és lelkeket egészen nem ismerő és tekintetbe venni nem tudó s mégis türelmetlen eszmei fanatizmus” ártalmasságát érzékeltethesse. Aki belülről ismeri az Erdélyi Fialatok mozgalmát, az tudja, hogy 1937 derekán, amikor Jancsónak ez a cikke megjelent, a fenti gondolat erős hangsúlyokkal jelentkezett a folyóirat hasábjain általában. Azt azonban senki nem mérte fel eddig: a lap vezéregyéniségei nem kis erkölcsi bátorságról tettek tanúbizonyságot (s ez együtt járt a demokráciaigény következetes ébrentartásával), amikor szembeszálltak mindenfajta fanatizmussal, eszmei türelmetlenséggel. Miben látja Debreczeni László ennek a kétfrontos küzdelemnek az indítékát? A szélsőséges ideológiák hegemon törekvéseivel szemben eleve esélytelen lett volna avagy volt az Erdélyi Fialatok fellépése, s ez szükségszerűen vezetett aztán a sokat emlegetett „elszigetelődéshez”?

— Az Erdélyi Fialatok, ha olykor közölt is irodalmi vonatkozású írást, vagy ismertetett is szépírói műve-

ket, nem irodalmi-esztétikai okokból tette, hanem az-
 zal a céllal, hogy napirenden levő eszmei vonatkozású
 kérdéseket tisztázzon és értékeljen, illetve, hogy a ki-
 választott művekben feltárja azokat az eszmei tartal-
 makat, értékeket, amelyekre az olvasók nagy része
 nem figyel — vagy amelyeket éppen fel sem fog —, s
 így megmutassa az ismertetett műnek szépírói vonat-
 kozásain túli jelentőségét. (Természetes, hogy mint
 minden meghatározott *ideológiát* hordozó lap, így az
 Erdélyi Fiatalok is ezt a munkát a maga eszmei szem-
 pontjai szerint végezte.)

Tehát a szépíró Kós Károly felé sem irodalmi-esztéti-
 kai érdekből fordultunk (bárha az ő esetében ezek a
 szempontok sem lehettek elhanyagolhatóak), hanem
 azért, mert azokban az években a jelzett Kós-könyvek
ideológiai tartalma foglalta magában — és mutatta
 meg számunkra is — az „idő egzisztenciális kérdéseit”.
 És Kós Károly *akkor*, pontosan *az időben* szólt, és
 könyveiben *annak* meghatározó kérdéseire mutatott
 rá. Akkoriban sokat szapulták a történelmi témákat
 választó — a ma kérdései, feladatai elől „a múltba me-
 nekülő” — írókat. A politikából már korábban kiábrán-
 dult, család játékaitól erkölcsileg megundorodott Kós
 Károlynak már nem lehetett más választása, mint
 hogy írói eszközökkel szolgálja a maga politikai eszmé-
 it s népének feltett jövődjét. Ő épp azért fordult a
 történelmi példák felé és választott mondanivalójához
 múltbeli kereteket, hogy ezek révén érzékletesebben
 tudja felmutatni a ma égető kérdéseit. A könyveit is-
 mertető Jancsó Béla írásaiból idézett pár mondat is ta-
 lálóan és világosan láttatja, hogy *miről* van szó, s azt
 is, hogy Kós Károly ezekhez milyen biztos kézzel tudta
 kiválasztani a legmegfelelőbb történelmi mozzanatokat
 és a legtragikusabb szereplőket.

Rátérve most már a feltett kérdés lényegére: én itt
 nem mondanék egyértelműséggel „szélsőséges ideoló-
 giá”-t. Való ugyan, hogy vannak ilyenek is. De általá-

A MARQUCENTIMBEI REF. TEMPLOM

ban véve minden ideológia önmagában csak ideológia-elmélet. Az a kérdés, hogy kik és miképpen alkalmazzák, és hogyan ültetik át az életbe. Ebben már lehet dogmatizmus és elhajlás, túlzás és okosság és szélsőségség is. A legeszményibb ideológiát is kompromittálhatja, lejáráthatja, sőt meg is gyűlöltetheti a szellemét megmásító dogmatizmus, az alapgondolataival ellentétes, etika nélküli gyakorlati megvalósítás. Gondoljunk csak — hogy én is történeti példakkal hozakodjak elő — a francia forradalom nagy és humánus eszméinek sorsára, de gondolhatunk az inkvizíció korára és tetteire is. S mi voltaképpen az effajta jelenségeket ítéltük el, amikor bizonyos szélsőségesnek minősülő megnyilatkozásokról helytelenítőleg szóltunk. És ez elől, amint a Kós Károly-i példa is mutatja, nem lehetett, nem szabadott kitérni!

Egyébként az Erdélyi Fiatalok sohasem akart „felépni” semmilyen ideológiával szemben. Ehhez nem voltak sem hatalmi, sem erőbeli eszközei, sem politikai tábora. *Szervezete* sem volt. Ez nemcsak esélytelen, de egyfelől nagymértékű és hiábavaló erőpazarlás, másfelől a vállalt munka oktalan veszélyeztetése lett volna. (Nem is szólva a lehetséges személyi következményeiről.) Az Erdélyi Fiatalok reálishan ismerte saját helyzetét, kalandokba bocsátkozni nem kívánt. (De tekintve a vezetők elfoglaltságait, nem is lett volna, aki irányítson egy ilyen akciót.) Az Erdélyi Fiatalok csak a maga munkáját és eredményeit kívánta megvédeni és biztosítani. Ez is egy lehetséges magatartási forma volt, amíg mások egymással hadakoznak, dolgozni — ameddig lehet. (Ennek egyik biztosítéka a világnézeti függetlenség elvének szigorú betartása volt.)

Ami pedig a sokat emlegetett és többek szerint az „inaktív” magatartásunkból következett állítólagos „elszigetelődésünket” illeti: jó volna már egyszer azt is tisztázni, hogy miben állt ez. Milyenek voltak a számunkra jóvátehetetlen következményei? Származott-é

ebből bárminemű és bármi csekély erkölcsi vagy presztízsbeli kára, szégyene az erdélyi magyar kisebbségi közéletnek? Mert mi ténylegesen sohasem éreztük-tudtuk „elszigeteltnek” magunkat. De erről egy más alkalommal és érdem szerint kellene elbeszélgetni.

— *A transzszilvanizmus kérdése körül 1937 őszén fellángolt Jelszó és mítosz vitához az Erdélyi Fiatalok hasábjain László Dezső szól hozzá Világnézetünk apológiája című tanulmányában (1938. I.). Állásfoglalása egyértelmű: „Mi nagyon örvendünk, hogy ebben a kérdésben az őszinteség vonalán állunk Kós Károllyal, akinek izzó, de nyolc-tíz év előtt a magyarság előtt még gyanú alatt álló transzszilván egyéniségét mi vittük közelebb az ifjúság ébredő világához.” Ez után azonban meglepő kijelentés következik: „sohasem tudtuk megérteni, hogy mi volt az oka Kós és néhány vele rokon transzszilvanizmust valló idősebb magyar velünk szembeni tartózkodó és igen gyakran fölényesen lekicsinylő újabb magatartásának.” Elvi kérdések idézték volna ezt elő, vagy pedig pusztán nemzedékiek?*

— Először is a *Jelszó és mítosz* vitáról. Ezt Szemlér Ferenc indította el (akkor még I. Szemlér Ferenc) azonos című cikkével, amelyet az Erdélyi Helikonnak küldött, és az 1937. évi októberi számában közzé is tette. Ebben az írásában azt igyekszik kimutatni, hogy a transzszilvanizmus egy nem létező valami, illetve haszontalan „romantikus önszemlélet”. Mítosz, illetve jelszó, és a diszkreditálására törekszik. Szemlér vagy nem látta meg, vagy nem is akarta meglátni, hogy az erdélyi gondolat az itteni kisebbségi sorban élő magyarság számára azt a modus vivendit biztosítja, amelyről már szólottunk. Hogy ez a gondolat létünk fenntartásának fontos alapeszméje. Akár látta, akár nem, ezzel a támadásával sok kárt okozott.

A vitához — amelyben Kós Károly, Császár Károly

(a Pásztortűz szerkesztője), Kacsó Sándor és Vásárhelyi Z. Emil mondtak ellent Szemlének — László Dezső nemcsak hozzászól, hanem összefoglalja azt, és pontot tesz a végére. Éles logikával, filozófiai szinten tárgyalva mutat rá a Szemlér támadásának hátterére s a benne rejlő veszélyekre. Kimutatja, hogy a transzszilvanizmus valójában: — *világnézet. Számunkra* a legrealisabb világnézet. „Ez a világnézet az, amelyik mellett létünket ebben az országban, ennek törvényes rendje között a legsikeresebben tudjuk biztosítani... Ez a világnézet válasz arra a rengeteg kérdésre, amelyet egy szóval a kisebbségi kérdésben foglalhatunk egybe.” Szemlér „úgy mutatja ki egy szerintünk életrevaló világ haszontalanságát és nemlételét, hogy *helyette nem mutat egy jobbat* és sajátos kérdéseinkre életerősebb válaszokat adót”. „Mivel ezt Szemlér nem tette meg, elkerülhetetlenül azt a benyomást kelti, hogy cikkében nem a mi világnézeti tisztábban látásunkért, hanem valamely más be nem vallott világnézetnek a transzszilvanizmussal szembeni győzelméért küzd.” Főlényesen mutatja ki azt is, miszerint Szemlér voltaképpen nem is tudja, hogy *mi a mítosz és mi a jelszó.*

A kérdés lényegére térve csak azt tudom mondani, hogy *elvi kérdések* nem idézhették elő Kós tartózkodó magatartását. Hiszen nyilvánvaló lehetett öelőtte is, hogy mi feltétlen hívei voltunk az ő transzszilván eszméjének. S épp ezért *nemzedéki kérdések* sem idézhették azt elő, mert sem vele, de egyetlen idősebb transzszilvanistával sem helyezkedtünk szembe, és arra sem adtunk okot, hogy ilyen alapon elforduljanak tőlünk, vagy éppen nehezteljenek ránk. Sajnos, már nem tudom, hogy a László Dezsőtől idézettek milyen konkrét esetekre utalhattak, nem tudok emlékezetembe idézni semmi olyat, ami kétségen fölül igazolhatná ezt az utalást. Elöttem Kós sohasem tett olyan megnyilatkozást, amely összefüggésbe lett volna ezzel a magatartásával. Itt csak egy dologra gondolhatok — ami az én egyéni

ráérezsem, s amit bizonyítani nem tudok —: hogy ez az ügy a Vásárhelyi Találkozóval lehet összefüggésben. Kósban volt valamelyes rapszodikusság is. Bizonyos jelek azt mutatták, hogy ő kezdetben szimpatizált a megmozdulással. (Egészen addig, amíg le nem zajlott...!) S itt a Bánffy Miklós gróf hatását gyaníthatjuk, akivel Kós Károly jó viszonyban volt, s akinek a Találkozó körüli szerepe még felderítetlen. S talán így válik érthetővé az is, hogy Albrecht Dezső, a Hitel szerkesztője hogyan kaphatott olyan — mondhatni: rendelkező, parancsoló jellegű — szerepet a Találkozó Előkészítő Bizottságában.

— *Befejezésként, gondolom, jó lenne felvillantani egy-két jellemző Kós-epizódot is. Annál is inkább, mivel Kós munkásságának úgyszólván valamennyi fontos megnyilatkozásáról szó esett már az Erdélyi Fiatalok kapcsán, de magáról az emberről — utalásokon kívül — még nem. Bármennyire is sokoldalú volt, mégis az úgynevezett egy tömbből faragott emberek közé tartozott...*

— Kós Károlyról több igazán jellemző esetet is el lehetne mondani. Ám én itt most arra gondolok, amelyik valóban a leginkább megmutathatja az *embert*, akit mi követendőnek tartottunk, és egyben azt is, hogy *miért éppen őt*. Annál inkább, hogy ez későbbi történet lévén, utólag is pregnánsan igazolja jó választásunkat.

A lillafüredi esetről van szó, amelyet Nagy István is megemlít — sajnos, nagyon röviden és elnagyoltan — *Szemben az árral* című könyvének 496. lapján.

A második világháború folyamán történt, a Kállay-kormány idején. 1942 decemberében a magyar főhadvezetőség írókat hívott össze a Mátrában fekvő Lillafüredre, hogy rávegye őket: álljanak a háborús propaganda szolgálatába, írjanak ilyen értelemben. Erdélyből meghívót kapott többek között Kós Károly is. A megbeszélések folyamán, amelyen magas rangú katonai sze-

mélyek is részt vettek, s naponként jelen volt a kormány egy-egy tagja is (talán mint elnök), az írók közül többen igyekeztek megkerülni a dolgot, sokat beszéltek, de *keveset mondtak* olyat, ami a katonáknak is tetszett volna. Voltak természetesen olyanok is, akik helyeselték, és szívesen vállalták a hadvezetőség kívánságainak teljesítését. Kós Károly — amint nekem elmondotta — eredetileg nem akart felszólalni. De egyik nap két Erdélyből kivándorolt író — még hozzá azelőtt, itthon, mind a kettő a transzszilvanizmus híve — is beszélt, helyeselve a szovjetellenes háborút s az összejövetel célját. Akkor „borult fel benne a csupor”. Azonnal szót kért. És a maga nem sokat cicomázó, lapidáris stílusában azzal kezdte: „Mondják meg nekem: mit keres a magyar hadsereg Oroszországban? A magyar népnek sohasem volt semmi baja az oroszokkal. Annál több baja volt mindig a németekkel.” Beszéd közben el akarták hallgattatni. Akkor a megbeszélést vezető elnökhöz fordult: „Minket azért hívtak ide, hogy meghallgassák a véleményünket. Hagyják, hogy elmondhassam a magamét vagy sem?” Beszélhetett. S amiket mondott, nagy visszatetszést keltett a szovjetellenes háború hívei között. Az összejövetel ezzel meg is szakadt, a katonák estére már vissza is mentek Pestre. A napi programba be volt vezetve, hogy a vacsoránál a nap folyamán „legjobban” beszélő író teltették a kormányzatot képviselő soros miniszter mellé. Azon a napon maga a miniszterelnök, Kállay Miklós képviselte a kormányt. S akit melléje ültettek — az Kós Károly volt. Szinte csodáltnivaló, hogy ezt a „kalandot” épen megúsza. Akkoriban az ilyen megnyilatkozásokért végzetes elhurcolás vagy egyszerűen csak orvul való lepuffantás járhatott.

(Az esetet, bár annak idején lejegyeztem, sajnos, itt csak pusztá emlékezetből tudtam elmondani. Csupán a lényegre szorítkozhattam. De érdemes volna felkutat-

ni, hogy készültek-e jegyzőkönyvek a megbeszélésekről, s hogy megvannak-e még valahol. S ha megvannak, jó lenne azok alapján hitelesen is megírni az összejövétel történetét s benne ezt a Kós-epizódot is.)

1983. október

Az önszervező társadalom erdélyi építője

Annak a magatartásnak az alapján, amit számunkra megtestesített, Balázs Ferencnek ott a helye Benedek Elek, Kós Károly mellett. Ha pedig a még távolabbi időben keressük a párhuzamot, akkor azt kell mondanunk, amit a népi írók mozgalmának tetőzése idején Darvas József is pontosan érzékelt: szellemi felmenői között ott találjuk az Apáczai Cseréket, a Dávid Ferenceket.

A mai olvasót persze az érdekli elsősorban: mi az, amiben — mutatis mutandis — rajtuk túlmutat? Jövőt fürkésző tekintetünk számára mit sugallhat?

„Szerencsésebb” irodalmakban mások abban az életkorban lépnek a nyilvánosság elé, akkor kezdik pályájukat, amikor ő — túlhajszolt életritmusban — a sajátját rég befejezte. Szándékosan fogalmaztam ekképpen. Mert hát kímélhette volna-e magát tájainkon az a népe sorsáért lobogó írástudó, aki induláskor nemcsak egy szerveződő írói nemzedéknek, nemcsak egy frontátörésre készülődő irodalmi irányzatnak, hanem magának a születőben levő romániai magyar irodalomnak adott programot?! Hát a világ körüli útvjáról felkészült társadalomkutatóként és -szervezőként hazaérkező, modern életszemléletet sugárzó gondolkodó, akinek nem ötven, hanem mindössze öt esztendő állt a rendelkezésére, hogy kisebbségi körülmények közepette az önszervező társadalom modelljét megteremtse?! Fellépésének, irodalomteremtő heroizmusának minden bizonnyal kedvezett, hogy indulása egybeesett a trianoni traumából lassan ocsúdó nemzetrésztényező öneszmélésével, az új erdélyi magyar életkezdés útkeresésével, a kisebbségi modus vivendi kialakításával. Társadalomreformer gondolatai számára viszont — melyeket nem véletlenül a gazdasági világválság mélypontján, a kisebbségi lét-

viszonyok első évtizedének végén próbált törekeny testtel, jóformán segítő kezek nélkül gyakorlatba ültetni, amikor már a korábbi illúziók jórészt szertefoszlottak — alighanem még csak ezután lesz igazán kedvező a Kelet-Európában oly szeszélyes történelmi idő.

Sokak számára meglepőnek tűnhet: íme, egy erdélyi íróember, akit nem ennek vagy annak a művének a maradandósága foglalkoztatott elsősorban, hanem emberformáló és társadalomátalakító vállalkozásának jövőteremtő ereje. Holott nincs ebben semmi különös, ha már felismertük, hogy Balázs Ferenc (1901–1937) az intenzíven megélt autentikus lét megszállottja volt, szavak és tettek napjainkban ugyancsak ritkaságszámba menő embere, aki jól tudta: más az írás és más a cselekvés társadalmi közege. Márpedig ő nem kiemelkedni akart, hanem beépülni, használni. Lehetőleg azonnal. És ott, ahol élnie adatott. Nem várt semmiféle világmegváltásra. Épp ellenkezőleg: nemzedéke legjobbjával együtt hittelt vallotta, hogy mindenféle megváltás titka bennünk rejlik, tőlünk függ. Ha nem is egyedül üdvözítően. Neki, aki világtávlatokban, emberiségi méretekben gondolkodott, igazán hihetünk: a világmegváltást nem felülről elrendelt diktatúra segítségével kell megvalósítani. Az emberhez méltó életvitel megteremtésének lehetőségét az alulról felfelé épülő társadalommodell érvényesítésében látta: az egyén, a család, az egymásba és egymásból épülő kisebb és nagyobb közösségek, valamint az állam viszonyrendszerének megnyugtató rendezésében; hogy sem az egyének, sem a közösségek ne legyenek, ne lehessenek kiszolgáltatottjai a hatalom kényekedvének.

Nem hőse kívánt lenni népének, hanem a maga korának alakítója, az ember cselekvési szabadságát szűkre szabó viszonyok közepette is az emberi teljességigény ébrentartója, tudatosítója. Hogy ez olykor áldozatot kíván, óhatatlanul áldozattal jár? Most látjuk igazán, hogy épp az emberi teljességigény és a kisebbségi létviszonyok

drámája avatja őt felfedezésre váró, Németh László-i hőssé. (Nem véletlen, hogy tragikus sorsa azt a Vásárhelyi Gézátt ihlette elsőként drámaírásra, aki a hetvenes években íróként és körorvosként egyaránt sokat tett Balázs Ferenc népművelési elgondolásainak továbbfejlesztéséért az Aranyos mentén.)

Első beszélgetésünk alkalmával (A Hét, 1979. jan. 5.) arról is faggattam Debreczeni Lászlót: az Erdélyi Fiatalok egykori főmunkatársai közül kikről őriz továbbadásra érdemes emléket? Mindenekelőtt Balázs Ferencről, Jancsó Béláról és László Dezsőről — hangzott az egyértelmű válasz. Akkori kérdésem inkább tájékoztató jellegű volt, s így mindketten beértük a sommás jellemzéssel: „Az Erdélyi Fiatalok etikai alapállását vitathatatlanul ők alakították ki. Mindenikük megérdemelte egy-egy komoly monográfiát.”

Vállalkozó kedvben nem is volt hiány — már ami a Balázs Ferencről szóló monográfiát illeti. Mikó Imre Rög és nagyvilág címmel akarta megírni a maga Balázs Ferenc-élményét és -értékelését, ám vállalkozását már nem tudta tető alá hozni: hirtelen halála (1977) megakadályozta ebben. Jó ideig aztán Kicsi Antal irodalomtörténészről vártuk a monográfiát. Olyan jól haladt a munkával, hogy már-már abban reménykedtünk: Balázs Ferenc születésének kerek évfordulóján — 1981. október 24-én tölthette volna a nyolcvanát — részleteket olvashatunk a kiadásra váró kéziratból. Minden bizonnyal így is történt volna, ha az ő kezéből is időnap előtt ki nem üti a halál a tollat.

Ilyen körülmények között halaszthatatlan feladattá vált Debreczeni László megszólaltatása: hátha ez az évforduló megfelelő alkalom lesz arra, hogy a benne élő Balázs Ferenc-emlékeket fókuszpontba gyűjtse.

— Mielőtt elkezdenek beszélgetésünket — ezzel fogadtam, amikor kérdéseimmel felkerestem —, arról kívánok emlékezni: a Balázs Ferencsel foglalkozó irodalomnak örökre pótolhatatlan vesztesége, hogy Mikó

Imre nem tudta bevégezni a tervezett és el is kezdett monográfiáját. Bár értékelései több esetben önkényesek, megítélései gyakorta elfogadhatatlanok, e fontos munka elvégzésére mégiscsak ő volt a leghivatottabb. Ő ismerte a legjobban Balázs Ferenc életét, a környező egyházi világot és vitákat, ő bírt a legnagyobb dokumentációs anyaggal és adattárral. Ismerte személyesen, írt és előadásokat is tartott róla többször. És ő tudott meglepő könnyedséggel, sajátos eszmetársításokkal és olvasmányosan írni is. A Kicsi Antal feladata szűkebb körű volt. Nyilvánvalóan, mert személyes élmény, tapasztalás alapján semmit sem ismerhetett abból, amit Mikó Imre látott és tudott. A kor is, amiben élt, és a szemlélete is egészen más volt, mint a Balázs Ferencé. Ezért neki csak az írói munkásságot kellett volna bemutatnia. Könyvek és más írásos dokumentumok alapján. Ugyancsak nagy veszteség, hogy ő sem tudta véghezvinni feladatát. Gondolom, helyes volna, érdekes és értékes mű lenne abból is, ha e két csonkán maradt munka egy *kötetben* kiadásra kerülhetne. [Végül Horváth Sz. István hozta tető alá a vállalkozást. A Balázs Ferenc-monográfia 1983-ban jelent meg a Kriterionnál — Cs. P.]

— *Az Erdélyi Fiatalok tizenegy évfolyama sokat megőrzött Balázs Ferencről. E szövegek olvasása közben nem kis meglepetéssel tapasztaltam, hogy egy olyan magatartásmodell körvonalai bontakoztak ki előttem, amely a tovatűnt évtizedekkel sem veszített érvényéből. Sőt, mintha — változatos történelmi tapasztalataink birtokában — csak most nyílna igazán rálátásunk azokra az összefüggésekre, amelyek létrejöttét, érvényességét meghatározták. Arra gondoltam, ha beszélgetésünk során érzékeltetni tudnák mindezt, úgy a mai olvasóban máris tisztultabb kép alakulhatna ki Balázs Ferencről; és nyilván nemcsak róla, hanem mindenek-*

előtt a harmincas évek szellemi mozgalmairól — amelyek mához szóló tanulságokban ugyancsak bővelkednek.

Mai szóhasználatnál élve úgy is fogalmazhatnánk, hogy Balázs Ferenc elméletíróként mutatkozott be az első világháború után induló fiatal írónemzedék reprezentatív antológiájában, a Tizenegyekben (1923): elsőként tudatosítván a nép felé fordulás szükségességét. Am hét esztendővel később, miután világjáró útjáról hazatért, és székelykeresztúri nevelősködése idején megírta ennek az útnak a tanulságait (az Erdélyi Fiatalok indulásával egy időben), kijelenti: „csak egynek van ereje, jogosultsága: a tettnek” (Erdélyi Helikon, 1930. 1.). Következésképpen irodalommal ezután csak akkor hajlandó foglalkozni, ha már az íráson kívül egyéb hasznos munkát nem végezhet. Nyilván a szépirodalomra gondolt, mert egy hónap múlva, az Erdélyi Fiatalok hasábjain megjelent első írásában (1930. 2.) ugyancsak az elméleti tisztázás szándékával robbant ki vitát Nép, nemzet, faj címmel. Ebben azonban nem induláskori irodalomeszményéhez nyúl vissza, miként a cím alapján gondolni lehetne, hanem egy lehetséges kisebbségi modus vivendi kialakításáért száll síkra. Hogy aztán a továbbiakban, a még hátralevő rövid életében ezért munkálkodjék.

Amikor betegsége idején, valóban írói kényszerből, megírja mészköi küzdelmeinek történetét, László Dezső így emeli ki A rög alatt irodalmi értékét: „Nem ábrándokat, eszméket, dogmákat, irányelveket tartalmaz, hanem beszámol arról a küzdelemről, amelyet valaki vállalt és következetesen véghez is vitt. Túl az idealizmuson, pesszimizmuson, halál-lírán, építés-ajánlgatáson, bemutatja az építő embert és az épületet. A transzszilvániai magyar irodalom egyes alkotásai kimutatják egy régi világ bűneit, mások segítenek a régi világ átértékelésében, némelyek vonalakat mutatnak, amelyek körül ki kellene alakulnia az erdélyi magyar életnek. Balázs

Ferenc túlmegy ezeken és bemutatja az építő embert és az épülő kisebbségi életet. [...] Végre egy könyv, amelyik nem az elsodort faluról, hanem a megépülő faluról szól, de nem mint regény, hanem mint történelmi dokumentum. [...] Ez a könyv küldetést tölt be és sorsot formál” (Erdélyi Fialatok, 1936. II. negyed 37–41.). És ugyancsak László Dezső mondotta Balázs Ferenc temetésén: „Ő tudta, hogy a kisebbségi sors egészen új formája a magyar életnek. Meg kell teremteni ennek az életnek a meg nem lévő belső tartalmát és külső formáit.”

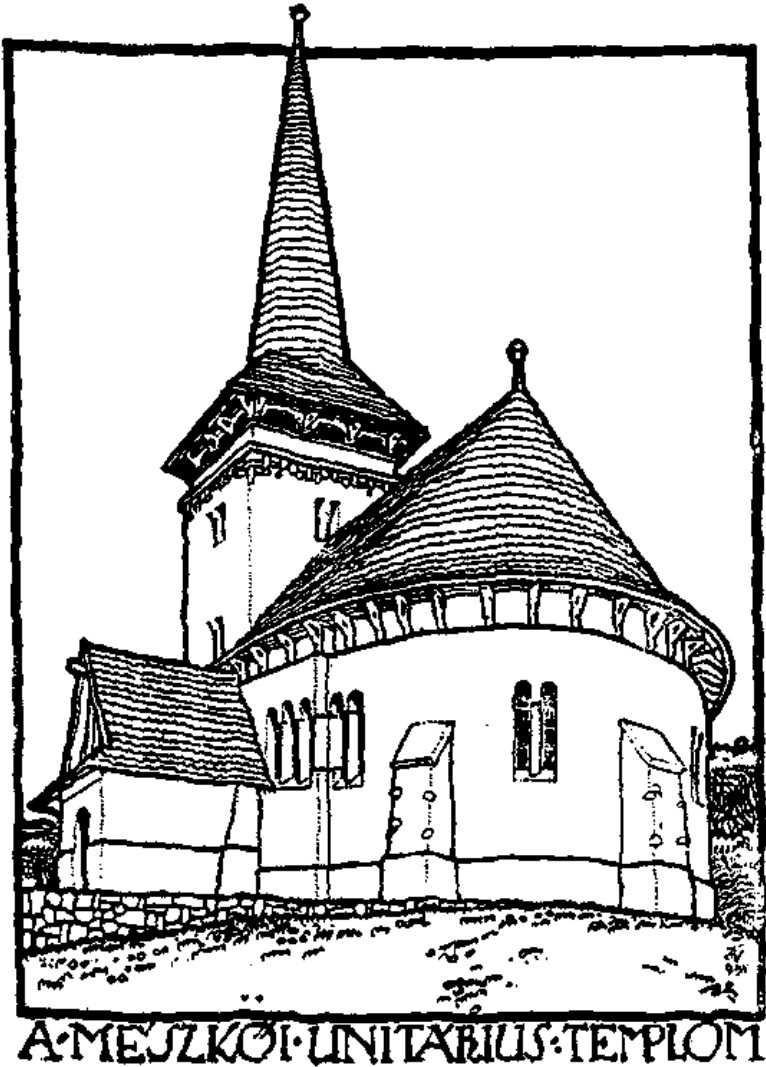
Nos, Debreczeni László is építő ember. Nemcsak jelképes értelemben, hanem hivatása szerint is az. És pályája során nem csupán eszmetársa volt Balázs Ferencnek, hanem a szó szoros értelmében építőtársa is. S mint ilyen, amint ezt Mikó Imre megírta, az Erdélyi Fialatok közül az egyedüli. Természetesen ezt a kérdést sem fogjuk megkerülni, de hadd kezdjem a faggatózást még előbből.

Köztudott, hogy mikor megindul az Erdélyi Fialatok, Balázs Ferenc még Székelykeresztúron tevékenykedik: az ifjúsági mozgalmat szervezi, és a népnevelés ügyében apostolkodik, s mégis mindjárt az első számban ott a neve a főmunkatársak között. Miként került a Bejárom a kerek világot írója a romániai magyar főiskolások lapjának alapítói közé, hiszen nem volt már főiskolás...?

— A kérdésre csak egyetlen ember tudna egészen pontos feleletet adni, ha élne: Jancsó Béla. Egykori lapunk és mozgalmunk alapító és indító főmunkatársi csoportját ő szervezte meg. Így csupán ő tudta egyedül a szempontokat, az elvi és gyakorlati megfontolásokat, amelyeknek alapján kiszemelte és munkába hívta a leendő társakat. Való, hogy a kilenc *tényleges* alapító közül Balázs Ferenc, László Dezső és magam már végzetek, illetve minden tanulmányi kötelezettségen túl és minden főiskolai kereten kívül voltunk. Az is tény viszont, hogy a Jancsó Béláéval egyező eszmei alapításunk mellett mind olyan munkakörben dolgoztunk,

amelynek révén közvetlen kapcsolatban lehettünk a nép, a falu világának egyes vonatkozásaival. Természetes volt tehát, hogy — a szervező eszmei célkitűzéseinek megfelelően — Balázs Ferenc is éppen a Székelykeresztúr környékén kifejtett jelentős népnevelői tevékenysége folytán került be abba a közösségbe, mely elindította az Erdélyi Fiatalokat. De közrejátszott még ebben az a tény is, hogy a Tizenegyek óta közte és Jancsó Béla között igazi baráti kapcsolat állott fenn. Ezt az 1918 után bekövetkezett új helyzetben *elsőnek kelt* fiatal írói megmozdulást *ők ketten* szervezték meg. És egyben ők voltak a csoportosulás irodalmi eszmehordozói is.

— *Úgy tűnik, törvényszerű folyamatról van szó. Ami Balázs Ferencsel történt 1923 és 1930 között, az nemcsak rá jellemző. A Tizenegyek, jegyezte fel Jancsó Béla, elindultak mint írók, s amikor visszatértek, a kisebbségi élet egy-egy gyakorlati területén álltak munkába. Jancsó ezt azzal magyarázza, hogy: „Az irodalmi öntudatot [...] nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat. És akkor az ifjúság a maga erejéből a maga lábára állva vállalta át saját közvetlen kérdésein túl a hiányzó további öntudatosító folyamat megindítását” (Erdélyi Fiatalok, 1935. 2.). Nem véletlen tehát, hogy 1930-ban az elméleti fogékonyságú Balázs Ferenc magatartásában alapvető változást észleltek kortársai. Azt sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy ez a cselekvés primátusára esküvő, a vegetatív létet mindenkinek termő életté formáló magatartás mennyire összefügg Balázs Ferenc — föld körüli útján kikristályosodott — világnézetével. Hiszen az ő szellemi látóhatára valóban átfogta az egész világot. „Ez a könyv szemüveg, világnézeti lencse” — írta a Bejárom a kerek világról Szabédi, akkor még (Erdélyi Fiatalok, 1930. 3.) Székely László néven. A Balázs Fe-*

renc tevékenységét széles kitekintéssel méltató, alaposan kimunkált László Dezső-tanulmányban pedig ez áll: „Balázs Ferencnél modernebb ember a világháború után nem élt Transzszilvániában. Olvasmányain, sze-

mélyes találkozásain keresztül nemcsak a magyar vagy az európai modern gondolatokat ismerte meg, hanem meglátta a világ minden népének igazi modern szellemét. Ebből pedig nem következett semmiféle modernkedés vagy hóbort. Minden modern gondolatot egyetlen gyűjtőlencsébe tudott összefogni, és ez a lencse nem volt más, mint itteni életérdeünk öntudatos szolgálata” (Erdélyi Fiatalok, 1938. 2.). Voltaképpen azt szeretném megtudni, hogy Balázs Ferenc világnézete hatott-e az Erdélyi Fiatalok mozgalmára, s ha igen: miként? A kérdés tisztázása már csak azért is lényeges, mivel eddig úgy tudtuk, hogy a harmincas évek elején induló fiatalok öneszmélése elsősorban Ady, Móricz és Szabó Dezső ígészetében zajlott le. Vajon nem szorul ez a névsor kiegészítésre?

— Bár mi jól tudjuk, hogy voltaképpen miről van szó, mégis javasolom, hogy a *világnézet* kifejezést mint „terminust” iktassuk ki beszélgetésünkéből. Szabó Dezső írta valahol, hogy *világnézettel* igencsak kevés ember van bebútorozva. (A mérce tehát eszerint igen magas volna.) De nem ezért és nem is azért, mintha Balázs Ferencnek nem lett volna ilyen „bútorzata” — mert neki valóban volt —, hanem mert manapság általában és szokványosan is *csak* jobb- és baloldali világnézetről divat beszélni. Az ő életlátása és világszemlélete *semmilyen* oldali világnézetbe sem volt befogható, és nem is kötötte magát egyetlen oldalhoz sem. A jobb-oldalhoz aztán éppen nem! Az viszont kétségbe sem vonható, hogy életszemléletét és cselekedeteit mély humanizmus és abszolút szociális szellem határozta meg. De tudatosan idegenkedett *mindenféle* dogmatizmustól, effélet önként vállalni sohasem tudott volna. A szabad kritikai vizsgálódás híve volt, minek következtében sajátosan egyéni látásmóddal bírt, és önállóan megformált véleménye volt mindenről. Ebben azonban olyan kritikai tartást követett, amely kizár minden melléktekintetet, figyelmen kívül hagy mindenféle kü-

lön érdeket; amely tudományosan megalapozott és *feltétlenül becsületes* véleményt alkot minden körülmények között. És idetartozik még az is, hogy minden tekintetben teljes lélekkel az ember szabad szellemi-lelki, anyagi felemelkedésének, a társadalom haladásának, nemesedésének volt tántoríthatatlan eszmei harcosa, s egyben önfeláldozásig elkötelezett, hűséges munkása-szolgálója. Helyesebb tehát, ha Balázs Ferenc esetében „csak” a kevésbé hangzatos *magatartás* kifejezést használjuk. Ami az ő erősen gyakorlatias beállítású gondolkodására sokkalta világosabban is utal. De itt mindjárt hozzá is kell tennem, hogy szerintem — amennyire őt megismerhettem — magatartásának igazi alapjait Balázs Ferencben, az emberben kell keresnünk. A tudományok, az utazások, a világlátás csak a megszerezhető tudást, az ismereteket, a tapasztalatok tárházát adták neki. Csak tudatosították, erősítették a benne rejlőket, tágították látókörét, finomították érzésvilágát, de az *egyéniség* épületéhez csak a „kidolgozással” járulhattak hozzá, a „konceptiót” — a homo ethicust — Balázs Ferenc eredendően hozta magával.

Hogy világnézeti tekintetben volt-e hatással az Erdélyi Fiatalokra, ez a kérdés az előbb mondottak után már értelmét veszti. Egyébként a lap vezetői — Jancsó Béla is, László Dezső is — az induláskor már ugyancsak kialakult egyéniségek voltak. Jancsó Béla, ha nem is járt messze a nagyvilágban, alaposan ismerte — főképpen a modern — világirodalmat, aktív részvevője volt a szegedi főiskolások népkutató tevékenységének. László Dezső egy tanulmányi évet töltött Skóciában, majd pedig tizenöt ország ifjúságával állt módjában megismerkedni. Másrészt viszont a népi problematika magyar vonatkozásait illetően Balázs Ferenc maga is az Ady-Móricz-Szabó Dezső eszmei vonaltól tanult. És mindhárman már jóval előbb lettek a nagy szellemi „triász” híveivé. Balázs Ferenc egy dologban járt messze mindannyiunk előtt: ez az ő konkrét *gya-*

korlati munka- és sorsvállalása, pozitív cselekvésre készítő példaadása volt.

Amint az eddigiekből, látható, az említett *öneszmélést* az Erdélyi Fiatalok táborának ifjabb — *főiskolás* — évfjáraira kell vonatkoztatni. Hasonlóképpen a Balázs Ferenc hatását is ilyen értelemben kell vizsgálni. Kétségtelen, hogy eszmei hatása — különösen az unitárius ifjúság körében — jelentősnek mondható. Voltak, akik követték is egyben-másban. De Balázs Ferenc esetében *tényleges* hatásról csak akkor lehetne igazán beszélni, ha nem csupán eszméinek elvi elfogadásában, hanem cselekvőleg is többen — *életre szólóan* — követték volna a tőle mutatott példát és magatartásmodellt. Ilyen esetekről azonban, sajnos, már nem beszélhetünk...

— *Ady, Móricz, Szabó Dezső és Balázs Ferenc neve óhatatlanul eszünkbe juttatja a népiség kérdését is. Ez nyilván mindeniküknél más-más tartalommal és hangszúllyal jelentkezik. Azt szeretném megtudni: Balázs Ferenc népiség-fogalma milyen tartalommal telítődött, és miként vezetett „itteni életérdekünk öntudatos szolgálatahoz”? Mi volt a korabeli jelentősége annak, hogy az Erdélyi Fiatalokban megjelent első írásában épp erre a fogalomtisztázásra vállalkozott Balázs Ferenc?*

— Valamely témának valaki által való felvetése-megírása oly egyéni indíttatású dolog, hogy arról más ember semmiképpen sem adhat számot. Tehát ismét azzal kell kezdenem, hogy — csak egyetlen ember... ezúttal maga Balázs Ferenc... Ám itt az érintett írásának címe — *Nép, nemzet, faj* — hamar eligazít. A téma a húszas-harmincas évek egyik „legkényesebbnek” tartott kérdésébe vág. Ez a kérdés a *faj* szó használata volt. Sajnos, a fogalom értelmezésében — bizonyos okoknál fogva — szándékos, sőt vehemens félremagyarázások és célzatos meghamisítások is történtek. Hogy

tehát a *feltett* kérdésekre kellően megalapozott választ adhassunk, előbb ezeket a dolgokat kell látnunk. Ugyanis egy sajátosan magyar társadalmi jelenségről van itt szó. A XIX. század második felétől kezdve olyan népellenes gazdasági, politikai és szellemi jelenségek indultak, amelyek a népek minden tekintetben való kisemmizésére törekedtek. Annyira, hogy a népi alapon álló magyarság önvédelemre kényszerült. Ebből a helyzetből nőtt ki a ma Ady–Móricz–Szabó Dezső névhármassal jelölt ideológiai vonal, és ebből került felszínre a *faj* szó mint az *önvédelemnek egyik jelképes kifejezése*. Az első világháború után komoly szellemi harc bontakozott ki. E harcnak a népi oldalon Szabó Dezső volt a legkiemelkedőbb egyénisége. Így lett ő és a *faj* szó, minden népellenes frontról, a támadások központi tárgyává. És ennek a népellenes harcnak a taktikájához tartozott a *faj* szónak minden lehető módon való elcsavarása és kompromittálása. Nos, a népellenes időszak szellemének szele hozzánk, Erdélybe is átcsapott. És egészen furcsa módon — éppen a Tizenegyek antológiájának alkalmából — jócskán meglegyintette Balázs Ferencet is...

— *A Tizenegyeket? Balázs Ferencet?! Most hallom először...*

— Az erdélyi magyar irodalomról és a székely mitológiáról szóló írásaiban a magyar, illetve a székely nép lelkiségének az irodalmi kifejezéséről, ennek szükségességéről értekezett. Itt használta ő is a *faj* szót mint az ember, a nép ősi gyermekiségének jelölőjét. És mint a faji sajátosságok írói kifejezőjét, (a népmese és) Ady mellett — kimondottan *irodalmi* vonatkozásban — példaképpen említette meg a Szabó Dezső nevét is. Emiatt a Tizenegyek csoportját két kolozsvári *revolverlapban* kifigurázó támadások érték, amelyek közül az egyik minősíthetetlenül csúf is volt. E cikk szerzője úgyszólván minden kvalitást megtagadott az antológia íróitól, s „recenziójában” a „reakciós szellem”, a „fajma-

gyarkodás”, „fajszékelykedés”, „irodalmi fascisták”, „irodalmi hakenkleuzlerék”, „osztályelfogultság” stb. kitételek után „oda konkludált”, hogy: a hírnek foszló palástjába igyekeznek burkolni — a Horthy-bunkót”. A „Balázs Ferenc nevezetű úr” pedig, mint e szellem reprezentánsa, még külön is megkapta a magáét (Figaró, 1923. 12.). Fél évszázadot is jócskán meghaladó idő távlatából, azt hiszem, immár senki előtt sem kell kommentálni az ügyet. A már történelmivé vált tények eléggé világosan beszélnek. De a huszonkét esztendő Balázs Ferencet — aki az írásai előtt álló mottóban ezt vallotta: „Én azt akarom, hogy... az emberek egymás felé testvérnek született lelkeikkel közeledjenek” — akkor bizonyára elfelejthetetlen lelki bántás érte.

Hanem ez a támadás még azt is jelentette, hogy nekünk — ki tudja, milyen érdekek kívánalmából — *nem szabad* a magunk különváló belső dolgainkkal foglalkozni; *nem szabad* a magunk épülésére, népünk szellemiségének tiszta megtartásáról — még csak írni sem. Különös ebben az, hogy ez a támadás *baloldali maszkban*, de egyáltalán nem szocialista szellemben és módon történt. Egy polgári szennyesek közt turkáló zuglapban...

— *Azt hiszem, tanulságos volt ez a kitérő, hiszen a köztudatban még mindig másként él a szóban forgó kifejezés.*

— Igen, mert olyanok voltak az idők. Ady, Szabó Dezső, Balázs Ferenc szóhasználatának azonban semmi, de semmi köze nincs a náci-német „vérmítoszhoz”, a rosenbergi „felsőbbrendű faj” gyilkos elméletéhez! *Egyszerűen nincs más, megfelelőbb kifejezésünk a fogalomra.* Tudományos meghatározása nincs, ezért lehetett a népi gondolat kompromittálására félremagyarázni, diszkreditálni. Nálunk talán Bányai László tapintott reá leginkább a lényegre, aki *Nemzet, nemzeti kisebbség és az Európai Konföderáció* című írásában így fogalmazott: „Általános értelemben a faj: idegreakciók,

atavizmusok, vértörvények, temperamentumok s a külső alkat rokonsága. Tehát természeti lény...” (Erdélyi Fialatok, 1931. 3.). Szabó Dezső a fajokat (nem *rassz* értelemben) az emberiség egyéniségeinek tartotta, s egynek is az elpusztulását az *egész emberiség* szegényebbé válásának tekintette.

Amennyire kitapintható: nép, népiség, faj megközelítőleg szinonim kifejezések, egymással szorosan összefüggnek, de mégis, külön is szemlélhetők és meghatározhatók. S Balázs Ferenc nyilván a korábbi tapasztalatai és a kor zavaros, megtévesztő szándékainak ellenében kívánta a jövő értelmiségije számára tisztázni ezt az induló Erdélyi Fialatokban.

— *Az indulással kapcsolatosan lenne még egy kérdés. De előbb Jancsó Bélát kell idéznem: „Falumunkájában eredeti módon, függetlenül jött rá az integrális falufejlesztésnek arra a rendszerére, amit Gusti professzor dolgozott ki tudományos rendszerességgel: hogy a falut minden életnyilvánulásának egészében kell megismerni, s úgy fejleszteni, hogy felkeltse a benne szunnyadó erőket. [...] Falumunka-konceptiója szerint kezd munkába 1930-ban az Erdélyi Fialatok falutanulmányozása, s a lap életében mint egyik főmunkatárs a legutolsó időkig irányító szerepet töltött be” (Ellenzék, 1937. május 25.). Azt is feljegyezték, hogy 1936 végén éppen az ő mészköi kísérleteinek könyvét adták át az Erdélyi Fialatok nevében Gusti professzornak... Nos, mintha eddig valahogy elsikkadt volna Balázs Ferenc irányító szerepe. Miből állt ez tulajdonképpen? Az Erdélyi Fialatok 1930 novemberében intéz felhívást a főiskolásokhoz, hogy lépjenek be az általa szervezett faluszemináriumba. A célkitűzések vázolója után azt is közli a felhívás megfogalmazója, hogy a szeminárium megszervezésével Balázs Ferencet, Debreczeni Lászlót és Deme-ter Bélát bízta meg a szerkesztőség...*

— Gondolom, nem lesz érdektelen, ha előbb e vállalkozásunk „genezisééről” is ejtek néhány szót. A falu fel-emelésének érdekében elindított munkánkat illetően okos kritizálók hamar reánk sütötték, hogy *nem is ismerjük a falut*, mégis foglalkozunk vele. Ebből tehát az kellett volna hogy következzen: mert nem ismerjük, hagyjunk is neki békét, hagyjunk mindent a régi állapotokban. Amit ma például a világegyetemről tudunk, azt mind annak köszönhetjük, hogy voltak emberek, akik bár nem ismerték a világegyetemet, „nem hagytak neki békét”, s a megismerésre törő kutatást valahol-valahogyan elkezdették. Nem kellett azt nekünk más mondja, mi tudtuk a legjobban, hogy nem ismerjük igazán a falu világát. S hogy tehessünk érte valamit, ahhoz előbb alaposan meg kell ismernünk. Azért mindentől függetlenül, már kezdettől fogva, első és legfontosabb feladatunknak éppen a nép, a falu megismerését tekintettük. Ez a feladat az orvosé volt, aki szintén *nem ismeri* a beteget és annak betegségét, de ameddig nincs pontos körlelete, addig nem tudja meghatározni a gyógyítás elméleti vonatkozásait, még kevésbé a kezelés gyakorlati módszerét. Okos bírálóink viszont arról már semmit sem szólották, hogy hát mit és miképpen is kellene csinálnunk. S így, mert nem állott előttünk készen átvehető gyakorlati példa, nem lévén hozzá kézikönyvünk sem — csak általánosabb jellegű kérdőív —, úgy csináltuk, szerveztük a dolgokat, ahogy a körülményekhez képest tudtuk és ahogy lehetett.

A falu anyagi, szellemi, társadalmi világának helyes megismerése, problémáinak feltárása, minden falu pontos, világos helyzetképeinek felállítása óriási munkát jelentett. Ehhez pedig *emberekre* volt szükség. Embereket kellett kiképezni a feladatokhoz, módszereket kellett kidolgozni a gyakorlati munkához. Ezért szerveztünk tehát faluszemináriumot, amelynek a kiképzés, a módszerek kiérlelése, a kutatómunka lett volna

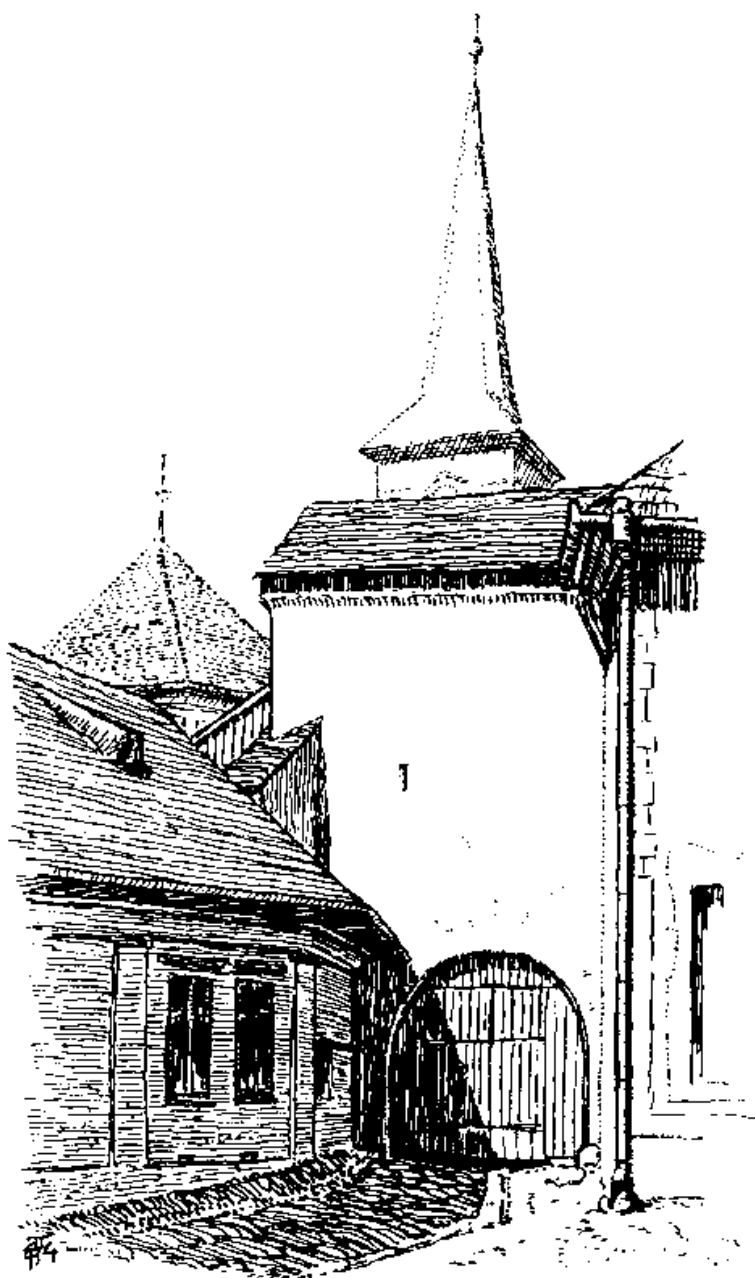
a további feladata. S minthogy ebben a munkában főleg fiatal erőkre kellett támaszkodni, ezért fordultunk az egyetemi hallgatókhoz.

Mármost, ami a Balázs Ferenc és a magam szervező és irányító szerepét illeti: Balázs Ferenc külföldi tanulmányútjáról hozott haza gazdag gyakorlati tapasztalatokat, előttem pedig a Kalevala nyomán elindult finn népkutatók példája lebegett. Voltaképpen csak bábáskodhattunk a szeminárium elindításánál. A tényleges munkát a vezetőségnek kellett vinnie (elnöke Demeter Béla, titkára Venczel József volt). Minthogy Balázs Ferenc is, magam is a hivatalos munkákkal nagyon lekötött emberek voltunk, nem tudtunk teljes erővel részt vállalni. Rendszeres irányító előadásokat nem tarthattunk, a tapasztalati közlések inkább időnkénti megbeszélések formájában történtek. Minthogy magam csak a szőkébb körű népkultúrai résszel foglalkoztam, az üléseken kevesebbszer voltam jelen. Így nem tudom pontosan a Balázs Ferenc szemináriumi tevékenységének mértékét és érdemi részét. De mindenestre a Jancsó Béla idevágó jellemzése feltétlenül helytálló.

— *Mikó Imre szerint Balázs Ferenc egy ideig terjeszti az 1932 őszétől megjelenő Falvak Népet. Ami természetes is, hiszen a lapot szerkesztő Demeter János szintén az Erdélyi Fiatalok főmunkatársai közé tartozott. Csakhogy később valami közbejöhett, mert Balázs Ferenc viszonyulása megváltozik. És nemcsak azért, mert a lap terjesztése miatt denunciálták...*

— Mondottam már, hogy Balázs Ferenc teljesen önálló gondolkodású ember volt, s ebből következőleg helyesnek tudott belátása szerint, önállóan is cselekedett. Felkarolta falujában a Falvak Népe ügyét, mert úgy látta, hogy a lap a falusi nép gondolataival-bajjaival foglalkozik. Hanem ennek a kérdésnek ily módon

való felvetése nem egészen indokolt, hiszen Balázs Ferenc más lapokat is terjesztett. Azért említik mindig a Falvak Népét, mert *baloldali* lap volt, és ezért denun-ciálták, illetve vádolták meg Balázs Ferencet, hogy — pap létere! — „kommunista propagandát” fejt ki. De Mikó Imre nem csupán ezért említette az esetet. A *Bejárom a kerek világot* általa gondozott Kriterion-kiadás bevezetőjében (Buk., 1975. 31.) ezt írja: „Amikor pedig a főiskolás lap alapítói meghasonlottak egymással, ő a Falvak Népét terjeszti Mészknőn.” Ennek a megfogalmazásnak a nyíltan ki nem mondott értelme az, hogy Balázs Ferenc *is* a meghasonlást kiváltó „elégedetlenséghez” húzott. Ez nem így volt! Őneki az Erdélyi Fiatalok miatt semmi oka nem lehetett arra, hogy *ne* terjessze a Falvak Népét. Annál is inkább, mivel a lap szerkesztője és kiadója (a címe szerint) egyik főmunkatársunk, Demeter János volt. S az Erdélyi Fiatalok vezetősége ezt nem is kifogásolta. Hogy miért változott meg Balázs Ferenc álláspontja a Falvak Népével szemben? Nyilván azért, mert ő sem lehetett elégedett azzal a „társadalombírálattal”, amely a falun élő kisértelmiségieket is — papokat a tanítókkal — egymással szembeállítja. A lap első négy számáról szóló tárgyilagos hangú ismertetőjében (Erdélyi Fiatalok, 1932. 6.) László Dezső ezt szövé is tette, megjegyezve, hogy vannak komoly kivételek is, és hogy ezzel a szerző nem szolgálja jól a nép érdekeit. Mire Demeter János a Falvak Népe 1932. november 11-i számában olyan hangon válaszolt, amilyen a jelzett ismertetés alapján aligha lehetett indokolt. Válaszának egyik mondata így hangzott: „Annak az intelligenciának, amely az Erdélyi Fiatalokhoz tartozik, érdeke, de a magyar falusi szegényeknek nem érdeke, hogy szent testvériségben hagyják magukat nyúztatni mindenféle faji és vallási, sokszínűen egy-szerű élősködők által.” Van-e olyan, magára valamit is adó közösség, amely eltérne ilyen sértést egyik vagy másik tagjától? Nyilván, Balázs Ferenc sem tudta ezt

A • MAGYARIGÉNYI • REF. • TEMPLOM • É
KAPUBÁSTYAJA • KIVÜLRŐL • /

megtenni. Hát ez vonta aztán maga után Demeter Jánosnak az Erdélyi Fiatalok közösségéből *fegyelmi úton* való kizárását az 1933 márciusában tartott főmunkatársi értekezleten.

— *Adódtak-e nézetkülönbségek az Erdélyi Fiatalok és Balázs Ferenc között?*

— A leghatározottabban állíthatom, hogy *soha!*

— *Arra gondolok, hogy Balázs Ferenc nem kívülről nézte a falufelemelés problematikáját, hanem belülről élte, gyakorolta. Ennek a folyamatnak, mely Balázs Ferenc tanúsága szerint sem volt ellentmondásmentes, Debreczeni László is szemtanúja volt.*

— Balázs Ferencről túlzás nélkül lehet elmondani, hogy a legbékeszeretőbb emberek egyike volt. Amellett elég okos, bölcs és becsületes is ahhoz, hogy akikkel valamilyen kapcsolatban állott, azokkal közvetlen baráti beszélgetésekben vitassa meg a maga esetleges különvéleményét, vagy pedig, ha olyan a helyzet, egyszerűen, szó és haragvás, konfliktus provokálása nélkül vonuljon vissza mindentől. Amiatt pedig, hogy ő a falumunka problematikáját belülről élte, azért nem lehetett nézetkülönbsége a dolgokat csak kívülről szemlélő Erdélyi Fiatalokkal, mert a lap irányítói teljesen egyetértettek az ő munkásságával, és teljes együttérzéssel figyelték egy megrögzött maradi közszellemmel szemben vívott idegölő küzdelmét. S ezt a küzdelmet egyedül kellett végigvinnie.

— *Úgy tudjuk, a műemléktemplom restaurálása is egyik nagy csatája volt Balázs Ferencnek. Ám ez Debreczeni László közreműködése nélkül aligha járt volna sikerrel...*

— Szerepemnek annyiban volt itt segítő és talán meghatározó jelentősége, hogy részvételem nélkül — nem lévén más olyan fiatal tervező, aki a Balázs Ferenc elgondolásának minden tekintetben kielégítő megoldást és formát adjon — nem sikerült volna új, de mégis hagyományos szellemben megvalósítania az át-

alakítást. Másfelől meg az is lényeges, hogy itt az építés befejezte után teljes mértékben igazolódott az ő újtó törekvésének helyessége, és ezzel ő maga személyében is teljes erkölcsi elégtételt kapott.

— *Mi volt az oka annak, hogy Balázs Ferenc nem tudta megnyerni Aranyos-völgyi tervei, elképzelései számára a fiatal értelmiségi szakembereket?*

— Egészen konkrét okot nem tudnék találni. De több körülményt lehet említeni. Általánosan ilyen: kisebbségi életünk kialakulatlansága, a megfelelő szervezetek hiánya. És ott volt még a mi vidéki társadalmunk haladás, fejlődés iránti vágyának hiánya, a szellemi tunyaság, a kicsinyességek, az önérzeti féltékenykedés, az érdekönzés, az úrhatnáság s az újtókkal szemben való ellenszenv. E sok rossz hagyomány folytán a fiatalok is képtelenek voltak a kisebbségi helyzettől megkívánt komoly aktivizálódásra, a népért való sorsvállalásra, a küzdelemre. Balázs Ferenc azzal ment papnak, hogy „jobb egy falu szolgája lenni, mint a grófé”. A fiatal szakemberek társadalomszemlélete a kisebbségi életben is az volt, hogy inkább szolgálják a grófit (az urat), mint a falut, a népet (a parasztot). De kevés is volt a fiatal gazdasági szakértő. Főleg az olyanok voltak kevesen, akik megértően, céltudatossággal vállalták volna a Balázs Ferenctől megkívánt munkát. A Gazdasági Akadémián soha semmit nem hallottak népszolgálatról, közösségi felelősségről. Külön hosszadalmas és fáradtságos munkát igényelt volna Balázs Ferenctől már az is, hogy a fiatal szakembereket a kisebbségi életben elengedhetetlen szellemi öntudatra és közösségi munkára nevelje.

De a legsúlyosabb körülmény: hogy céljai megvalósítására nem futotta Balázs Ferencnek sem az erejéből, sem az életéből. Nem egészen hét évig volt Mészkon lelkipásztor, s ebből — súlyos betegsége miatt — alig öt

évet tudott dolgozni. Ezek az aktív évek tervezésekkel, kísérletezésekkel, építésekkel és sikertelenségekkel teltek el. Kitűzött feladatai pedig évtizedeket igényeltek. Hogyan juthatott volna ideje még az ő kívánalmának megfelelő szakemberek képzésére is? Még a legkiválóbb körülmények között sem lehetett volna *egy fél évszázadra szóló munkát egy fél évtized alatt elvégezni!* Ezt nem tudták soha megérteni azok, akik — *utólagosan* — azt állapították meg róla, hogy elképzeléseiben fantaszta volt, hogy élete kudarcot vallott, hogy az idő átgördült fölötte. Ez persze sokkalta könnyebb volt, mint a gyakorlati életben is megpróbálni mindazt, amit — *a maga korának adottságai között egy törekeny testtel* — ő tett.

— *László Dezső úgy látta, hogy Balázs Ferenc munkásságának a jelentősége messze túlmutat a mészköi kísérlet sikerein és kudarcain. „Balázs Ferenc könyve — írta az Erdélyi Fiatalok 1936. évi nyári számában A rög alatról — igazolja azt a tételt, hogy a kisebbségi élet nincs készen, hanem azt ki kell alakítani.” Mai olvasók számára alighanem ez a legizgalmasabb kérdés: az Erdélyi Fiatalok munkaközössége miként élte át az emberi teljességigény és a kisebbségi létviszonyok drámáját? Illetőleg: a harmincas évek cselekvő ifjúságára miként hatott mindaz, amit — ugyancsak Balázs Ferenc kapcsán — László Dezső így fogalmazott meg: „A kisebbségi élet valóban kisebbségi élet, kisebb igényű, kisebb keretek, szűkebb viszonyok között folyó élet. Mi ezt még mindeddig nem vettük egészen komolyan. Nagy igényekkel, sokszor nagyzó igényekkel, valóságos hóbortokkal kelletjük magunkat a világ díszes piacán, pedig meg kell tanulnunk az egyszerűséget, a röghöz való közelséget, a kis keretek közötti nagy alkotásokat [az én kiemelésem — Cs. P.]. Ebben nagy tanítónk Balázs Ferenc könyve.”*

— A László Dezső szavai feltétlenül megállják a helyüket. De többen láttuk ezt így. (A kisebbségi élet kényszerűségeiből elkerülhetetlenül, sőt parancsolóan elkövetkező összevonásokat, beszűküléseket illetően *Ötfokú hangsoron* című írásomban — 1937. I. — magam is hangot adtam ennek a gondolatnak az Erdélyi Fialokban.) Hogy az ifjúság reagált-e az ilyen eszmére, tanításra? Úgy vélem, nagyon kevésé.

Akkoriban kisebbségi életünket olyan nemzedékek irányították, amelyek egy más, az első világháború előtti világnak voltak a szülöttei és neveltjei. Akik (némi kevés kivételtől eltekintve) képtelenek bizonyultak másként látni és cselekedni, mint ahogyan életük korábbi szakaszában. Ez a mi feladatunkká lett, mint-hogy köztünk és az idősebbek között mintegy tizenöt évjáratnyi különbség volt; ennyi korosztályt tüntetett el a négy évig tartó háború pusztítása. Így kisebbségi társadalmunk belső világát még mindig konzervatív szellemi és retrográd politikai erők, valamint antiszociális gazdasági viszonyok tagolták szét, és ezek gáncsolták el az új helyzetnek megfelelő — korszerű és valószínűleg létérdekű — rugalmasabb életforma kialakítását. Ezek a múltban élő emberek voltak a nagyigényűség, a nagyzóló ábrándozás terjesztői is. Ezeknek a befolyása alatt állott a máról holnapra élő, a nem gondolkozó, csak érvényesülni akaró ifjúság is, amely nem tudta észrevenni, hogy mi van körülötte, nem tudott magasabb emberi öntudatra ébredni, mert nem arra nevelték. Folytatták tovább az új, a kisebbségi helyzetben is apáik anakronisztikus életmódját.

Az Erdélyi Fialokat elhagyók pártoskodása és a hozzája nem csatlakozó fiatalabb évjáratok nemzedéki-elkedése ugyancsak jól mutatták, hogy a régi rossz hagyományok még mindig éltek és hatottak. S hogy emiatt a fiatalság nem tudta reálisan felfogni helyzetét, nem tudta közösségileg megvalósítani önmagát. Erőinek tömörítése helyett *az erők megosztásában* porladt

szét. S bár sokakban élt erre a vágy, nem tudta gondolkozását, öntudatát, cselekvését *együttesen* a kisebbségi élet szigorú és kemény követelményeihez igazítani.

— *A kisebbségi élet belső tartalmainak kitöltését és külső formáinak kialakítását voltaképpen miként is képzelte el Balázs Ferenc? Nem tekintendő-e utópiának az, amit a mészköi sírnál László Dezső ezzel kapcsolatosan még oly reménykeltően tudott érzékeltetni: „amilyen mértékben követelte a nemzeti művelődés népi erők által való megújulását, éppen olyan erősen harcolt azért is, hogy egész kisebbségi társadalmi életünk szervesen, alulról felfelé, népi tömegeinkben épüljön fel”.*

— László Dezső akkor a legjelentősebb Balázs Ferenc-i gondolatok lényegét emelte ki. Talán azért, mert ő maga is foglalkozott ezzel. Ha jól értem a kérdést, inkább azt szeretné megtudni: Balázs Ferenc elvi elgondolásainak milyen esélyei voltak a gyakorlati életben való kivitelezésre?

— *Pontosan.*

— Amennyit erről tudok, Balázs Ferenc elképzelése szerint az alulról felfelé szervezés kis falusi csoportok vagy magok összeállásával kezdődne. Mikor ezek már megerősödtek, kisebb vidékegységekbe szerveződnek. A kisebb, majd a nagyobb vidékegységek összefogása révén ki lehet alakítani a nagyobb területegységek szervezeteit, így lehet eljutni végül az országosan átfogó szervezet megalkotásáig. S ez voltaképpen nem más, mint a legegyszerűbb természeti és történeti fejlődések sémája, amire nézve a példák nagyszámú sorát lehetne idézni. De a felülről való szervezés is mutat fel hasonló sémákat, legszemléletesebben éppen a közigazgatás, és a maga nemében egészen kiváló volt az erdélyi Hangya szövetkezet példája. Vannak azonban olyan elemek a Balázs Ferenc elképzelésében, amelyek lényegesen különböznek mindkét fejlődési modelltől.

Legfontosabb különbség, hogy népi alapon indul és kizárólagosan demokratikus szellemben, fel az országos szervezetig. A szervezet egységei, kezdve az alapszervezetektől a területi egységekig, nem afféle központtól függő különálló tagok, hanem egymással is szoros kapcsolatban állnak, s így mintegy szövetét képezik az országos egységnek. Nincs profithajhászás, a közös munka eredménye a munkásoké. Nincs a részszervezetek között káros konkurálás, csak jól felfogott közös érdek, közösségi kollaboráció. Nincsenek „külön utak”, klikkek, hatalmi versengések, hatalmaskodások. A szervezet alapokat gyűjt kulturális, tudományos, szociális stb. célokra, és azokat gyümölcsözően használja fel.

A gyakorlati kivitelezést illetően egy Aranyosszékre elképzelt vidékegység központi telepének látomását Balázs Ferenc érzékletesen írta le *A rög alatt* című könyvének egyik fejezetében (*Isten völgye*). Minderre azt mondják, hogy *utópia*. Mi ezekben az irreális, a megvalósíthatatlan? Mert *a szervezet maga* megvalósítható. Marad tehát az, ami benne emberi. S itt van a baj. Ugyanennek a könyvének a *Szép apostoli élet* című fejezetében a *világbajokra* figyelve ezeket írja: „Az ember vagy az erejét érezte, vagy az áradás vitte, de belekerült a nagy vízbe. Erejét meghaladó dolgokra vállalkozott az ismert történelem kezdete óta. Birodalmakat alapított, holott azok kormányzásához nem értett. Kiterjesztette az árucserét az egész világra, holott azt ellenőrizni, befolyásolni nem volt képes. Nagyban kezdett termelni, holott sem a termelést, sem a piacot, sem a fogyasztást szabályozni nem tudta. Nagyobb városokba csődült, holott azokban az egészség föltételeit biztosítani nem tudta. S most meggyúlt a baja ezekkel az óriási dolgokkal. A szálak összezavarodtak. Zűrzavar, fejetlenség támadt, nagyobb, mint eddig, mert a játék is ma nagyobbban megy.” Mindezeknek tanúi vagyunk mi magunk is. A levonható tanulság Balázs Ferenc szerint — s ez utópiájának is alapfeltétele —: az

élet koordinálásához szükséges szervezet, az egészséges emberi élet érdekében, csak akkora legyen, amekkorát irányítani, befolyásolni képes. És: a maga helyén minden ember, kivétel nélkül, végezze el pontosan és hűséggel a reá háruló feladatokat.

— Épp ebben az összefüggésben válik ugyancsak izgalmassá a kérdés: annak a magatartásmodellnek, amelyet Balázs Ferenc képviselt, lehet-e manapság egyetemesebb kisugárzása?

— Nézzük a dolgot természettudományosán. Éppen napjainkban olvashattunk sorozatos közléseket, hallhattunk tudományos előadásokat az élő szervezeteknek a környezethez való hallatlanul csodálatos alkalmazkodásáról, alakváltozásairól. Az élet, mint lényeg, bármilyen formában legyen is, a maga fenntartásáért hallatlan erőfeszítésekre képes. Ez alól az ember sem kivétel. Nemcsak fizikai-biológiai tekintetben, de szellemi-lelki vonatkozásban sem. Makkai Sándor, miután távozott Erdélyből, *Nem lehet* címmel írt arról, hogy kisebbségi keretekben nem lehet élni. Reményik Sándor közismert verse — *Ahogy lehet* — pedig nem a megalakulás, a vegetálás elfogadását, hanem a lehetséges út keresését, a küzdést, az élni akarást sugallta.

— És azt se feledjük, hogy Jancsó Béla is szembeállt Németh László romániai útirajzának végső ítéletével, miszerint az erdélyi magyarság pusztul, sőt pusztulásra érett, mert hiányzik belőle az életakarát. És ami szintén lényeges: Jancsó Béla épp A rög alatt frissen olvasott kéziratával érvelve kérte a perújrafelvételt: „Mikor Németh László itt járt, Ő akkor már a debreceni szanatórium kórágán feküdt. És betegségében mi az első dolga? Alig engedélyezett pár órai munkaidőt az orvos, íráshoz fog. [...] A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: ez az a dráma, amely az egész kisebbségi életünk szimbóluma is: a jóakarát és az önfel-

*áldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtó-
zatos tehetetlenségi nyomatékával. És a könyv leírott ta-
nulságai mellett ez a szellem, ez a betegágyáról is hatni
akaró óriási életakarát: ez is közkinccsé kell hogy vál-
jék” (Erdélyi Fiatalok, 1935. IV.).*

— Németh László látása egy alkatilag pesszimista lélek sajátos látása volt, amely, mondhatni, az önmarcangolásig csak a rossz jeleket, a bajokat, a negatívumokat vette észre. Nem kereste, nem látta meg az életakarát jeleit, a megkapaszkodás példáit. De írása még így is ösztönzővé tudott lenni. Mennyivel inkább kell annak lennie az ő pesszimizmusával szembeállított Balázs Ferenc-i életakaratnak! S hogy visszatérjek a fel-tett kérdéshez: az általa képviselt magatartásmodell-nek elvileg *minden korban és minden körülmények kö-zött lehet kisugárzása!* Hatása viszont a közegtől függ, amelyen át kell hatolnia. Itt pedig a közeg mi va-gyunk: emberek. Gyakorlatilag tehát minden rajtunk múlik. Már Kossuth Lajos megírta, hogy csak az a nép vész el, amelyik lemond önmagáról. Az a kérdés, mit választunk: a Balázs Ferenc életakarátának a példáját — vagy pedig az önfeladást...?

1981. október

Aki mindent előre látott

Nem titok: Osvát Ernő, a Nyugat legendás szerkesztője, azon kevesek között tartotta számon a fiatal Jancsó Bélát, akik az első világháború után induló irónemzedék legnagyobb ígéretei voltak. A Kriterionnál megjelent — mindmáig egyetlen! — Jancsó Béla-kötet (Irodalom és közélet. Buk., 1973), gondolom, messzemenően igazolja, hogy a Nyugat szerkesztője nem méltatlant tüntetett ki bizalmával. Akkor hát mi a magyarázata annak, hogy mégsem emlegetjük egy sorban ama legnagyobbakkal, akik pedig Jancsó Béla életében is már élő klasszikusai voltak a magyar irodalomnak? Nehéz kérdés, jöllehet a két világháború közötti szellemi életünkben valóban nem sok hozzá hasonló — műveltségben, gondolkodás- és magatartásmódban őt megközelítő — személyiség akadt. Különösen olyan, aki az irodalmi kérdésekben szigorúan esztétikai, közügyekben pedig szilárd elvi és erkölcsi mérce szerint ítélt. És aki önmagával szemben volt a legkérlelhetlenebb.

Roppant szerteágazó levelezéséből kiderül: mélyen benne élt a maga korában, s a kívülálló tárgyilagossággal és rendkívüli érzékenységről tanúskodó lényeglátásával másokat is eligazított abban. Még az általa nagyon tisztelt Szabó Dezsőnek is ellent tudott mondani, amikor a félrevezetett mester rendre megtámadta Tamásit, Makkait, Benedek Eleket; 1936-ban, amikor távollétében itthon kikezdi a beteg író-püspök erkölcsi hitelét, rögtön a Magyar fa sorsa és a Magunk revíziója szerzőjének védelmére kel — a Nem lehet közzététele után viszont kénytelen „ítéletet” mondani fölötte; a Vásárhelyi Találkozóra nem sértett hiúságból, hanem nyíltan hangoztatott, többször is nyomatékosan megfogalmazott elvi fenntartásból nem megy el, de a Találko-

zót követő napon a közéleti ember mohó érdeklődésével sürgetti Tizenegyek-beli társát, Kacsó Sándort — akivel épp a Hasznos Könyvtár köteteit szerkeszti —, hogy őszintén számoljon be neki a Vásárhelyen történekről, arról is, amit nem hoztak, nem hozhattak nyilvánosság-ra.

De vajon az lenne a mérce szellemi elődeink munkásságának a megítélésében, hogy mennyire éltek benne korukban? Mennyire tudták nyomon követni annak szellemi hullámmozgásait? Maga a tény, hogy valaki „mindenben benne van”, adott esetben akár a felszínesség szindrómáját is jelentheti. Másról van itt szó — s alighanem ez lehet a mérce Jancsó Béla munkásságának a megítélésében is —: a maga korában milyen feladatokat ismert fel saját elodázhatatlan kötelességeként, s azokból mit, mennyit és miként törlesztett? Nos, kortársainak egybehangzó véleménye szerint: a két világháború közötti időszakban a Jancsó Béla személyisége fogta össze és szervezte meg 1929 nemzedékét, az egyetlen kisebbségi generációt, amelyik az Erdélyi Fiatalok keretében valóban nemzedékké tudott formálódni, és amelyik — épp annak köszönhetően, hogy tudatosan kidolgozott program alapján látott munkához — képes volt átfogó cselekvési tervet adni a kisebbségi magyar társadalom önmegszervezésére.

És itt már közel állunk annak a megfogalmazásához, hogy voltaképpen kit is kell becsülnünk Jancsó Béla személyében. Esmélésétől kezdve írónak, irodalomszervezőnek készült. A Tizenegyekben esszéíróként tűnik föl, a korabeli avantgárd-irányzatokat tekinti át; később — irodalmunk egyik első teoretikusaként — a népi irányzat kibontakozása körül szerez magának elvitathatatlan érdemeket. Hogy az irodalom műveléséhez-szervezéséhez az anyagi létalapot biztosíthassa, édesapja unszolására-biztatására elvégzi az orvosi egyetemet. Orvostanhallgatóként azonban figyelme egyre nagyobb empátiával irányul a társadalmi kérdések felé, s látva

az elhanyagolt területeket, a húszas és a harmincas évek fordulóján rádöbben arra: szárnyaszegett lesz a mi szellemi kultúránk, ha az irodalom frontáttörését nem követi a korszerű társadalmi tudat kimunkálása. Felfogásában tehát az irodalomközpontúsággal való szűkszerű szakítás korántsem jelentette az irodalmi szféra alábecsülését; ellenkezőleg: az általa felismert és érvényesíteni kívánt művelődési modellben a szépirodalom egy átfogóbb — társadalom-megismerésre és -át-szervezésre irányuló — szintézisben kapta meg a maga semmi mással nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét.

S ezzel már, azt hiszem, ki is mondtuk a legfontosabbat: Jancsó Béla egyike volt szellemi életünk modellteremtőinek. Hiszen már az Erdélyi Fiatalokat is eleve azzal a céllal indította el 1930-ban, hogy az értelmiségi pályára lépő ifjúság közösségi tudatát kiépíthesse; hogy a főiskolai élet (1933-ig maga is egyetemi hallgató volt még) modellérvényű lehessen számukra akkor is, amikor az életbe kilépnek. S miközben munkatársai szervezik-vezetik a lap irodalmi, jogi és faluszemináriumát, ő szerkesztőtársával, László Dezsővel együtt társadalmunk fejlődésének belső törvényszerűségét tanulmányozza, és a harmincas évek derekától egy kisebbségi modus vivendi, egy átfogó életmodell kidolgozását és életre keltését tartja a fiatal értelmiségi nemzedék hivatásának.

Egyik levelében legkedvesebb szellemi gyermekének nevezte az Erdélyi Fiatalokat. Úgy érezte, hogy irányításával és fenntartásával teheti nemzedékének és nemzetiségének a legnagyobb szolgálatot. Csakhogy a körülmények, a „helyszín hatalma” folytán, a felismert kötelességek súlya alatt Jancsó Bélának nemcsak a szellemi irányítást, az elvégzendő munka oroszlánrészét is magára kellett vállalnia. Ő pedig köztudomásúan eléggé gyakorlatiatlan volt a mindennapokban. Úgy tűnhet, hogy a modellalkotót maga alá temette műve. Élete, sor-

sa nagy tragédiája — minthogy férfikorának első évtizedében nyílt csak számára tér a társadalmi cselekvésre —, hogy a továbbiakban meg kellett elégednie azzal, amit előkészületnek tekintett csupán a későbbi nagy feladatokhoz, amelyek, sajnos — és ez nem rajta múltott — már nem adtak meg számára.

Az életművének szerves részét jelentő, még kiadatlan levelezése nagy formátumú, közösségi elkötelezettségű, mélyen etikus írástudót és közéleti gondolkodót mutat. Azt pedig jelképes értelmű tényként foghatjuk fel, hogy — hosszas visszavonultságában — töprengés közben érte a halál.

Csak úgy tűnik, hogy az azóta eltelt idő elfedte, maga alá gyűrte a modellteremtőt. Jancsó Béla ma is előttünk jár. Kár, hogy ezt ő, aki Önéletrajza szerint „mindent előre látott”, immár sohasem tudhatja meg.

— Születésének nyolcvanadik évfordulóján (1903. július 25-én látta meg a napvilágot Marosújváron) perelünk kell Jancsó Bélával. Azaz: a halála előtt öt esztendővel papírra vetett Önéletrajzának (1962. február 17.) ama szűkszavú kitételével, miszerint életéből kimaradt volna a férfialkotás korszaka, a vörösmartys „férfimunka”. Igaz ugyan, hogy túlságosan is korán mondott le az írói pályáról, s így életműve torzóban maradt, de az Erdélyi Fiatalok című főiskolás lap nemzedéki öntudatosító mozgalmának elindításában, szervezésében és fenntartásában — ezt ma már egyértelműen állíthatjuk — nemzetiségünk élő lelkiismeretének bizonyult. Megítélsem szerint épp ez az évtized volt Jancsó Béla munkáságában a „férfimunka” korszaka, amikor az ifjúsági mozgalmak élére állva ismerte fel és teljesítette hivatását. A nagyobb nyomaték kedvéért egy „párhuzamos életpályát” is segítségül hívhatunk. Kuncz Aladárra gondolok. Feltűnő a hasonlóság Kuncz és Jancsó pályája között. Mindkettőjük mögött komoly szerkesztői mun-

kásság áll. De: jó ideig Kunczban is csak a Fekete kolostor szerzőjét tiszteltük; igazi nagyságát, munkásságának jelentőségét mostanság kezdtük felfedezni, miután az Erdélyi Helikon újraértékelése elkezdődött. Úgy vélem, Jancsó Béla esetében is elkerülhetetlen annak a feltárása: mit köszönhetünk az Erdélyi Fiatalok mozgalmát szervező esztétának és közéleti munkásnak?

— A kérdés megválaszolása előtt, úgy gondolom, helyénvaló lesz, ha — az olvasók jobb tájékoztatására — teljes szövegében is idézzük itt Jancsó Bélának azt a tömör *Önéletrajz*nak nevezett önjellemzését, amelyből a kérdésben foglalt, *perre készítő* kitétel vétetett. Megjelent ugyan már nyomtatásban posztumusz kötetének a szerkesztő Mikó Imre által írt bevezető tanulmányában (*Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. In: *Irodalom és közélet*. Buk., 1973. 5–28.), valamint Kozma Dezsőnek e kötetéről közölt ismertetésében is (Utunk, 1974/11.), de kevesen emlékezhetnek reá. S idézzük azért is, mert útmutatóul szolgál válaszainkhoz:

„1. Mindene megvolt, de semmije sem volt meg.

A minden: az állandó anyagi biztosítottság.

A semmi: az elmaradt gyermekjáték,

az elmaradt ifjúság,

az elmaradt szerelem,

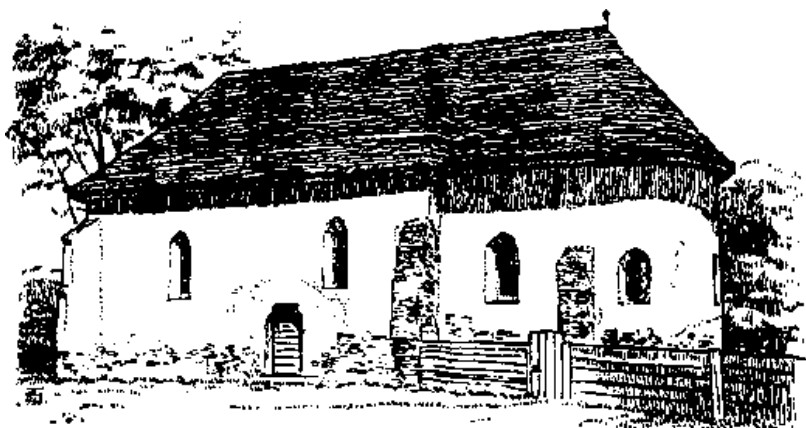
az elmaradt férfialkotás.

2. Nem tudott kirepülni a fészekből.

3. Mindent előre látott, és mindenén kívül volt.”

E sorokat tragikus halála előtt (trolibusz ütötte el 1967. július 28-án) öt évvel és négy hónappal vetette papírra. Mikó Imre a jelzett bevezetőben ezt a „feljegyzést” Jancsó Bélának a saját pályájáról mondott „szomorú ítéleteként” minősíti.

Az egészen bizonyos — és a múlt időben mind bizonyosabbá lesz —, hogy az Erdélyi Fiatalok létrehozásával és szellemi irányításával Jancsó Béla az első világháború utáni Romániában élő fiatal magyar nemzedékek történetében korszakos jelentőségű tettet vitt vég-

·A· MAROS·FELELLISI·REGI·REF·TEMLOM·

hez. Akkor hát mi a jelentősége a „szomorú ítéletnek”?

Mindenekelőtt meggondolandó: ez a tette és munkája, a huszonhetedik és harminchetedik életéve közti időszakra, tehát férfikorának még fiatal, mondhatni *első tíz esztendejére* esik. Az idézett önjellemzésben viszont az *Erdélyi Fialatok megszűnte után huszonnégy évvel* szól az elmaradt férfialkotásról. Lehangelő megállapítása — amely egyébként az ő tényleges és szigorú valóságérzékéről tesz bizonyosságot — tehát majdnem az *egész életére* vonatkozik! Benne vannak a közélettől távol leélt, kényszerű és keserves tétlenségben töltött évtizedek is. Ötvenkilencedik évében írja le, amikor már volt hozzá elég távlatja és ideje, hogy részletesen átgondolja és értékelje életművét. És „szükszavú” kijelentéséből nyilván az vehető ki, hogy Jancsó Béla az Erdélyi Fialatok megalapítását és fenntartását nem számította élete fő alkotásának.

Ha egyáltalán gondolt arra, hogy miként értékelje az Erdélyi Fialatok-munkát, akkor inkább csak *előkészületnek* tekinthette azokhoz a nagyobb és nehezebb feladatokhoz, amelyeknek a közéletben az ő számára jönniük kellett volna. Mert egészen bizonyosra vehető,

hogy ő sokkal többre érezte képesnek magát, s hitte is talán, hogy rá még szerep vár a jövő közéletben.

Kétségen felül áll, hogy sokkal többre volt hivatott. Tisztán látó, elsőrendű „szellemi tervező” és szervező erő volt. Nagy taktikai érzékkel bírt, de volt benne jócskán *építő* ravaszság is. Mikó Imre jegyezte meg róla — némi éllel ugyan —, hogy úgy és olyan taktikával vezeti az Erdélyi Fiatalok dolgait, mintha magát Erdélyt kormányozná. Mindezek mellett meggyőződéseiben megingathatatlan volt.

Az volt a tragikus, hogy azok a jövőbeli feladatok, amelyek óreá vártak volna, nem következtek el soha. Hogy a mostoha körülmények miatt nem mutathatott fel nagyobb tetteket és kiválóbb eredményeket. Ez tette elégedetlenné önmagával szemben, és életének pozitív jelentőségű tényeivel szemben is.

Az természetesen teljességgel más dolog, hogy *mi* hogyan látjuk *ma* ezt a kérdést... Valóban úgy van, hogy ami Jancsó Bélának az Erdélyi Fiatalok révén kifejtett közéleti tevékenységéből erkölcsi vonatkozásban látható, az feltétlenül igazolja azt a megállapítást: saját korában, nemzedékének képviselőjeként valóban élő lelkiismerete volt itt a magyar kisebbségnek. Torzóban maradt élete mellett is (mert nemcsak írói vonatkozásban maradt torzónak) látható az, amit annyira hiányolt: *a férfialkotás*.

— *Hol és mikor, miként készült fel Jancsó Béla a szerkesztői pályára? Milyen előzményei voltak ennek?*

— Nem hiszem, hogy tudatosan készült volna éppen lapszerkesztőnek. Talán inkább azt lehet állítani, hogy nem készült szerkesztői *pályára*. Ha vágyai, hajlamai szerint készült valamire, valaminek, úgy adott tehetségének megfelelően csakis írónak készülhetett. (Nem szépírói értelemben, hanem olyanban, amit gyermekkorunkban még a „szépen” hangzó *irodalmár* műkifeje-

zéssel „illettek”.) S tudjuk, hogy annak is indult. Életének fordulatai hozták magukkal; hogy irodalmi szerkesztéssel is kellett foglalkoznia. Így tehát ebben a kérdésben itt csupán az előzményekről tudok — ha nem is a maguk teljességében — számot adni.

Már középiskolás diák korában kitűnt az átlagon jóval felül álló szellemi és szervezői képességeivel. Nyolcadikosan ő volt az iskola önképzőkörének elnöke. (Negyedik gimnazista korától a Kolozsvári Református Kollégiumban tanult.) Ebben a minőségében elsősorban rá hárult osztálya azon határozatának végrehajtása, hogy az önképzőkör Remény című, diákok által írt-szerkesztett, azelőtt házi kiállítású lapját „rendes”, nyomdai úton előállított, havonként megjelenő, mi több: „szépirodalmi és tudományos ifjúsági” *folyóírat* alakítsa. Cím szerint hattagú bizottság szerkesztette ugyan, de abban Jancsó Béláé volt a vezető szerep. (Ez az újszerű, modern és bátor hangú kiadvány volt az 1918-cal kezdődött nagy változások után Romániában élő magyar ifjúság legelső lapja. Sajnos, csak négy számot [1920. november–1921. február] ért meg. Egy sajnálatos iskolai incidens miatt — de főként az Ady és a modern európai írók mellett való kiállásáért — az iskolafenntartó egyház főhatósága betiltotta. Magának Jancsó Bélának is mennie kellett — munkatársaival együtt — a kollégiumból. Tizenennyolcadik évében már a szólás-, illetve sajtószabadságból is megkaphatta az első leckét.)

Nem egészen egy év múltán megindult a már főiskolás sorba lépett fiatalok független irodalmi folyóirata: az Előre. (Ez is első lap a maga nemében; kilenc száma jelent meg: 1922. január 15.–1922. május 15.; anyagi fedezet híján szűnt meg.) Szerkesztője báró Kemény János, aki később a marosvécsi Helikon gazdája, helyettes szerkesztője Balázs Ferenc, egyik főmunkatársa pedig Jancsó Béla volt. Kemény és Jancsó az idő tájt egy évig együtt „szállásoltak” Nagy Jenő református

kollégiumi tanárnál; bátran tehető fel, hogy Jancsónak e lap szerkesztésében is jelentősebb része volt. Még azon év őszén kezd összeállani a Tizenegyek néven ismert fiatal írók csoportja (nyolcan voltak benne „előrések”). Szervezőik: Balázs Ferenc és Jancsó Béla. Ők ketten szerkesztik meg 1923 elején a csoport antológiáját is. A Tizenegyek és az Erdélyi Fiatalok közti időszakban Jancsó több lapnál is dolgozott gyakorló újságíróként. Ez volt az ő szerkesztői iskolája. Az viszont kétségtelen, hogy ehhez megvoltak a kellő adottságai: tehetség, rátermettség, műveltség. De az életnek kellett közbelépnie ahhoz, hogy ezek az adottságok kibontakozhassanak.

— *Az Erdélyi Fiatalokkal kapcsolatos egyes megemlékezésekben azt olvashatjuk, hogy Jancsó a „háttérből” irányította a folyóirat munkáját, illetve a körülötte kialakult mozgalmat. A fennmaradt dokumentumok viszont azt igazolják — bármennyire is hiányos az Erdélyi Fiatalok irattára —, hogy Jancsó Béla nemcsak háttérmunkát végzett, hanem ténylegesen is a kezében tartotta ezeket az ügyeket. Más szóval: ő volt a szellemi irányító és a kitűzött cél érdekében elvégzendő munkák oroszlánrészét vállaló gyakorlati ember is egy személyben. Mi erről a Debreczeni László véleménye?*

— Hát ez így volt. Soroljuk csak a pusztá tényeket: Jancsó Béla konkretizálta nálunk egy már nagyon szükségessé vált *független* főiskolás folyóirat eszméjét. Ő szemelte ki és szervezte meg a vele együtt kilenc tagból álló alapító csoportot, a főmunkatársakat, majd ugyanő vonta be az egyházi keretek között működő főiskolás szervezetek vezetőit — és végül Bányai B. Lászlót — is a főmunkatársak sorába. Ő tervezte meg a lap szellemi profilját, ő szövegezte meg az indító programcikket. Maga állította össze az egyes számok közlési tervét, és ő volt mindig ezeknek előadója is a fő-

munkatársi, később pedig szerkesztőbizottsági megbeszéléseken. Mint a Székely Társaság Főiskolás Szakosztályának elnöke, ő biztosította a Társaságnál az *adminisztratív, tanácskozó és előadási helyiségeket*.

Jancsó Béla tűzte ki az Erdélyi Fialatok megjelenésének időpontját a kolozsvári magyar főiskolai hallgatók első báljának estjére (1930. január 18.), amikor is hatásosan és döntően léphetett fel az egybesereglett diákság előtt; egyben igen komolyan szorgalmazva a szervezkedésről a legszigorúbb titoktartást, nehogy a Magyar Párt tudomására jussanak az előkészületek. Hiszen épp maga volt az, aki személyének tekintélyével meggyőzte a párt körében azokat, akik egy politikai diáklap gondolatával foglalkoztak: *egy ilyenfajta sajtóorgánium kiadása még nem időszerű!*

Jancsó Béla alkotta meg, 1931-ben, az *Erdélyi Fialatok Szervezeti Szabályzatát*. Ő állította össze *A falumunka ügyrendjét*. Majd 1933-ban ugyanő szerkesztette meg a *Főmunkatársak Kategóriájának Szervezeti Szabályzatát* is. Végig állandó és legaktívabb tagja volt a szerkesztőbizottságnak. Ő fogalmazta meg és adta elő a bizottsági jelentések, beszámolók, előterjesztések többségét. Tőle származott úgyszólván minden fontosabb javaslat, indítvány. Adott esetekben ő jelölte ki a megírandó témákat, s maga kérte fel és mozgósította a cikkírókat. A lap szellemi és mozgalmi kapcsolatait illetően a legtöbb esetben ő vezette az Erdélyi Fialatok nevében tárgyaló bizottságot. Általában ő készítette el a lapban kiadott fontosabb álláspontok-állásfoglalások, reflexiók, replikák, szerkesztőségi közlések fogalmazványát, amelyek aztán *megtárgyalás* és esetleges módosítások után az *Erdélyi Fialatok Szerkesztősége* aláírással jelentek meg. Ő látta meg mindig pontosan, hogy az épp adódó helyzetben a lapnak milyen álláspontot kell képviselnie, vagy hogy a különböző tárgyalások során milyen magatartást kell tanúsítania más mozgalmakkal és kezdeményezésekkel szemben. (És

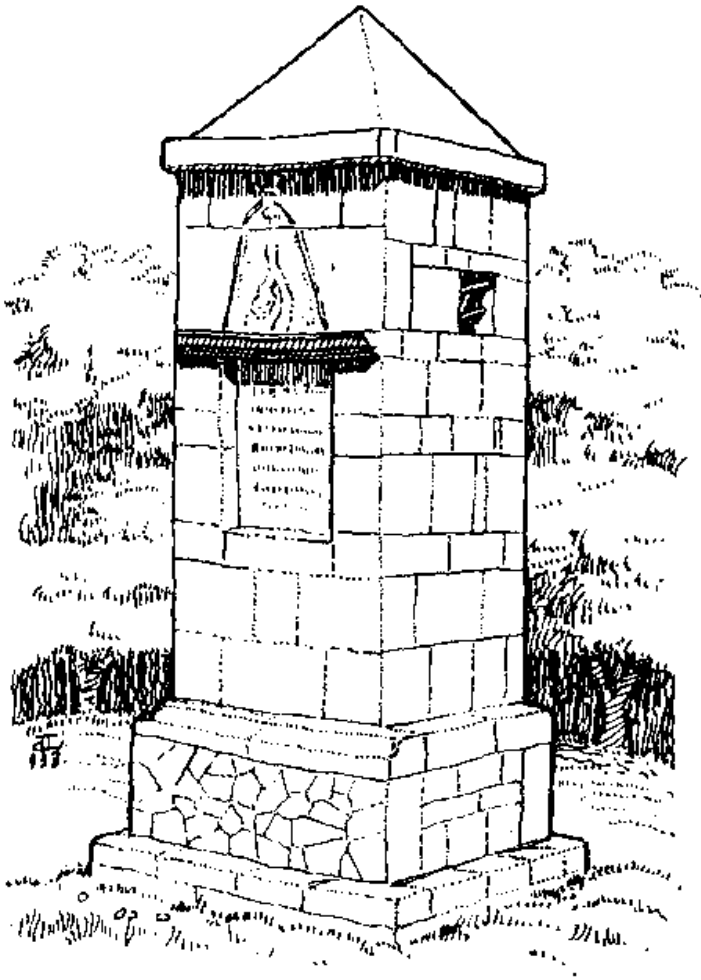
sohasem tévedett!) A külföldi testvérmozgalmakkal is ő tartotta a kapcsolatot.

Jancsó Béla indította el a lap égisze alatt folyt diákmozgalmi munkát, szervezte meg a különböző szemináriumokat, ő fáradozott legtöbbit a falumunka ügyében. A *Falufüzetek*-sorozat megindítása és istápolása szintén az ő nevéhez fűződik. De a kulturális előadói estélyek, vidéki előadás-sorozatok szervezésének és rendezésének munkájától a nyomdai ügyekben való tárgyalásokig, ha kellett, egészen a lapszámok nyomdai korrektúrájának végzéséig vagy az előfizetőkkel való foglalkozásig végigcsinált mindent.

Jancsó Béla szellemi és erkölcsi tartása folytán alakult ki a lapnál az a határozott etikai szellem és a főmunkatársaknak az a belső fegyelme, ami az Erdélyi Fialatokra végig jellemző maradt. Jancsó Béla harcolt a legtöbbit a világnézeti függetlenségünknek minden körülmények között való fenntartásáért, és volt mindvégig hajthatatlan ennek az elvnek az ellenzőivel, bírálóival és azokkal, akik ezt fel szerették volna adni. És ő volt az is, aki a lap életét illető kételkedésekkel, a pesszimistákkal szemben a leghatározottabban küzdött azért, hogy az Erdélyi Fialokat fenn kell tartani — minden körülmények között! Ezért ő, habozás nélkül, mindig kész volt erején felüli munkát is vállalni, és bármilyen súlyos anyagi áldozatot is hozni. Mert a lap fenntartásának súlyos gondjai is úgyszólván az ő vállára nehezettek.

Hát ennyi mindent talán mégsem lehetett csak úgy egyszerűen a *háttérből* intézni, „irányítani”.

Tény viszont, hogy sohasem szerette a látványos-kiakasztó szereplést, „a fórumon” való forgolódást, a hangozó vezérkedést. Mint magát a maga megkövetelte fegyelemhez következetesen kötő és hűséges munkatárs, minden ügyet részletesen megtárgyalt László Dezsővel, mintáját adva a közös cél szolgálatában nélkülözhetetlen testvéries szolidaritásnak. Később — miután vég-

• A PLEŢAKAMARAJI EMLÉKMŰ •

zett — sem kívánta megváltoztatni a lap szerkesztési gyakorlatában fennálló személyi viszonyokat. Talán ez a magatartás adhatta Mikó Imre tollára azt a kifejezést, hogy Jancsó Béla a „háttérből” végezte a főiskolás ifjúság közösségi nevelésében vállalt munkáját.

— Gondolom, nem kis meglepetést keltett annak idején Jancsó Béla pályamódosulása: ő, aki a romániai magyar irodalom egyik teoretikusaként és kiváló tollú esszéíróként indult, egyszer csak lemondott irodalmi terveiről, és az új nemzedékek öntudatosításának szentelte életét. Aligha hihető, hogy az irodalomból való kiábrándulása készítette erre. Éppen ezért nem lenne érdektelen talán annak megvilágítása sem: milyen felismerések készíthették elő pályamódosítását? Miként ébredt rá arra, hogy a húszas és harmincas évek fordulóján új szerep vár rá? Itt nemcsak a nemzedéki öntudat megteremtésének általa meghirdetett programjára gondolok, hanem a két világháború közötti szellemi életben elsőként felismert korszerű művelődési modellre is.

— Erre a kérdésre nem könnyű rövid és kielégítő feleletet adni. Mert amire céloz, az egy belső, lélektani folyamat. S mint ilyen, általában igen bonyolult és egyénenként különböző. Így itt csak abból tudunk kiindulni, ami a felszínen különös jelenségként látható volt.

Először is: arról beszélni sem lehet, hogy éppen ő, Jancsó Béla *kiábrándult* volna a szépirodalomból! Hiszen őt elsősorban az irodalom — az európai *nagy* irodalom — formálta humánus szellemi és látó emberré, etikus egyéniséggé.

El kell hát fogadnunk, hogy — amint ő maga többször is kinyilatkoztatta — azért mondott le az írói tevékenységről, mert fontosabbnak látta, hogy az adott helyzetben elhanyagolt hazai magyar ifjúság szervezésével és öntudati nevelésével foglalkozzék. Eszerint tehát határozott cél és meggyőződés vezette az ifjúsági közdolgokban való munka vállalására, s hitte is, hogy ezzel többet használhat kisebbségi életünknek, mint az irodalom művelésével. Úgy gondolta, hogy író van már itt — és még lehet — éppen elég. De a főiskolán tanuló ifjúság összefogásának, az idők és a helyzet belső parancsaihoz igazodó helyes és egységes közösségi neve-

lésének terén nincs *olyan* szervező és irányító, amelyenre múlhatatlanul szükség van. És neki erre a feladatra kell vállalkoznia. És erről írta sok bizakodással: „Úgy érzem, hogy ebben a formában tudom a legtöbb szolgálatot tenni az erdélyi magyarságnak, és ez nagy lelki felszabadulás és lendítő erő, egyben pedig bő kárptlás az egyéni lemondásért.”

De valahogy már kezdettől fogva ugyancsak erre fordította őt maga az élet is. A Reménynél, az Előrenél, a Tizenegyeknél nemcsak mint esszéíró tűnik fel. Nemcsak a szerkesztés tudományát tanulja ki. Teret kap mint szervező, ideológus és mozgalmi vezető is, mintha predesztinálva lenne a közéleti hivatásra. Szegeden töltött diákévei idején (1923–1927) sem tétlen. Hamarosan egyik vezetője lesz — az ugyancsak erdélyi Suba Károllyal és Csögör Lajossal együtt — az egyetemisták Bethlen Gábor Körének. (Ebből nőtt ki később — a tőle kijelölt utód, a szintén kolozsvári származású Buday György idején — a tanyamunka, az agrár-settlement, majd pedig a Szegedi Fiatalok országos jelentőségű Gazdaságpolitikai, illetve Művészeti Kollégiuma.) Szegedi tevékenységének nyilván igen jelentős szerepe volt az itthoni feladatvállalásban. Onnan már határozott célkitűzésekkel tért haza. (Az elején talán még nem volt konkrét elképzelése arról, hogy hol és miképpen kezd megvalósításukhoz. Erre is az élet adta meg az első alkalmat: 1929. január 29-ével, Ady Endre halálának tizedik évfordulójával. Az általa egybehívott főiskolai hallgatók előtt ő tartotta meg akkor az *első* megemlékezést a nagy költőről. S ennek kapcsán alakította meg a Székelyek Kolozsvári Társaságának Főiskolás Szakosztályát is, amelynek vezetője lett.)

Hanem itt felvetődik egy másfajta meggondolás is. Az, hogy a közéleti munka vállalása *nem szükségképpen* kellett hogy *egészen* kizárja az irodalmi tevékenységet. Mert alkalom s idő, bár kevesebb, de azért juthatott volna rá. Léteznie kellett egy másik oknak is. Az

irodalomról való lemondását ugyanis Jancsó Béla azzal is nyomatékosította, hogy magát csak *középszerű* írónak minősítette, akire nincs szükség, akiből legfeljebb „egy államvizsga dolgozat” lehet. Ezzel szemben azonban ismeretes, hogy Osvát Ernő Illyés Gyulával és Németh Lászlóval egy sorban értékelte a fiatal Jancsó Bélát. Az újabb kritikai feldolgozások is egybehangozóan állapítják meg, hogy nem volt középszerű író, hanem a maga nemében kiváló esszéista, kritikus és tanulmányíró volt, nagy ígérete a magyar irodalomnak. Akkor hát mi magyarozza ezt a visszavonulást?

Két dologra lehet gondolni. *Egyik* az, hogy ő maga csak mintegy önmegnyugtató hangoztatta az írósgától való visszavonulásának ezt az indoklását, amit, bizonyára, önmagával is *el akart* hitetni. Ezt valószínűsíti az, hogy az idézett *Önéletrajzában elmaradt férfialkotásról*, máshol pedig *egyéni lemondásról* és *kárpótlásról* beszél. Milyen téren való férfialkotásra gondolhatott? Bizonyára élhetett benne egy érzés, hogy az irodalom terén tudott volna igazán maradandó dolgokat alkotni, valóban férfimunkát végezni. (Halála után édesanyja megírta *Rövid életrajzát*, ebben olvasható, miszerint azért választotta a fogorvosi szakot, hogy „szabad idejében irodalommal foglalkozhasson, amit rajongva szeretett”. „Fogászati specializálása” pedig az 1934/1935-ös tanévben volt, *négy évvel* az Erdélyi Fialatok megindulása *után*.) Mikó Imre is úgy jelzi, hogy „lemondás az írói pályáról, de a látványos férfialkotásról is”. S ebben az esetben ténylegesen *sorskérdésről* van szó: az írósgáról való lemondással felbecsülhetetlen áldozatot hozott a közéletben vállalt munkájáért, amiről azonban ő sohasem beszélt senkinek.

Ez eddig, persze, csak bizonyosfajta logikai következtetés. Réalisabb alapja van a *másik* feltételezésnek, amely szerint annak okát, hogy Jancsó Béla a saját tehetségét aláértékelve önmagát csak másodrangú írónak vélte, abban kell keresni, hogy nem volt kellő önbí-

zalma, bizonytalan, bátortalan, határozatlan volt, gátlásai voltak. (Jellemző eset erre az is, hogy életében miért nem jelent meg saját kötete. László Dezsőnek megígért egy kötetre való válogatást az írásaiból, hogy aztán elküldje az édesanyját, és visszamondassa a megállapodást — azzal az indokkal, hogy az ő írásai nem elég értékesek egy könyvben való kiadáshoz.)

— *Maximalizusból vagy pedig alkati gátlásosságból fakadt nála az önértéktudat bizonytalansága? Mindenesetre furcsa ellentmondásban van ez azzal, amiről beszélgetésünk elején szó esett, hogy tudniillik az Erdélyi Fiatalok körüli tevékenységét illetően minden dolgában és tettében a határozottság és biztos ítélőképesség jellemezte.*

— Így jellemezte őt László Dezső is a sírjánál mondott beszédében: „puritán, de határozott és kemény egyéniség volt”. De ettől még a tény tény marad. Mégpedig olyan, amelyről még sohasem esett szó a nyilvánosság előtt. Így maradt a Jancsó Béla életéből a legkevésbé ismert ennek az önbizalomhiánynak a *valódi oka*. (Legfeljebb nem tudták mire vélni egynémely megnyilvánulásait.) Sorsáról beszélve, úgy gondolom, hogy talán éppen itt van az ideje s a helye, hogy — egy rövidebb kitérőben — erről is szó essék. Csecsemő és elemi iskolás korában elszenvedett komoly betegségei folytán gyengébb szervezetű fiú volt. Nyilván ez tette, hogy az 1918–1919-es évek telén nálunk is fellépett és sok áldozatot szedett járványos nagy európai — spanyolnátha néven ismert — grippát könnyebben megkapta, s ez nála igen súlyos lefolyású volt. Szövődményként agyhártyagyulladását kapott. Hetekig feküdt a legváltáságosabb állapotban. Volt egy időszak, amikor — több napos önkívületben lévén — orvosa már le is mondott az életéről. Ám végül is szerencsésen felgyógyult. Hanem mint utókövetkezmény egész életére

megmaradt egy sajnálatos pszichikai gyengeség, amely az említett önbizalomhiányban, bátortalanságban is megnyilvánult. (Például sohasem mert egyedül hosszabb utazásra indulni. Szegedi útjait mindig a Csögör Lajos vagy Suba Károly társaságában tette meg.)

Az viszont való — és egyben sajátosan ellentmondásos jelenség is —, hogy közösségi ügyekben tudott magabiztos és férfiasan határozott lenni. Erről a magatartásáról tesz tanúságot Mikó Imre is a Szovjetunióban „jóvátételi munkásként” együtt töltött idejükre vonatkozóan. Csak a magán, az egyéni vonatkozású ügyekben volt bizonytalan. S én itt látom a nyitját annak is, hogy nem tudott elszakadni szülei házától. (Amit pedig egyik beszélgetésük alkalmával Szabó Dezső is atyailag tanácsolt volt neki köz- és magánérdekből egyaránt.) Nem tudott elszakadni az édesanyjától, nem tudott *kirepülni*, családot alapítani sem tudott.

Fűzzem még hozzá végül, hogy a közéleti munka mellett való döntésével a romániai magyar főiskolai diákság kiváló mozgalmi egyéniséget nyert. A romániai magyar irodalom pedig elveszített egy ugyancsak kiváló írói egyéniséget. És éppen a mi nemzedékünknek egyetlen igazán nagy ígéretét. S az pedig megint külön tragikus jelensége az életnek, hogy bár a *lendítő erőt* érzékelt, az elképzelt *nagy lelki felszabadulás* kétséggé vált; az egyéni lemondásért való *bő kárpótlás* viszont mindörökre pusztá remény maradt csupán.

— *Szilágyi Júlia Jancsó Béla-értékelésében olvashatjuk: „Nem volt politikus író. Apolitikus sem volt. Ami tőle balra és jobbra politika volt, az számára erkölcs, emberség, érték vagy hogy leggyakrabban használt szavát idézzük, »lélek«, illetve amorális, embertelen, lélekölő vagy talmi” (A helyszín hatalma. Buk., 1979. 8.). Jancsó Bélának ezt az arcát kellene most felidézniük, hogy az Erdélyi Fitaloknál betöltött szerepére is több*

fény eshessék. A folyóirat világnézeti függetlenségének elve is ebben a magatartásban gyökerezett? S mert ennek az elvnek a fenntartásáért sok sebet kapott Jancsó jobb- és baloldaltól egyaránt, azt is tisztáznunk kellene: az ő megítélésében mit jelentett az erkölcs, az emberség, az érték és az etikai alapállás fogalma?

— A Jancsó-problematikát élesen feszegető frappáns írásában Szilágyi Júlia inkább csak az *íróval* foglalkozik. Mi viszont itt a *közéleti emberről* beszélgetünk. De megállapításait így is idézhetjük, mert a mi tekintetünkben is találóak. Igaz, hogy Szilágyi Júlia nem törekszik elkülöníteni az író a közéleti embertől, amint-hogy a Jancsó Béla esetében nem is igen lehet. Mi sem akarunk elvonatkozni az írótól, mert nem is szabad. (Ő maga írta magáról, hogy számára az írás eszköz marad azoknak a feladatoknak az elvégzésére, „melyekben az orvos szociális látása és munkaköre körül az írói és nevelői vonások egybefonódnak”. Ezt méltányolnunk kell.)

Jancsó Bélának a politikához való viszonyulását a közélet felől nézve a Szilágyi Júliáéval éppen ellentétes (de lényegében mégis azonos jelentésű) állítással lehet a legegyszerűbben érzékeltetni: apolitikus volt — de politikus is ugyanakkor. Ha az egykorú úgynevezett „politikai élet”, illetve *napi politika* világának gátlástalan pártharcaira, közérdekellenes ténykedéseire gondolunk, akkor ő valóban *apolitikus*, sőt: kategorikusan *politikaellenes* volt. Minthogy felette állott annak a világnak, egészen másfajta köztevékenység, *magasabb rendű politika* híve és cselekvő embere volt. S ebben viszont már minden közérdekű tette meggondolt *politikai* tett is volt. Ez hozta magával, hogy látásmódját és szellemi tartását *erkölcsös–amorális, emberség–embertelenség, érték–talmi, lélek–lélekölő* ellentétpár-kategóriák használatával lehet csak elemezni. Ő mindig a pozitív oldal tiszta hordozója, megtestesítője.

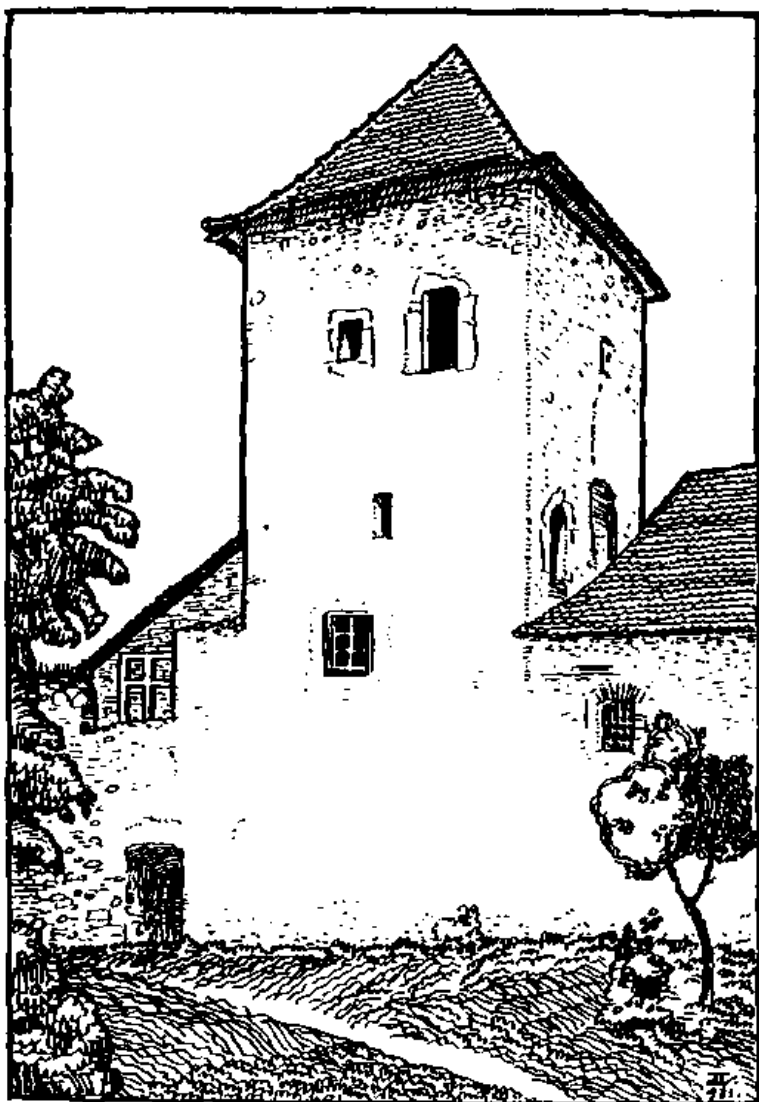
Aki végigolvasta a XIX. század nagy íróinak lélekfor-

máló műveit, aki ismerte és elsajátította az ifjúsága előtti idők nagy humanista gondolkodóinak eszméit, és aki magáévá tette a nemes értelemben vett emberi normákat, az — ha születésével olyan érzékeny lelket is kapott, mint amilyen az övé volt — nem láthatott, nem gondolkozhatott másképp. Aki Ady magyar faji hibákat és bűnöket átkozó-ostorozó nemzetfélétségének és Szabó Dezső metsző (a magyar társadalmi, köz-, szellemi és politikai életet „egyképpen sulykoló”) kritikáinak, nagy építő eszméinek és tanításainak a nyomdokain haladt, az a vállalt közéleti munkaterületen *nem lehetett más, és nem cselekedhetett másképpen*, mint Jancsó Béla.

Az Erdélyi Fiataloktól meghirdetett, a vezetőktől feltétlen vállalt, az irányításban megkövetelt és mindenek ellenére megalkuvás nélkül fenn is tartott világnézeti függetlenség elve (mondhatni úgy is: a napi politikától való tartózkodás elve) és gyakorlása is Jancsó Béla látásmódjában, szellemi tartásában gyökerezett, s következetessége által érvényesült és hatott is.

Jancsó Béla e hite mellett való szilárd kitartásáért nem kevés ütést és nem egy sebet kapott „innen is, onnan is”. De azok, amelyeket az elvek-eszmék harcában kapott, az ő számára nem voltak fájdalmasak. Azok az ő szemében hozzátartoztak az emberekkel való kapcsolatokban létező súrlódásokhoz. Az fáj, ha azokban kellett csalódnia, akikben megbízott, ha olyanoktól kapott „tust”, akiktől a legkevésbé várhatta, akiket szeretett, s akikben hitt. S különösképpen fáj neki, ha látnia kellett, hogy a hozzá közel állónak hitt emberek nem bíztak benne, nem méltányolták tudását, emberi-morális magatartását.

— *Jancsó Béla példás erkölcsi-etikai tartása példányszó nélkül megjelent a Szabó Dezsőhöz fűződő kapcsolatában is. Arra az 1928. szeptember 27-én kelt Jancsó Béla-leveleire gondolok elsősorban, amelyet Tamási*

A-KRAKKOI-ERŐD-NYUGATI-BÁSTYÁJA

Áron megtámadása után írt volt Szabó Dezsőnek, s amelyről eddig az irodalomtörténetnek nem volt tudomása (minthogy csak 1977-ben bukkant rá Jancsó Béla hagyatékában Debreczeni László). Mielőtt ezzel kapcsolatos kérdéseimet feltenném, szeretném idézni e levél néhány passzusát, amelyek teljesen új — a köztudottól lényegesen eltérő — megvilágításban tüntetik fel Szabó Dezső és Jancsó Béla viszonyát:

„...Most, hogy a Tamási könyvéről írt cikkében először szólt erdélyi lapban erdélyi írókhoz, csalódás, megdöbbenés és fájdalom fogott el minket. Csalódás, mert a cikkben nem volt egyetemes útmutatás az erdélyi irodalom számára, megdöbbenés, mert nem éreztük benne az Ön tollának igazságát, és fájdalom egy olyan eltávolodás lehetősége miatt, amelyik nincs benne az élet fejlődési akaratában. ”

„Ön használni akart cikkével Tamásinak, az olvasónak és az irodalom fejlődésének, és úgy érzem, hogy ártott mindháromnak és még önmagának is, s nem használt, legfeljebb ellenségeinek...”

Ezek után hadd kérdezzem meg: a Szabó Dezső-kultusz terjesztésében szerzett-e Jancsó Béla érdemeket — ahogy eddig beállították —, vagy pedig épp a Szabó Dezsőhöz való kritikai viszonyulásával? Aminthogy az sem mellékes: Jancsó Béla és Szabó Dezső kapcsolatából mi volt az Erdélyi Fiatalok „nyeresége”?

— Már ha egyáltalán szó lehet itt „nyereségről”, az annyi, hogy Szabó Dezső pozitívan értékelte az Erdélyi Fiatalok munkáját. Mert értékelte és becsülte a Jancsó fivéreket, Bélát különösképpen. Ami pedig az úgynevezett Szabó Dezső-kultuszt illeti: ilyennek terjesztésében nálunk sem Jancsó Béla, sem más nem szerezhett semmiféle érdemeket! Hogy miért, arról egy külön beszélgetés keretében kívánnék szólni.

Amit Jancsó Béla terjesztett, azt egyáltalán nem egyvalamely személynek a kultuszáért, hanem egy olyan eszméért tette, amelynek a mi akkori közösségi

életünkre nézve is egzisztenciális jelentősége volt. Amint éppen magának Szabó Dezsőnek írta volt meg — s éppen abban a levélben, amely itt most szóba került —, hogy ő maga (harmadik személyben szólva) „itt, Erdélyben minden alkalommal azon volt, hogy írásban és szóban a Szabó Dezső gondolatainak és igazságainak terjesztését, elismerését kiharcolja”. Ez kissé nyilvánvalóan másabb dolog, mint holmi „kultusz”.

A Szabó Dezsőhöz való *kritikai* viszonyulásában sem szerezhett különösebb érdemeket, mivel annak szemtől szembe magánlevélben adott kifejezést. Különb is: bármilyen nyilvánosság előtt tett „megkritizálással” is kikenél szerezhett volna érdemeket? A Szabó Dezső ellenségeinél, gyalázóinál? Ilyen „érdemekre” Jancsó Béla igazán nem pályázott! Hiszen épp ő írta meg az említett levélben azt is, hogy a Tamásit ért lesújtó kritika ügyét — az 1928-ban megjelent *Szűzmáriás királyfi* című regényének bírálatáról van szó — az erdélyi magyar haladásellenes körök rendezték meg és fújták fel, de ugyanakkor azt is, hogy: „...Bármit tesz Ön, mi minden keserűségen keresztül hívek vagyunk a Szabó Dezső eszméihez...”. Tehát — mondjam-e ismét? — itt nem ama bizonyos ismeretlen *kultusz* tárgyáról, nem a *személyről* van szó.

Az ilyen beállítások-híresztelések mielőttünk csak egyetlen dologról tettek-tehettek tanúbizonyságot, arról, hogy kisebbségi közéletünk súlyosan beteg, a kor s a helyzet parancsaihoz képest *kiskorú*. S így Szabó Dezső igazságainak ítélete fölöttünk — kétszeresen súlyos.

— *Jancsó Béla nemcsak a Tamásit ért támadás idején védi meg küzdőtársát mesterével, Szabó Dezsővel szemben, de szót emel Makkai Sándor és Benedek Elek védelmében is. „A Makkai Sándor regényéről írott cikkében foglalt irodalmi vélemény — írta 1929. február 5-én Szabó Dezsőnek — az Ön magánügye. De nem ma-*

gánügy az a mélyen megalázó beállítás, amellyel Ön Makkait a sorok mögött azzal vádolja meg, hogy püspöki kötelességeit az irodalom miatt elhanyagolja. — Ez a beállítás teljesen igazságtalan, ugyanannyira, mint a Benedek Elek »konjunktúrás székelysége«. Makkai mint püspök egészen korszakalkotó jelentőségű munkába fogott, s hogy mennyire dolgozik, azt be fogja bizonyítani az a múlt évi püspöki jelentés, amelyet közelebbről eljuttatok Önhöz. — Viszont az igazsággal, Makkaival és Önnel szemben való kötelességemnek érzem, hogy megírom: az a beállítás megdöbbentően hasonlít a Makkai itteni ellenségeinek beállításához, akik az ő nagyszerű működése ellen írkalva s a Magyar fa sorsa miatt dühöngve ezzel az alattomos váddal akarják kezéből a tolat kiütni. — Kérem újra: kinek az érdeke, hogy Önt most újra félrevezesse? Kinek az érdeke, hogy Önt rendre Erdély minden becsületes író-emberével összeveszítse, Önre nézve is méltatlan módon, a tájékozatlanságát felhasználva emberek munkásságát illetően igazságtalanságokba kergetve?” Az utóiratban még a következőket tartja fontosnak a levélhez hozzáfűzni: „A Tamási regénye után és a Makkaié előtt még a következő könyvek jelentek itt meg: Berde Mária versei, Sípos Domokos posztumusz novellái, Szántó György Mata Hari c. regénye és Ligeti Ernő Vonósnégyes című elbeszéléskötete. Ezeket nem tartották szükségesnek Önhöz eljuttatni?”

Azt hiszem, Jancsó Béla álláspontja ezek után egyértelmű. Engem itt elsősorban a Benedek Elek-ügy érdekelne. Annál is inkább, mivel úgy tűnik: Jancsó Béla volt az, aki két világháború közötti szellemi életünkben megpróbálta betölteni a Benedek Elek halála után támadt űrt. Van-e alapja ennek a feltételezésnek? Beszélgetésünk elején felmerült a Kuncz-párhuzam lehetősége is. Műveltségben, ízlésben, kritikai magatartásban, sorsvállalásban szembetűnő egyezések mutatkoznak. De mégis mintha a Benedek Elek-vonalat képviselte volna.

— Arra nézve, hogy Jancsó Béla a nyilvánosság előtt is megvédte volna Benedek Eleket Szabó Dezsővel szemben, sajnós, semmi bizonyosat nem tudok mondani. Különben az ügy, amely e kérdés felvetéséhez vezetett, 1928 őszének elején „zajlott” le, és közvetlen következménye volt a már szóba került Tamási-ellenes „támadásnak”. Azt a kritikát ugyanis Benedek Elek egy, a Brassói Lapokban közölt kemény hangú vezércikkében utasította vissza (*Mi ez, mi ennek a neve?* 1928. szept. 17.). Amire Szabó Dezső egy igen sajnálatos és számunkra is megdöbbentően durva és kíméletlen írásban felelt (*Erdélyi szomorúság* címmel a kolozsvári Ellenőrben). Ez lett volna az alkalom arra, hogy Jancsó Béla is megvédje Elek apót Szabó Dezsővel szemben. De én ennek semmi írásbeli nyomát nem láttam, szóban sem hallottam tőle e tárgyban semmilyen idevágó utalást. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy nem is tett eziránt semmit. Mert általában ritkán beszélt a szándékairól és a tetteiről. Mindenesetre: az ő jelleméből, becsületességéből, igen erős igazságérzetéből — és abból, hogy ő is az Elek apó „fiai” közé tartozott — bátran föltételezhető, hogy tett valamilyen lépést. De ezt bizonyítani kellene. Én azonban úgy gondolom, hogy Jancsó Béla ez alkalommal passzív maradt.

A Benedek Eleket ért méltatlan támadásra, hívei közül, Szentimrei Jenő válaszolt (*Magyar tragédia*. Brassói Lapok, 1928. november 5.). S ugyancsak az akkori zavaros, szenvedélyektől és ellentétektől fűzött irodalmi (és általános köz-) életünk légkörét mutatja az is, hogy azt *milyen* helyzetben kellett tennie. Hat héttel azelőtt a Tamási ügyében történt felzúdulás után még ő — s talán egyedül — állt ki Szabó Dezső mellett (*Erdélyi barátaitól szeretném megvédeni Szabó Dezsőt*. Brassói Lapok, 1928. szept. 23.). Ez az írása nyilván azokkal a dolgokkal cseng egybe, amelyekről Jancsó Béla is írt az említett Szabó Dezsőhöz intézett levelé-

ben. (Erre az egész „irodalmi” kavarodásra végül is Szabó Dezsőnek az Ellenőr 1928-as karácsonyi számában kiadott *Erdélyi tanulságok* című írásával tétetett fel a zárópont, amelyben ő ismert modorában — de személyeskedések nélkül — foglalkozott a Tamásiról írt kritikája után történt eseményekkel, élesen rámutatva irodalmi életünknek morális gyengeségeire. Ugyanabban a lapszámban látott napvilágot egy másik cikk is, mintegy illusztrációjaként ennek a morális gyengeségnek. Egy, a Benedek Elek védelmére megrendezett „székely irodalmi estről” szól, ahol sok Szabó Dezső-ellenes ökölrzás, felháborodás, „székely írók visszautasítása” volt, de — *a székely írók kizárásával.*)

És itt kell még szólnom arról is, hogy ezt az egész ügyet (mint különben több mást is) máig teljesen homályban hagyta az irodalomtörténet-írás. Még a Mikó Imre idézett bevezető tanulmányának első szövegezésében is olvasható volt, hogy... Szabó Dezső „pörölycsapásokat” mért a transzszilvanizmusra... s aztán Jancsó Béla megírta neki véleményét a Tamási–Makkai–Benedek Elek-ügyben. A fentebb idézett újságcikkek dátumainak egybevetéséből az derül ki, hogy a Jancsó Béla Szabó Dezsőhöz írott levele Tamási-ügyben egyidejűleg kelt (első fogalmazványa szeptember 15-én, véglegesnek tekinthető gépelt szövege pedig szeptember 27-én) a Benedek Elek vezércikkével és Szentimrei Jenőnek a Szabó Dezső mellett szóló írásával. Abban tehát *még nem lehetett* — és nincs is! — szó Benedek Elek megvédéséről. A Makkai Sándor *Ágnes* című „lélektani” regényének Szabó Dezső által írt bírálata pedig az Ellenőr 1929. február 3-i számában jelent meg, és semmi köze sincs sem a transzszilvanizmushoz, sem a Tamási–Benedek Elek-ügyhöz!

Hogy Jancsó Béla a Benedek Elek halála (1929. aug. 17.) után próbálta volna, illetve *tudatosan* szerette volna betölteni az ő helyét az erdélyi magyarság öntudatosításának terén — hát erről nem beszélt soha. A dolgo-

kat jobban átgondolva, ez előttem nem is tűnik valószínűnek. Legalábbis számos vonatkozásban nem. Annyi igaz, hogy Benedek Elekről írt nekrológiájában ő foglalja össze az író hagyatékának legfontosabb problémáit: *székelység, ifjúság és nép*. És felteszi mindjárt a kérdéseket is: „...halála után megfogadjuk-e az ő tanításait?” — „Meghalljuk-e most a halálon túli szavát?” — „Tudjuk-e vállalni az ő hagyatékát?” Elméletileg talán vállalta volna, de gyakorlatilag? Távol lévén a Székelyföldtől, nem élhetvén közvetlenül a székelyek között, nem ismerhetvén világukat, még ha szerette volna is, akkor sem vállalhatta volna ennek az eszmének az életbe való átültetését, a megvalósításhoz szükséges szervezői-irányítói munkát. Az ifjúság dolgát vállalta ugyan, mert ennek maga is részese volt, de csak a serdülő koron túl lévő felnőtt ifjúságát, a gyermekekét már nem. A népért való munkában már sokat vállalt magára. De azt sem olyan téren és olyan tevőlegesen, mint Benedek Elek.

De ha valóban gondolt volna is ilyen szerepátvételre, több ok miatt sem tehetett volna. Nem lett volna eredményes. Nem volt elég mozgékony a sok járás-kelest igénylő hivatáshoz. Helyben ülő, az utazásoktól irtózó ember volt. Nem bírta a mindennapi élethez szükséges gyakorlatiassággal sem. Nem volt családja, nem voltak gyermekei, nem tudott volna „nagyapó” lenni — az *Elek apó* helyettesítője. Más kornak, más életkörülményeknek volt a szülöttje-neveltje. És abbahagyta az irodalmi tevékenységet is. De nem vállalhatta volna ezt az új szerepet még azért sem, mert az „állandó anyagi biztosítottság”, amiről *Önéletrajzában* említést tesz, bizony nagyon is szerény volt. (Mindössze: fedél a feje fölött, rendes házi ellátás, némi ruházat.) Csupán az igényeinek mértékével volt „mindennek” mondható, de semmiképpen sem elegendő anyagi alap egy olyan munkássághoz, mint amilyent Benedek Elek szerepének betöltése, teljes hagyatékának szolgálata megkí-

vánt volna. Így csak annyi maradhatott a Jancsó Béla feladatául, hogy továbbra is képviselje a Benedek Elek-vonalat, és hogy ébren tartsa az Elek apó tanításaiból kisugárzó szellemet.

Notórius” tervekészítő, problémákat feltevő, feladatokat kitűző, feladatok végzésére mozgósító, a céltől megkívánt munkához az embereket tudatosan, megválasztó-kijelölő szerkesztő volt. Mindig nagyon jól ráértett arra, hogy bizonyos kérdéseket, munkákat kikre bizzon. Ennyiben tehát valóban lehet szó a Kuncz Aladárral való párhuzamról. De Kuncz kimondottan irodalmi és irodalompolitikai szempontok szerint gondolkozott és tevékenykedett, míg a Jancsó Béla energiáit a kisebbségi élet általánosabb problémái és ezek ifjúsági — főképpen főiskolás — vetületei kötötték le. A műveltség, ízlés, kritikai megítélés tekintetében való hasonlóságukat könnyen megérthetjük abból, hogy voltaképpen mindketten a nyugati műveltségnek és gondolkodásnak ugyanazon — első világháború előtti — irodalmi és filozófiai műveiből szerezték meg, sajátították el ugyanazokat a szellemi tulajdonságokat. Sorsuk azonban lényegesen különbözött; amint az már az eddigiekből is kitűnhetett, a Jancsó Béláé volt tragikusabb.

— *A Tizenegyek indulása idején Kemény János antológiai társa volt Jancsó Bélának. A helikoni találkozókra mégsem kapott meghívást. (Aminthogy Benedek Elek sem.) Pedig a helikoni írói közösség megalakulásakor Jancsó Béla még aktív írónak számított. Ezt azért említem, hogy azt is megvilágíthassuk: vajon a helikoni védnökség nem biztosíthatott volna-e nagyobb súlyt szellemi életünkben az Erdélyi Fiataloknak? Amint a Marosi Ildikó által sajtó alá rendezett helikoni levelesláda anyaga (A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája 1924–1944. Buk., 1979) is tanúsítja: több kérdésben is kívánatos lett volna az együttműködés.*

— Amint korábban említettem, Jancsó Béla már az Előre című kis folyóirat körében is szellemi munkatársa volt Kemény Jánosnak. Még egy dolog, ami indokoltta tette volna — ha mindjárt csak baráti alapon is — Jancsó Bélának a vécsi találkozókra való meghívását. (Tamási Áron is például — egészen természetesen tartván ezt a dolgot — Amerikából írva fejezte ki abbeli reményét, hogy Jancsó Béla is ott lesz Vécsen.) Hogy ez miért nem történt meg, azt egyedül csak Kemény János tudta volna megmondani — amíg élt —, aki a meghívóleveleket személy szerint küldte szét. Így most már ez — hacsak később nem kerül felszínre olyan adat, amely erre a kérdésre is fényt vet — örök titok marad. Én itt csak egy egészen egyéni feltevést kockáztatok meg. Hihető, hogy ez nem múltott egészen a helikoni napok vendéglátó gazdáján. Lehet, hogy itt olyan bizalmas befolyások érvényesültek, amelyekről mi nem tudhatunk. (A fáma szerint volt ilyen eset.) De elképzelni sem tudom, hogy kinek milyen kifogása lehetett volna a senkivel harcban nem álló, szerény, megnyerő modorú és nagy irodalmi műveltségű — tehát a Helikonra szégyent semmiképpen nem hozó — Jancsó Béla személye ellen.

Ami az Erdélyi Fiatalok felett való helikoni védnökség gondolatát illeti, az ugyan meglehet, hogy egy ilyen támogatás nyomott volna valamit a mozgalmunk lehetőségeinek latjában s talán a lapunk szellemi súlyában is. De azt bizonyosan hiszem, hogy Jancsó Béla nem kért volna ebből a védnökösködésből. Ő szilárdan következetes volt abban, hogy függetlenségünket meg kell őriznünk. Minden körülmények között. *És bárkivel szemben is!* A Helikon állandó és rendszeres támogatása — még ha csak pusztán a legtisztább szellemi természetű lett volna is — már okvetlenül egy bizonyos irányban való lekötöttséget-lekötelezettséget jelenthetett volna. S ki hitte volna el, hogy egy ilyen viszony „plátói” csupán? S hogyan lehetett volna még továbbra

is hangoztatnunk a minden tekintetben való függetlenségünket? De még lettünk volna páran az Erdélyi Fiatalok főmunkatársi csoportjában, akik semmiképpen sem egyeztünk volna bele egy ilyen kompromisszumba.

— *Milyen szerepet játszott Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok és a Hitel közötti, korántsem az együttműködés jegyében kifejlődött viszony rendezésében?*

— Minthogy a kérdés voltaképpen az Erdélyi Fiatalok általános ügyei közé tartozik, amiről majd még külön is kell beszélni, itt csak olyan részletekről kívánok szólni, amelyek közelebbről kapcsolódnak a Jancsó Béla személyéhez.

Mind a két Hitellel voltak az Erdélyi Fiataloknak tárgyalásai az együttműködést illetően. Ezeket a tárgyalásokat Jancsó Béla vezette. Az első Hitel rövid életű lévén, a kapcsolat a második Hitellel volt hosszabb. A tárgyalások a Jancsó Béla határozott elvi magatartásának következtében vitákká fejlődtek, és végül is eredménytelenek maradtak.

Akik közelebbről foglalkoztak a két folyóirat munkájával, azok már láthatták, hogy a két szerkesztőség között bizonyos feszültség állt fenn. Ez a Hitel részéről már kezdettől megvolt. Albrecht Dezső, a Hitel szerkesztője nem felejtette el, hogy Jancsó Béla volt az, aki a Magyar Pártot lebeszélte arról, hogy ifjúsági lapot indítson, s ugyanakkor maga indította el az Erdélyi Fiatalokat. (Csak utóbb hallottunk róla, hogy a tervezett magyarpárti diáklapnak Albrecht Dezső lett volna a szerkesztője. Ez érthetővé teszi Albrechtnek azt a magatartását, amelyről Mikó Imre beszélt, nevezetesen, hogy amikor azon a bizonyos első diákbálon kézbe vette az Erdélyi Fiatalok első számát, és megértette, miről van szó, magából kikelve, toporzékolva kereste a „tettest”: „Hol van az a Jancsó Béla?! *Meg-ö-löm!*”)

A két szerkesztőség közti hangulat tehát az Albrecht

Dezső és Jancsó Béla közötti személyi ellentétre volna visszavezethető. De kétségtelenül nagyobbak voltak a felfogásbeli és az elvi különbségek. A Jancsó Béla álláspontja ezekben a különbözőségekből megingathatatlan és sziklaszilárd is volt. Hogy nézeteiben mennyire igaza volt, és hogy mennyire helyesen járt el, azt meggyőzően mutatták a későbbi fejlemények is, s különösen a Vásárhelyi Találkozó előkészítése körül minket érintő események.

— *Pontosabban: miről van szó? A Vásárhelyi Találkozó történetével többen foglalkoztak ugyan, de még számos kérdés tisztázatlan maradt. Egyebek mellett az Erdélyi Fiatalok távolmaradásának oka is árnyaltabb megvilágítást kíván. Aligha kerülhető meg itt a kérdés: az Erdélyi Fiatalok állásfoglalásának kialakításában mi volt a szerepe Jancsó Bélának?*

— Tény az, hogy a Vásárhelyi Találkozó néven ismert megmozduláshoz való viszonyulásunkat a Jancsó Béla állásfoglalása határozta meg. Későbbi magatartásunkat is a Találkozó kérdésében ő sugallta és irányította. A köztünk és a Találkozó közt felmerült elvi és gyakorlati nézetkülönbségek kritikai polémiáit kezdetől végig ő fogalmazta meg lapunkban (az 1937-es évfolyam II. és III. számában — az utóbbiban három közleménye is van e tárgyban —, valamint az 1938. évi I. és III–IV. összevont számban).

Mint meghívott *személyek*, László Dezsővel együtt a Találkozó Előkészítő Bizottságának alakuló ülésén olyan javaslatot tettek, amelynek értelmében a Találkozót a demokratikus parlamentarizmus szellemében, képviseleti alapon kívánták megszervezni. A javaslatot Jancsó Béla fogalmazta meg, ő is terjesztette elő. Miután azonban mind a Hitel-képviselő, mind pedig Tamási Áron (mint elnök) részéről visszautasításban részesült, a továbbiakra nézve minden kapcsolat megszakadt a Találkozóval. A részvételre sem kaptunk meghívót. (El is terjedt a híre, miszerint Jancsó Béla hiúsági

kérdést csinált abból, hogy nem kapott meghívót. Ki indíthatott el ilyen valótlanságot?) Egyébként — érdemi tekintetben — Jancsó Béla végig következetes volt abban, hogy a Találkozón, a helytelen szervezés miatt, nincs mit keresnünk. Lefolyásáról pedig az volt a véleménye, hogy ott az ellentétes erőknek valójában csak a *látszategysége* valósult meg. Meg is jósolta, hogy ennek *fiaskóval kell végződnie*. Ami aztán be is teljesedett.

Ennek a megmozdulásnak volt Jancsó Bélára nézve még egy súlyos személyi természetű következménye is. Sohasem tudta volna elképzelni, hogy régi *barátokat*, kik fiatalon egy célért küzdve együtt indultak, a politikai események valamikor is szét tudjanak választani, vagy éppen szembe tudjanak állítani egymással. S most ebben érték őt emberileg fájdalmas bántások és csalódások.

— *Emberi kérdésekről lévén szó, az is érdekelne: miként viselte el Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok megszűnését? Hát azt, hogy ezt követően hosszú évtizedekig elhallgatták a folyóiratot? S hogy az életében még csak kísérlet sem történt a lap tényleges szerepének, jelentőségének a reális felmérésére? Vajon nem ennek tudható be, hogy maga is csaknem teljesen elhallgatott? Találkozásaik során esett-e szó az Erdélyi Fiatalokról? Egyáltalán tisztában volt-e Jancsó Béla azzal, hogy voltaképpen ez a folyóirat volt az ő életműve?*

— A lap és a mozgalom megszűnte (1940 ősze) utáni időben rövidesen a mi magánéletünkben is mélyreható változások álltak be. Szellemi és közéleti vonatkozásokban is, de főképpen tevékenységi és egzisztenciális tekintetben. Az új helyzetnek számunkra érezhetően idegen szellemű világába (amely az Erdélyi Fiatalok megszűntét is magával hozta) Jancsó Béla sohasem tudta beleélni magát. Nem tudott tettvágyának megfelelő köztevékenységi területet, célt találni. A régi mun-

kát nem folytathatta, holott az ő — ki nem mondott — meggyőződése szerint arra még nagyobb szükség lett volna, mint azelőtt. Ha lettek volna is szűkebb körű szervezetek-intézmények, elhatároltabb munkaterületek, ahol leköthette volna magát, vagy nem találta meg hozzájuk az utat, vagy már nem is kívánt társadalmi téren történő tevékenységben részt venni. Mintha elvesztette volna szellemi rugalmasságát, és nagyobb erőre kapott volna a bizonytalansága, tehetetlenül szemlélte a körülötte történő dolgokat. Szomorúan kellett látnia azt is, hogy milyen hamar és öntudati gátlás nélkül igyekeztek az új világhoz igazodni-hasonulni azok, akiknek helyzetudati kötelességre való neveléséért küzdött. Mert ő is bizonyosan látta és érezhette, hogy a sokakban nagy reményeket keltő világ nem lehet tartós. (Ha élete valamelyik periódusát jellemzi, hogy mindent tisztán látott, és mindenén kívül maradt, ez az időszak volt az, illetve ekkor kezdődött el.)

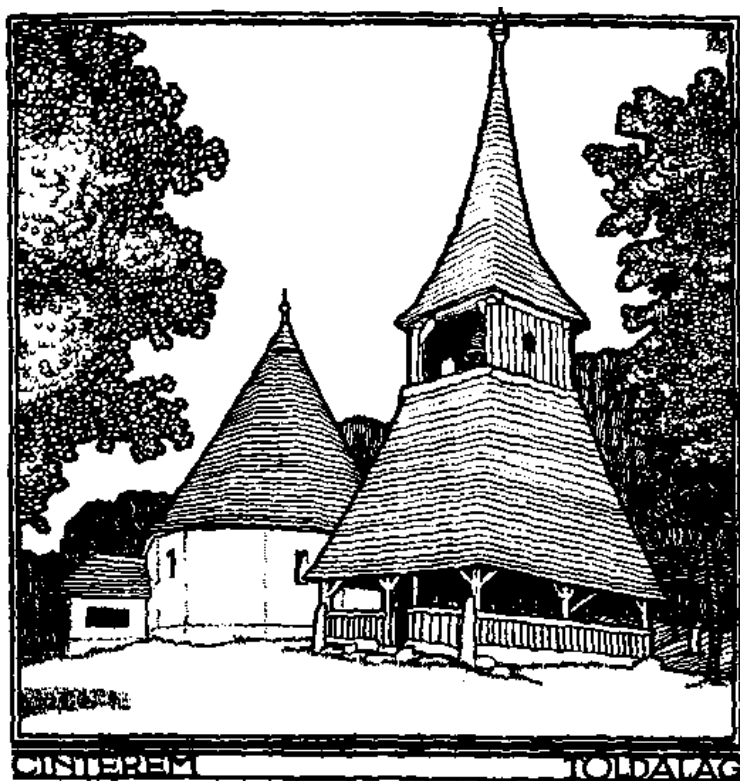
A német politikai és katonai nyomás állandó fokozódása, a háború kikerülhetlenségének ténye, a háború valósága, majd elvesztésének megérzése nagyban hozzájárulhattak reményeinek és akaratának fokozatos felörlődéséhez. Orvosi gyakorlatot nem folytatott; orvostörténeti képzettsége alapján (ebből a tárgykörből készítette doktori értekezését is) az Orvostörténeti Intézetben nyert szerény tanársegédi állásában tengette-vészelte át napjait, és emésztette önmagát, vesztegette erőit. (De még ott sem volt szerencséje, túl ambiciózus, jóval korhatár feletti vezetőjétől nem tudott belátása és kedve szerint való tevékenységet kifejteni.) Nemes gondolkozásának, humánus-szociális érzékének egyetlen elégtétele maradt: segíteni másokon. Mert összeköttetései révén sok embernek volt segítségére mindenféle ügyes-bajos dolgokban. S ebben ismét a tette-kész, határozott Jancsó Béla volt.

Magam pedig akkoriban éppen csak hogy kilábaltam egy évekig tartó súlyos, idegromboló lelki válságból. Az

új világban állás nélkül maradván, nehéz anyagi helyzettel küszködtem. Időemésztő alkalmi munkákból tartottam fenn magam és gyermekeimet, majd pedig többrendbéli katonáskodás kötött le. Elég gyakran voltam távol is. Nemigen volt hát alkalmunk s időnk összejönni, a múlt emlékeit-kérdéseit feleleveníteni, tárgyalni. Nem is emlékszem arra, hogy azokban az években az Erdélyi Fiatalok dolgairól egyszer is valami említésre méltót beszéltünk volna. Ezt az ügyet a betiltó rendelet után, illetve a felszámoló gyűlésünk (1941. július 22.) jegyzőkönyvével hallgatólagosan lezártak tekintettük. Jancsó Béla, amint már szó esett róla, különben sem volt az az ember, aki a neki fájdalmas dolgokról könnyen nyilatkozott volna meg.

1944 májusában a hadműveleti területre kerültem; ezzel négy és fél esztendőre elszakadtunk egymástól. Közben ő is majd egy évet töltött a Szovjetunióban, ahol orvosként működve is súlyos kiütéses tífuszon esett át.

Hazatértünk után új világba kerültünk, amelyben már jórészt kialakult egy viszonyrendszer. Jancsó Béla megint csak nem tudott a maga szellemi képességeinek megfelelő köztevékenységi munkakörbe kerülni. Most egy olyan dogmatikus szellemiséggel találta magát szemben, amelyhez képtelen volt idomulni. Orvosként próbált megélni; rendre különböző munkahelyeken dolgozott, míg végre sikerült magánrendelőt nyitnia. Én nagyon terhes munkakörbe jutottam; megint csak ritkán tudtunk érintkezni. Amíg dolgozhatott, addig még tartotta magát valahogy. De rendelőjének felszámoltatása (1959) után újabb állásproblémák, izgalmak következtek, egészsége leromlott; 1962-ben betegnyugdíjba küldték. (Ekkor írhatta az idézett **Önéletrajzát**, amelyet László Dezső is, magam is egy súlyosabb kedélydepresszió megnyilvánulásának tartottunk.) Főleg embernek érezte magát a világban, halálgondolatok foglalkoztatták. Csupán édesanyjáért élt még. Ak-

kor úgy láttam, hogy nagy szüksége van egy megértő barát társaságára, kezdtem hát gyakrabban látogatni, így sokszor megcsodálhattam, hogy nyugodt óráiban milyen tisztán és átfogóan tudott beszélni a világpolitikai helyzetről, életünk aktuális kérdéseiről, irodalomról, mindenről. De az Erdélyi Fiatalokról sohasem beszéltünk. Igaz, ennek már valóban nem is volt semmi értelme. S talán éppen ezért. Ez nyilván fájó kérdés volt az ő számára, magába zárta, mélyre temette, s e fájdalmát nem mutatta soha senki előtt.

Meg vagyok győződve afelől, miszerint Jancsó Béla tisztán látta, hogy a lap és a mozgalom fontos hivatást töltött be, olyan missziót végzett, aminek értékelése

egyszer csak el fog jönni. Ám hogy az Erdélyi Fiatalokat ő maga a fő alkotásának, *élete főművének* tartotta volna, erről soha nem esett szó köztünk. S amint az *Önéletrajzából* is kikövetkeztethető volt, nem gondolt erre.

— *Jancsó Béla több íróval kapcsolatban (például: Áprily, Kovács Dezső, Tompa László) utal az erdélyi sorsra mint végzetszerű élettényezőre. Vajon úgy érezte volna, hogy maga is ennek a sorsnak az áldozata?*

— Igen: volt egy idő, amikor szokásba jött *erdélyi sorsról* beszélni; minden sikertelenebb életet vagy kezdeményezést nálunk ezzel a varázs-kifejezéssel magyaráztak, illetve mentegettek. De azért most mégis igen tanácsos itt a dolgot mélyebben átgondolni. Minthogy a *sors* szónak ebben az összefüggésben negatív értelmű *végzet* jelentést tulajdonítunk, ha *erdélyi sorsot* mondunk, akkor csakis olyan végzet-(sors)-szerű körülményekre gondolhatunk, amelyek kimondottan az erdélyi mivoltból és az itteni különleges viszonyokból következnek. Úgymint: sajátos földrajzi, történelmi, gazdasági, társadalmi, politikai adottságok, amelyeknek további következményei lehetnek az embert, az emberi életet gátló, letörő szellemi elmaradottság, anyagi szegénység, lelki műveletlenség, kisebbségi helyzetből eredő nehézségek stb.

De nem írhatók sem az erdélyi sors, sem a kisebbségi helyzet számlájára az *eredendő emberi gyarlóságok*. Mert sem sorsnak, sem helyzetnek nem törvényszerű, szükségképeni velejárói. Tehát semmi esetre sem tartozik a végzetszerű következmények közé az, ami magából az *emberi természetből* jön, ami mindenütt ugyanaz: a kicsinyesség, irigység, gonoszság, ostobaság, szűklátókörűség, hatalmaskodás, érdekközösségek, klikkek haladásellenes magatartása, közellenes pusztító tevékenység stb.

A székely Benedek Eleket annak idején (1890-ben) a *Székelyföldön* hatósági erőszakkal buktatták ki a képviselőségből, holott a székely nép szempontjából erre senki sem lehetett hivatottabb. Ugyancsak ő nem juthatott be a székely problémák orvoslására Tusnádon összejött Székely Kongresszusba (1902) sem, jóllehet erre — megint csak a nép érdekében nézve — nálánál ott aligha lehetett illetékesebb. Bár mindez itt történt Erdélyben, az ilyen eseteket — tekintve a kort s az akkori helyzetet — mégsem lehet az erdélyi sors kikerülhetetlen következményeinek betudni. Ezekért csakis a kornak a néppel vajmi keveset törődő kormányzata és hatalom-, pozíció- és pénzéhes, gátlástalanul önző emberei a felelősek.

Így — ha most Jancsó Béla pályafutását nézzük — a feltett kérdésre én csakis határozott nemmel felelhetek. Itt csak sorsról lehet beszélni *általában*. Ha neki nem sikerült egységes diáktáborrá, öntudatos és művelt *diáktársadalommá* szerveznie a romániai magyar főiskolásokat, ha nem tudta egységesíteni a falukutatók különböző csoportjainak munkáját, ha nem tudta továbbfejleszteni az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, azért nem az erdélyi sorsot kell okolnunk. Mert a helyzeti körülmények semmi nehézséget nem támasztottak ezekben a dolgokban. Csupán csak az *emberek*. A magyar közélet különböző helyein lévő vezetőktől, a hangadóktól, intézőktől kezdve egészen a szegény sorsú s ennél fogva az előbbiektől függésben levő, öntudatlan vagy érdek szerint alkalmazkodó diákokig. És amit a Sipos Domokos emlékére rendezett sikertelen ünnepély ügyében írt jajongásával Jancsó Béla szétkiáltott, abban sincs szó erdélyi sorsról, a kifejezésnek valódi értelmében. De *még annál is rosszabb* az, amiről szó van. Ami megint csak embereken múltott, közönyös embereken és gyűlölködőkön is. Az sem tulajdonítható az erdélyi sorsnak, hogy Jancsó Bélának oly fiatalon — még az iskola padjaiban — milyen súlyos leckét kellett kap-

nia abból, hogy más az, amit a becsületességről, igazságról, egyenességről és helytállásról *tanítanak* az iskolában, és megint más, ahogyan e dolgokat a felnőttek *értelmezik* és méltányolják „kint” az életben.

Aztán: a tudatlanság, a műveletlenség hiánya más elbírálás alá esik a XVII. században, amikor még sors-határozó jellege volt itt az elmaradottságnak, a babonás hitnek, és megint más ítélet alá esik a XX. század derekán, amikor minden értelmiségitől elvárható, Erdélyben is, hogy tanultság, műveltség tekintetében korra színvonalán álljon. S amikor nagy sértés is volna, ha valakit tudatlannak, elmaradottnak neveznék.

És nem erdélyi sors a Jancsó Béláé azért sem, mert őrá el lehet mondani, hogy tudatosan vállalt mindent, ami az erdélyi helyzet különleges körülményeiből fakadt. Reálisan számolt ezekkel. És így ő nem is juthatott velük tragikus összeütközésbe.

Csak az emberi gyarlóságokkal nem boldogult.

Tevékenységének kudarcait ilyen gyarlóságok okozták; tervei, elképzelései emberi érdekközösségek ellenzésein, kicsinyes politikáján hiúsultak meg. S mert világosan látta, hogy az általa elképzelt egészséges közösségi élet és új kisebbségi szellem csakis az ezeket gátló emberi esendőségek kiküszöbölésével lesz elérhető, nagy elszántsággal kívánt a dolgokon változtatni. És bár azt is tisztán látta, hogy erre egy-két ember ereje nem elegendő, küzdött mindaddig, amíg a történelem forгатagában kívül nem esett fiatalon vállalt munkaterén.

1983. július

A kisebbségi élet ajándéka

Egy látszólagos ellentmondás tisztázásával kell indítanunk ezt a beszélgetést. Akik eddig foglalkoztak a lap történetével, többnyire nem mulasztották el kiemelni: az Erdélyi Fialatok mozgalmának elindításában, szervezésében és fenntartásában a Jancsó Béláé volt a főszerep. Magunk is ezt hangsúlyoztuk nyolcvanadik születésnapja alkalmával folytatott beszélgetésünkben (Jancsó Béla és az Erdélyi Fialatok. A Hét, 1983/41.), rámutatván arra is, hogy a folyóirat koncepciójának a kidolgozása és eszmei irányítása mellett a legnagyobb anyagi áldozatot is ő hozta az Erdélyi Fialatokért. Azok viszont, akik most veszik először kézbe a lapot — gondolkodnak itt elsősorban a két világháború közötti ifjúsági mozgalmak története iránt egyre nagyobb érdeklődést mutató egyetemi hallgatókra —, nem kis meglepetéssel tapasztalhatják, hogy mind a negyvenhét füzetnek ez áll a Debreczeni László tervezte címlapján: Szerkeszti: László Dezső. Az 1932-es novemberi számtól kezdődően pedig ugyanő a felelős szerkesztő és kiadó is egy személyben.

A „rejtélyt” maga László Dezső igyekezett feloldani élete utolsó évében. A Korunk 1973. júniusi számában megjelent — az Erdélyi Fialatok korrajzává szélesedő — visszaemlékezésében egyebek közt ezt írta:

„1929. december elején fölkeresett Jancsó Béla. [...] Arra kért, hogy vállaljam el a lap felelős szerkesztői minőségben való jegyzését. Ez a felhívás úgy érintett, mintha római pápának jelöltek volna. Részletesen kifejtette a lap célját, irányát, programját. Elmondotta, hogy azért kérnek fel engemet a felelős szerkesztői tisztvállalására, mert a lap alapítói mind főiskolás hallgatók, így függő viszonyban vannak az egyetemmel, s a

lapnak esetleg lehetnek olyan megnyilatkozásai, amelyek miatt egy egyetemi hallgató felelős szerkesztőt az egyetem is felelősségre vonhat. Bennem az összes alapító megbizik. Kétnapi haladékat kértem a válaszádsra, és a megbízást elvállaltam.

A lap első számának összeállításában nem vettem részt, mivel nem voltam ebben az időben Kolozsvárott. Február elején Temesváron vettem kézhez a lap első számát. Meglepődve láttam, hogy a lapnak nem én vagyok, hanem dr. János Gáspár a felelős szerkesztője. Az én nevem csak a lap borítólapján virított: szerkesztő László Dezső. Abban az időben a lapengedélyeket a városi tanács adta. Én nem kaphattam felelős szerkesztői engedélyt, mivel én nem voltam kolozsvári polgár. Csak 1932 őszén íródott át a felelős szerkesztőség az én nevemre. Őszintén meg kell írnom, hogy a szerkesztés gyakorlati munkáját a szerkesztőbizottság részletekre kiterjedő irányítása mellett Jancsó Béla végezte. Többször kértem, hogy a tényleges helyzetnek megfelelően — hiszen közben ő is kikerült az egyetemről — a lapot írjuk át az ő nevére. Nem volt rá hajlandó. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nem vállalom, amiképpen egykor vállaltam a felelősséget mindazért, ami a lapban megjelent, vagy a lap körül történt. Akkor nyugodt volt a lelkiismeretem. Meggyőződésünk szerint az akkor legjobbat akartuk: egyéni és közösségi öntudatra ébreszteni a fiatalságot, eléje tárni saját maga, népe, országa és a világ kérdéseit, egy vajúdo világ egyre több erővonalát.”

Alighanem ez volt életében az utolsó megjelent írása: László Dezső néhány hónap múlva — 1973. november 15-én — elhunyt. Ha nem ismerném történetesen az Erdélyi Fiatalokban közreadott kötetnyi fontos tanulmányát, szégyenletesen keveset tudnék róla. Aminthogy a második világháború után felnőtt nemzedékek is légfennebb a nevével ha találkozhattak. Amióta az Erdélyi Fiatalok újraértékelése — Mikó Imre 1970-es Igaz Szóbeli tanulmányával — elkezdődött, azóta valóban emle-

getik, emlegetjük László Dezső nevét. De ennyi semmiképp nem lehet elegendő ahhoz, hogy az új nemzedékek tudatában is fogalommá válják. Azok közül, akik az Erdélyi Fiatalok által indított mozgalomban fontos szerepet játszottak, nemcsak Balázs Ferencről, hanem Debreczeni Lászlóról is olvashattunk már monográfiát. Jancsó Béla munkássága is jóval jelentősebb annál, mint amennyire posztumusz kötete alapján lehetne következtetni, de legalább a Romániai Magyar írók sorozatban megjelent kötete visszahozta őt a mai köztudatba. László Dezső tanulmányainak az újrakiadására azonban még csak kísérlet sem történt. Holott szellemi hagyatékának leltára szerint életében 910 írása jelent meg, s 140 munkája maradt kéziratban. A mennyiségi arányoknál nyilván fontosabb, hogy a tekintélyes életmű szerzője — a transzszilvanista kisebbségideológusok második nemzedékének kiemelkedő képviselője — kortársai közül alapos filozófiai képzettségével és társadalomtudományi műveltségével tűnt ki, teológiai gondolkodóként pedig a Karl Barth nevéhez fűződő újreformátori irányzathoz tartozott. (1172 prédikációját, illetve bibliamagyarozatát írta le, ám ezeknek csupán egy része jelent meg a Református Szemle hasábjain.) Kisebbség-ideológusként a Trianon utáni helyzetben eszmélő erdélyi magyar ifjúság létkérdéseinek a tisztázását tartotta elsőrendű kötelességének. Jelképes értelmű — felfogására, viszonyulására, magatartására rendkívül jellemző —, ahogy az adott helyzetből fakadó szolgálatvállalását önmagában és másokban is tudatosította: a Tizenegyeket követő második erdélyi írónemzedék antológiájában (Új Arcvonal, Kolozsvár, 1931) megjelent tanulmányában ugyanis a kisebbségi lét tragikuma fölé emelkedve A kisebbségi élet ajándékainak a számbavételével mutatkozik be. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek második felében a kisebbségi életmodell kidolgozásának igénye adja kezébe a tollat.

— Így tehát először is arra kell kérnem Debreczeni Lászlót, hogy mutassa be a fiatalabb korosztályoknak László Dezsőt. Mivel vitta ki annak idején Jancsó Béla nagyrabecsülését, hogy épp őt kérte fel az Erdélyi Fiatalok felelős szerkesztőjének?

— Gondolom, helyénvaló lesz, ha a kívánt bemutatót pár életrajzi adattal kezdem. László Dezsőről, a személyről, valóban kevés információ ment át a *mai* köztudatba.

Sepsiszentgyörgyön született, 1904. július 12-én. Elemi és középiskolába ugyanott járt. Református teológiát (az 1922–1926-os években) Kolozsváron végzett. Már akkor kitűnt az átlagot jóval meghaladó szellemi képességeivel. Kiváló eredményei alapján tanulmányi ösztöndíjat nyert Skóciában, ahol egy tanévet (1926/27) a glasgowi U. F. College-ban töltött. Hazatérve két évig (1927–1929) a kolozsvári református teológián szénior (a hallgatók felügyelője), azután — az 1927–1932-es években — az erdélyi református egyházkerület belmissziói utazótitkára. Végül: 1932-től 1940-ig a Kolozsvári Református Kollégium vallásánára.

Hozzá kell még tennem azt, hogy — amit már a Kós Károlyról való beszélgetésünkben is érintettem — édesapja, dr. László Ferenc a Székely Mikó Kollégium tanára és egyben a helybeli múzeum őre volt. Bölönből való közszékely elődöktől származott. Nyolcesztendő volt, amikor édesanyja — öt gyermekével — özvegyen maradt. László Ferenc félárvaként nagyon szegény sorból, de nagy akarattal és kitartással, nagyon nehéz körülmények között, vasszorgalommal és sok önképzéssel küzdötte fel magát addig, míg sokoldalú munkásságot vivő tanár, kiváló pedagógus, nemzetközileg nagyra becsült ősrégész lehetett. Ebből következett — amit különösen fontosnak tartok —, hogy hétgyermekes nagy családjának *szervezett közösségében* minden gyermek, tehát László Dezső is, a rend, a fegyelem, a lelkiismeretesség, a becsület, az erkölcsiség, a munka, a helyt-

állás tekintetében szigorú, de szeretetteljes, az emberi magatartást illetően nemesen humánus és közösségtudatú, a korabeli viszonyokhoz mérten pedig helyesen felfogott modern és haladó szellemű nevelést kapott.

Bármennyire is szeretnék pontos tájékoztatással szolgálni arról, hogy Jancsó Béla és László Dezső mikor és milyen körülmények között ismerkedtek meg, sajnos, nem tudok. De minthogy mindketten a húszas évek második felében végeztek külföldi tanulmányaikkal, úgy vélem, ez aligha történhetett korábban 1928 nyaránál, amikor Jancsó Béla is végleg hazatért Szegedről. László Dezső akkor már egy éve szénior volt, és kezdett ismertté válni az ifjúsági ügyek terén. Föltételezhető, hogy éppen ezen a tevékenységi téren találkoztak először egymással.

Hogy a Jancsó Béla választása éppen László Dezsőre esett, abban kétségkívül az ő kiváló tudományos felkészültsége, magasrendű műveltsége, filozófiai képzettsége, tiszta jelleme játszott elsődleges szerepet. De semmivel sem állottak ezek mögött az ajánló tulajdonságok mögött emberi-lelki vonásai: megnyerő, nyugalmat és derűt árasztó egyénisége, ragyogó szelleme, szelíd bölcsessége, mély hite, igaz embersége, szívjósága, az egyéni-emberi, lelki és szellemi, hozott és szerzett tulajdonságok olyan szerencsés ötvözete, amely mintegy predesztinálta őt a vezetői hivatásra.

Voltak azonban e választásnak gyakorlatiasabb indítékai is. László Dezső korban még közel állt a főiskolás ifjúsághoz; alig két éve, hogy kilépett az angol College-ből, de mint szénior továbbra is benne élt a főiskolai világban-légtérben, és a főiskolások ügyeivel foglalkozott. Később mint utazótítkár bejárta Erdély minden vidékét, széles felületű érintkezésbe került a falusi ifjúsággal, s ezen a kapcsón keresztül magával a faluval és annak életkérdéseivel. Az akkoriban készülődő fiatal magyar értelmiségiek között nem volt senki, aki gyakorlatilag annyira ismerte volna az ifjúsági kérdé-

seket és elméletileg úgy fel lett volna készülve nálunk, mint László Dezső, és aki a kisebbségi életet illetően olyan széles horizontú áttekintéssel bírt volna, mint ő.

Nagyon kellett nekünk akkor egy ilyen ifjú egyéniség. Akik ismertük, örömmel fogadtuk el szerkesztőnknek, és egyként állottunk melléje. És sohasem volt okunk ezt megbánni.

— *László Dezső visszaemlékezéséből nem kis meglepetéssel olvashatjuk, hogy Jancsó Béla akkor sem akarta a maga nevére íratni a lapot, amikor az orvosi egyetem elvégezve módja lett volna erre. Joggal merül fel a kérdés: amennyiben az Erdélyi Fiataloknak ő volt a spiritus rectora (és ehhez kétség nem férhet), ha ő tette a legtöbbet érte, akkor miért nem vállalta át — amint lehetősége adódott rá — név szerint is a felelős szerkesztői tisztséget?*

— Olyan kérdés ez, amelyről a maga dolgaiban mindig hallgatag Jancsó Bélát sohasem hallottam nyilatkozni. Ha előttem nem hozta szóba, bizonyosra vehetem, hogy mások előtt sem szólt erről soha. Ha László Dezsőnek sem indokolta ezt a magatartását, akkor csakis találgatásokra, feltevésekre lehetünk utalva. S ezek többfélék. Ilyen mindjárt az, hogy — amint a róla folytatott beszélgetésünkből kiviláglott — voltak benne bizonyos gátlások és érzékenységek.

— *Ha jól értem, László Dezső személyiségében valami olyan pluszt, többletet fedezett fel Jancsó Béla, ami belőle hiányzott. Vagy pedig egyszerűen arról van szó, hogy nem akarta megbántani László Dezső önértetét, aki addigra már tanújelét adta: kiválóan be tudja tölteni a felelős szerkesztői szerepkört?*

— Talán félt attól, hogy az említett gyengeségei adott esetekben elbizonytalaníthatják, s így csökkenthetik tevékenységének hatékonyságát. Attól tarthatott, hogy emiatt nem fogja tudni olyan biztonsággal

folytatni a munkát, mint ahogy addig ment. Érzékenységeinek tudatában tarthatott attól is, hogy az egyes főmunkatársak között lábra kapott egyenlenség megismétlődhetik, s ő nem fog tudni olyan egyensúlyt teremteni, amely a további nyugodt munkát biztosíthatná. Úgy lehet, már idegenkedett a felelős szerkesztői kötelezettségeknek a hatóságokkal szemben adódó hivatalos terheitől, amelyek kétségtelenül nem voltak az ő idegeinek valók. Aztán: 1933-ban végzett. Ez már annak az időszaknak volt a kezdete, amikor az ország életében jelentkeztek a belpolitikai zavarok. Ezekről is félhetett. (Akkor már az Erdélyi Fialok borítólapján is ott „díszlett” a jelzés: *Cenzurat.*) De nincs kizárva az sem, amit az édesanyja írt volt róla, hogy tudniillik vissza akart térni az irodalmi munkásságához, s ezért nem kívánta nyakába venni egy szorosabb felelősség nyűgét.

Elvi oka is lehetett. Az egész Erdélyi Fialok-munkát illetően az volt a kezdeti elképzelése, hogy a főmunkatársak és szerkesztők, ha elvégezték a főiskolát, helyüket folytatólagosan adják át az újabb évfjártoknak. Tehát neki is, elvégezvén az egyetemet és a maga főiskolás misszióját, most már vissza kell, vissza *kellene* vonulnia. Mikó Imrének a Jancsó Béla-kötet elé írt bevezető tanulmányához 1972 januárjában egész sor észrevételt fűztem, amit elküldtem volt neki levélben. Miután megírtam, hogy Jancsó miért nem lehetett a lap szerkesztője, az előszóíró ama kitételét cáfoltam, miszerint az Erdélyi Fialok keretében Jancsó Béla „a háttérből” végezte volna az ifjúságot öntudatosító munkáját. Majd ezt a megjegyzést tettem: „...később pedig a helyzet vált olyanná (külső okok miatt), hogy egy ilyen személyi változás körülményes lett volna”. Erről is szó lehet. (A „külső okok” a jelzett belpolitikai viszonyokból következett sajtóbeli intézkedések voltak.) Már akkor hozzátettem azonban ezt is: „De Bélának soha eszébe sem jutott, hogy igényelje a főszerkesztőséget.”

Megannyi feltevés, lehetőség a magyarázatra. És mindenik hordozhat egy szemernyi igazságot. De egyikre vonatkozóan sincs döntő bizonyíték. Elsoroltam őket azért, hogy látható legyen, miszerint adott esetekben milyen nehéz pontos feleletet adni egyenes kérdésekre, s miképpen jut teljesen holtpontra egy nyomozás — semmiségeken. És hogy látható legyen: tiszta lelkiismerettel, kellő bizonyíték nélkül még a legjelentéktelenebbnek tűnő esetekben sem lehet — pusztán a döntés kedvéért — felületesen-könnyelműen igent vagy nemet mondani. Az már a valóság meghamisítása, elcsavarása, a múltat kutatók félrevezetése.

Egyébként az átvállalás dolgában Jancsó Bélának sohasem kellett félnie, hogy ennek igénylése miatt László Dezső netán megbántódik. Annál is inkább, mivel éppen ő maga ajánlotta föl a cserét. Amint írja: többször is. László Dezső sokkal emelkedettebb szellem és becsületesebb jellem volt annál, hogysem őszintétlen játékot üzzön munkatársával és *barátjával* szemben.

Ami pedig azt a bizonyos többletet illeti: ez László Dezsőben legfőképpen az a *szellemi nyugalom* volt, ami őt általában — az élet minden vonatkozásában — jellemezte. Aztán a Jancsó Béla műveltsége, humán felkészültsége irodalmi megalapozottságú és jellegű volt, László Dezsőnek a filozófiai oldala volt az erősebb, ami neki mind szellemi tekintetben, mind gyakorlati vonatkozásban nagy biztonságot adott. Mert László Dezső erős gyakorlati érzékkel is bírt, ami Jancsó Bélában kevésbé volt meg. Így együttműködve nagyon jól kiegészítették egymást.

— *Akkor hát kérdezzek rá arra: gyakorlatilag miként zajlott le ez az együttműködés? Milyen volt kettejük közt a munkamegosztás? És persze az is érdekel: milyen szerkesztői fegyvertények fűződnek László Dezső nevéhez? Hogyan érvényesítette hatáskörét a szerkesztői-*

zottság mellett? Miket indítványozott? A lap körüli csatározásokba miként szólt bele? Egyszóval: a szerkesztő László Dezső portréját kellene felvázolni. Miben volt igaza? Miben tévedett? Amikor saját írásainak a közreadásáról volt szó, nem merültek-e fel esetleg nézeteltérések a szerkesztőbizottságban?

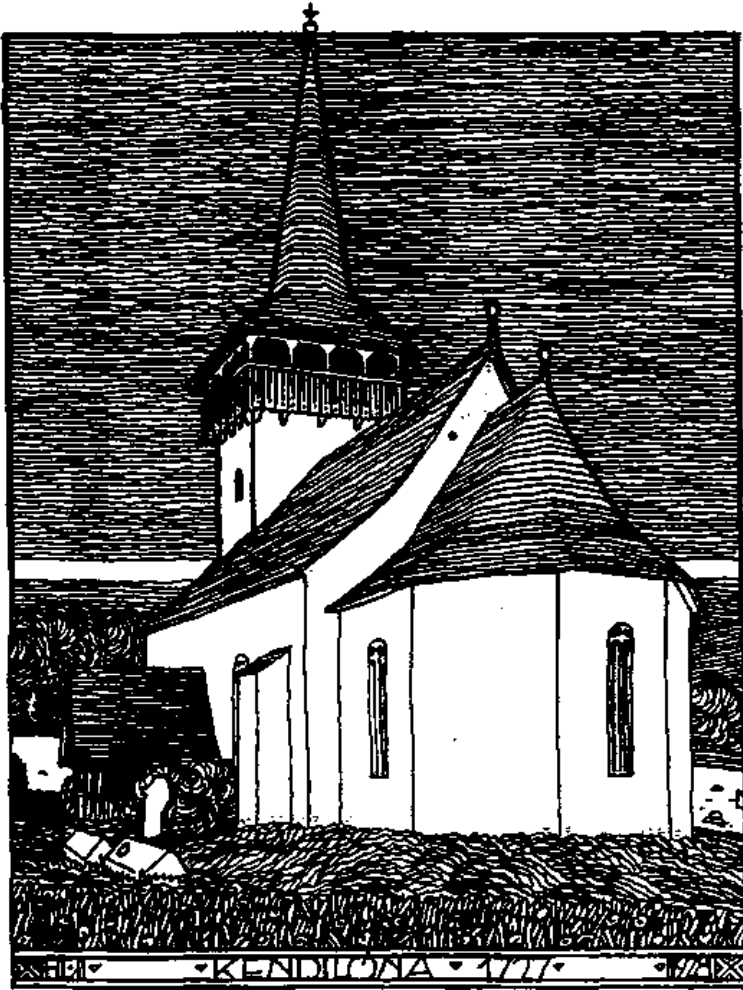
— A László Dezső szerkesztővé választásának egyik alapindítéka az volt, hogy ő már nem lévén főiskolás, nem esik az egyetemi szabályzat idevonatkozó tiltó rendelkezése alá. Ilyenképpen a lapnál betöltött szerepét úgy is fel lehetett volna fogni, mint — a gyakorlatban látott példák szerint — a *főszerkesztőkét*. Nevét adva — a tényleges diákszerkesztő Jancsó Béla mellett és helyett is — jegyzi a lapot, de valóságosan nem vesz részt a szerkesztés technikai munkájában. Ellenőrzi ezt a munkát, direktívákat ad hozzá, esetleg koordinálja: a szellemi egységesség szemszögéből. De itt még ennyire sem volt szükség. Mind a szellemi, mind a gyakorlati vonatkozású koncepció, azaz: mind az elképzelések és mind a végrehajtás tekintetében maga Jancsó Béla volt — és maradt — a fő kezdeményező, megtervező, mozzató és irányító is.

Hanem a László Dezső feladat-elfogadását — és emberi hozzáállását is — egészen más erkölcsiség határozta meg. Amint az idézett Korunk-beli visszaemlékezéséből is kitűnik, nagy örömmel vette és teljes tudatossággal vállalta ezt a megbízatást. És korántsem tekintette a közszereplés, az érvényesülés olcsó és könnyű lehetőségének. Az Erdélyi Fiatalok évfolyamai meggyőzően mutatják, hogy milyen komoly tevékenységgel és felelősséggel szolgálta a folyóirat céljait. Minthogy egyben főmunkatárs is volt, derekasan és nagyon hatékonyan vette ki részét ebben a minőségében is a munkából. Jóllehet a maga saját hivatali köre sok és sokféle felelősséget rótt reá: tanulmányaival, cikkeivel, ismertetésekkel, hozzászólásokkal, reflexiókkal szinte állandóan jelen volt a lapban.

Mint vezető szerkesztő, László Dezső sohasem szolt bele kritikusan, nem avatkozott bele önkényesen a Jancsó Béla munkájába. Felkészültsége és tapintata különösen képessé tették arra, hogy az adott helyzetben világosan ismerje fel s találja meg a maga külön munkakörét, és hatásköri kérdések felvetődése nélkül láthassa el a kiszemelt feladatokat.

Jancsó Béla végezte a szerkesztőségi tevékenység mindennemű ügyvezetői, mozzató és aprómunkát kívánó részét, s ezek mellett a mozgalmi munka ügyeit is. Írásaiban főképpen az ifjúság kérdéseivel és a mozgalom különféle vonatkozásaival foglalkozott. László Dezső viszont az általánosabb jellegű, de különösen a kisebbségi helyzetből adódó elvi és eszmei jelentőségű kérdésekre, az ifjúsági ügyeken túlmenő — de az ifjúságot is közvetlenül érintő — világnézeti, ideológiai, művelődési, közösségi-öntudati, politikai problémák elméleti és gyakorlati vonatkozásainak tárgyalására helyezte a hangsúlyt. Így kettejük között bizonyos munkamegosztás alakult ki, ami azonban nem volt afféle rideg elkülönítése a feladatoknak és a témáknak. A határok itt is, ott is összemosódtak. Mindenikük nyugodtan írhatott a másik „reszortjába” vágó kérdésekről-dolgokról is. És ha a helyzet úgy hozta, László Dezső is készséggel vett részt a szerkesztőségi munkának bármilyen gyakorlati intézésében.

Az évi munkaterveket, az egyes lapszámok összeállítását, a főmunkatársi megbeszélések előkészítését illető vagy egyéb dolgokat megtárgyaló szerkesztőtársi összeüléseket — hacsak László Dezső nem volt távol a várostól — rendszeresen megtartották. Ezekről természetesen nem adhatok számot. De a László Dezső özvegyétől tudom, hogy az ilyen megbeszélések mindig a legjobb baráti légkörben folytak le. (Színhelyük 1934 után rendszerint a László Dezső magánlakása volt, ahol a lap szerkesztésének időszakában Jancsó Béla úgyszólván mindennapos vendég volt.) És itt még egy-

szer alá szeretném húzni az előbb említett *baráti* jelzőt. Mert mindketten kölcsönösen értékelték, nagyra becsülték és tisztelték a másik tehetségét, tudását és emberségét. Két abszolút tiszta lelkű és szilárd jellemű embernek őszinte, mély és igaz barátsága volt ez. (E viszonyuk fennmaradt, érintetlenül, az Erdélyi Fiatalok

megszűnte után is végig, a Jancsó Béla haláláig — és még azon is túl: kegyelettel őrzött emlékében, egészen a László Dezső elhunytáig.) Ez a barátság nagyon zavartalaná tette kettejük együttműködését, egyben pedig valóságos és biztos bázisa volt az Erdélyi Fiatalok belső erejének és munkájának.

Fegyvertények? Már ha egyáltalán lehet ilyenekről beszélni ott, ahol — miként az Erdélyi Fiatalok szerkesztőségében — kerültek (mert oktalan, tehát fölösleges energiapazarlásnak tartották) a hadakozást... Persze, voltak kényszerű vagy szó nélkül semmiképp sem hagyható esetek, bántások, kihívások is, amelyekre „reagálni”, válaszolni kellett, mégpedig határozottan és keményen.

A László Dezső részéről egy ilyen — mindenesetre nagyon fontos, igen jelentős — szerkesztői tett volt az, hogy 1932-ben (III. évf. 1–2. sz.) alapos részletességgel és a komoly öntudat nyugodt hangján cáfolta meg és utasította vissza azokat a súlyos (politikai jellegű) vádakat, amelyeket a román jobboldali köröknek egyik — túlzó szélsőségéről közismert — személyisége emelt az Erdélyi Római Katolikus Státus szervezetét megtámadó könyvében az Erdélyi Fiatalok ellen is, amelyek, ha céljukat elérik, végzetesek lettek volna a fiatal folyóiratra és mozgalmára, kiszámíthatatlan következményekkel járhatott volna az alapítókra, különösen a szerkesztőre nézve. Egy másik ilyen tény az is, hogy filozófiai megalapozottsággal, kivédhetetlenül szedte ízekre a transzszilvanizmus eszméjét megtámadó Szemlér Ferenc diszkreditáló szándékú okfejtését (*Jel-szó vagy mítosz?* Erdélyi Helikon, 1937. okt.). Talán ideszámítható még a Balázs Ferenc könyvét (*A rög alatt*) méltatlanul ért támadás visszaverése (Erdélyi Fiatalok, 1936/II.), valamint a Méliusz Józsefet egyik verséért támadó vádaskodásnak határozott visszautasítása (Erdélyi Fiatalok, 1932/3–4.).

A szerkesztőbizottság *mellett* László Dezsőnek nem

kellott külön is érvényesítenie a maga hatáskörét. Mivel ő maga is tagja volt a bizottságnak, ennek *keretében* könnyen érvényre juttathatta szempontjait, elképzeléseit. Annál is inkább, mivel a bizottságban vele szemben a legteljesebb bizalom uralkodott.

Hogy miket indítványozott? Erre most nem tudnék példát mondani. Ha voltak saját indítványai, azokat alkalmasint szerkesztőtársi megbeszéléseken tette meg, s így inkább névtelenül jutottak megvalósulásra.

Mi lehetőleg kerültük a fölös hadakozást. László Dezső meg éppen nem volt *csatározó* természet. De ha úgy adódott, elvi síkon mindig határozottan mondta meg a maga véleményét. (Nobilis példája ennek az, ahogyan Márton Áronnak — a későbbi római katolikus püspöknek — egy, az Erdélyi Fiatalok magatartását illető, katolikus szempontú kritikai megjegyzésére válaszolt a folyóirat 1932. évi 3–4-es számában.)

Miben volt igaza? Ezt hosszú volna felsorolni. Így ismét csak az írásaira hivatkozom — azok megmondják. Csak az akkori idők *tényleges* helyzetét kell figyelembe venni.

— *A szerkesztő László Dezső után feltétlenül szólnunk kellene a tanulmányíróról is. Legalábbis az Erdélyi Fiatalok vonatkozásában. Annál is inkább, mivel a folyóirat alapállását Jancsó Bélával együtt ő fogalmazta meg. S hogy a mennyiségi arányokra is utaljunk: mint dr. László Ferenc, az Erdélyi Fiatalok repertóriumának összeállítója kimutatta, Jancsó Béla összesen 161 írással (szerkesztőségi cikkel, közéleti publicisztikával, kritikával, esszével, tanulmánnyal) szerepel a folyóiratban, s utána mindjárt László Dezső következik 75 közleménnyel (köztük jó néhány programadó tanulmánnyal), majd Debreczeni László 51 írással.*

Induljunk ki mindjárt az első évfolyam első számának László Dezső-tanulmányából, amelynek címe: Az

erdélyi magyar ifjúság lelki arca. Azért vélem rendkívül fontosnak ezt, mert már ebben az írásban felfedezhetők mindazok a gondolatcsírák, amelyek a későbbiek során világosan áttekinthető gondolatrendszerre épültek ki az Erdélyi Fiatalok hasábjain. A cím talán megtévesztő — félre is értették annak idején a szerzőt, sőt a megrágalmazás sem maradt el jobboldali román körök részéről —, mert László Dezső egyértelműen az első világháború után felnőtt romániai magyar ifjúság világnézetéről, ideológiájáról beszél. Pontosabban azt fejt ki, hogy 1930-ban az értelmiségi fiatalok határozott világnézettel még nem rendelkeznek, nem is rendelkezhetnek, mert nekik maguknak kell azt kialakítaniuk. Apáik nemzedékétől egy egész világ választja el őket, kritika nélkül semmit sem vehetnek át tőlük. „Ott kezdődött az erdélyi magyar ifjúság önálló világnézetének kialakulása — írja —, amikor múltunk őszinte megismerése, jelen állapotunk kendőzetlen képe és a jövőendő életlehetőségei felé kezdtünk fordulni.” Vagyis: reális önisméretten és helyzettudaton alapuló ideológia kialakításával akar ez az ifjúság a jövőendő szolgálatára felkészülni. Ennek érdekében ugyancsak fontosnak tartja, hogy megismerkedjenek a kisebbségi magyarság minden társadalmi osztályával, minden életkérdésével, továbbá az „Erdély földjén és a vele egy országban élő más népekkel”, hiszen „életellenes merénylet lenne bele helyzkedni a romániai magyar kisebbségi sors kereteibe, izgatni a fennálló államrend és jogi forma ellen”, aminthogy érdeklődésüknek ki kell terjednie az ország határain túlra is, hogy világszintű tájékozottsággal, egyetemes perspektívából láthassák és érezhessék át itteni hivatásukat.

A történelmi múlt átértékelése és a korszerű gondolkodást megalapozó eszménykeresés szervesen összefonódik László Dezső szellemi fejlődésének ebben a szakaszában. Hogyan nyilatkozott ez meg az Erdélyi Fiatalok hasábjain? Milyen szerepet játszott a folyóirat program-

jának a kialakításában és tudatos, következetes megvalósításában?

— Örvendek, hogy nem nekem kell elmondanom, miszerint az Erdélyi Fiatalok alapállását valóban — és félreérthetetlenül — Jancsó Béla és László Dezső fogalmazta meg. S még inkább örvendek annak, hogy ugyancsak nem nekem kell felhívnom a figyelmet arra a tényre: László Dezsőnek e lapban közölt eszmetisztázó tanulmányaiból egy világos kisebbségvédelmi gondolatrendszer bontakozik ki a látni tudó és elfogulatlan olvasó szemében. Olyan ember is észreveheti ezeket a dolgokat, aki teljességgel kívülálló, és egy későbbi nemzedékhez tartozik.

Ezért hadd szóljak előbb arról, ami meggyőzően igazolja a fentebbiek helyességét. Hogy tudniillik az 1930 előtti erdélyi magyar ifjú nemzedékek lelki — szerintem *szellemi* vagy mai kifejezéssel szólva talán még helyesebben: *tudati* — arcának vizsgálata egész természetesen került az Erdélyi Fiatalok indító számába. A Jancsó Béla által írt bevezető cikk általánosan mutatta meg, hogy mi az új lap célja, miben láthatók létrejöttének indokai, melyek azok az anyagi és szellemi vonatkozású problémák, amelyekkel kisebbségi helyzetünkben meg kell küzdenünk; milyen az az út, amelyen a jövőben, a jövőnkért, mennünk kell. László Dezső viszont arról ír, hogy az általánosan belül konkrétan mi a legelső és múlhatatlan tennivaló, és hogyan lehet azt meg is valósítani.

A László Dezső szerinti első feladat: a kisebbségi helyzetből fakadó kérdések elméleti megállapítása és létünk tekintetéből való tisztázása. A legfontosabb alaprobléma szerinte: „az erdélyi magyar ifjúság világnézete vagy ideológiája”. (Tekintsünk, el most attól, hogy a két fogalom itt vaglyagossági viszonyításban áll.) Azért, mert: „Az ideológia és világnézet kialakult, biztosan vezető lelki tartalmat jelent.” És mert: „Sajnos, ilyenről az erdélyi magyar ifjúsággal kapcsolatban

még nem beszélhettünk.” De ez nyilván érthető, mivel: „Tájékozatlansága természetes állapot. Ő az első kisebbségi magyar ifjúság.” Mégis bizakodóan írja az ifjúság öneszmélésének mind több jelét tapasztalva, hogy „az erdélyi magyar élet sebei mellett születő világnézet kialakulása folyamatban van”. Másutt is utal arra, hogy a gondolkodó, eszmélkedő ifjak tábora egyre inkább növekszik. Hogy az önmagára és népe sorsára eszmélő értelmiségi ifjúság egészséges világnézetet alakíthasson ki magának, az Erdélyi Fiatalok alapvető célkitűzését és feladatvállalását László Dezső így jelöli meg: „Ez a cikk és egész lapunk is ennek az életerős, sugalló erejű gondolatvilágnak a megteremtéséért és hirdetéséért küzd.”

Tehát már ebben az első írásban megmutatkozott az is, hogy László Dezső a kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyar ifjúság *létkérdéseinek* — amelyek a jövőben az egész kisebbségi magyar társadalom létkérdésivé is lesznek — *elméleti tisztázását* tekintette elsőrendű feladatnak. Ugyanakkor ez az írása már azt is jelezte, hogy erre a feladatra éppen ő a leghivatottabb és a legalkalmasabb is. És nemcsak kimondottan az Erdélyi Fiatalok viszonylatában. Ez az írása tehát egyszerre elméleti és ugyanakkor gyakorlati programadás is. Egyik kitételében már ott jelentkezik az új vezérgondolat: hogy az 1930-as évek erdélyi magyar ifjúságának (szemben az előző évek kivándorlóival) itthon kell maradnia, itthon kell tanulnia, bele kell illeszkednie az új helyzetbe. És a közösség létének érdekében mindenképpen közösségi munkát is kell vállalnia, mert: „itt-hon sem élhetünk csak magunknak, kis egyéni érdekeinkért [...]. Nem húzódhatunk meg a csendben, nem véve részt az öntudatos közös szolgálatra való készülé-
ben, csak azért, mert jelszavunk: »fontos, hogy minél hamarabb végezzek«. Nem élhetünk a magunk értékét még a magunk számára sem ismerve, feltétlen pesszimizista vállvonogatásban vagy vakmerő tékozlásban. De

úgy sem élhetünk, hogy könyökkel, vállal, törtetéssel, kilincseléssel, alázatos sunyisággal, népszerűség-hajhászással csinálunk karriert. Az ifjúság magamagának élete különböző bálványait kell lerombolnunk, ha egy egészséges világnézetet akarunk kialakítani. Sajnos, az ifjúság nagyobb tömege még ezek előtt a bálványok előtt éli azok tiszteletében kimerülő saját életét. *Küldetésünket kell felismernünk.* Ennek tüzeiben tudjuk magunkat elveszíteni...” Ezek a szavak — talán éppen elsőként — egészen szokatlan és „kellemetlen” hangot ütöttek meg akkor (s éppen egy fiatal részéről). De ezekben a szavakban már teljességgel kifejezésre jut az új ideológia ítélete a korábbi henye, önző, kényelmeskedő, közönyös — végső soron: öngyilkos — életmód felett. Bennük foglaltatik szinte egyetemleges átfogással a kisebbségi sorban élők alapvető etikája, az önfenntartás kikerülhetetlen és büntetlenül kisémmizhetetlen parancsa is.

Valóban úgy igaz, hogy a történelmi múlt átértékelése és a korszerű gondolkodást megalapozó eszménykeresés szervesen összefonódik László Dezső szellemi fejlődésének ebben a szakaszában. Ilyen szempontból tanulmányos lehet 1934-es vallomása, mely világos példája annak, hogy milyen utat tehet meg egy még alakulóban lévő, de gondolkodni tudó fiatal értelmiségi ahhoz, hogy kiforrott, életerős és valóban sugalló erejű világnézethez jusson: „Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával. Adytól egy lépést tettem, és prófeciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekbe világító zsenijének fénykörébe jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegységesebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyarság összes kérdéseinek reális és kritikai szemléletét, s megláttam, hogy ez a nemzetszemlélet még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem,

mert azok, akik a mai kritikailag és reálisan látók magyarságát súlyos kritikával illették, mindig a történelem nagy erőit állították szembe ezek dekadenciájával...” (*Reálisan látó nagy magyarok családfája*. Erdélyi Fiatalok, 1934/II. 37.)

Ebből az igazoláskeresésből keletkeztek azután László Dezső nagy magyar történelmi személyiségekről szóló — a maga és nemzedéke számára új látásmódot felmutató — tanulmányai: Bethlen Gáborról, a nagy erdélyi fejedelemről, a költő és kiváló hadvezér és politikus Zrínyi Miklósról, a nagy reformer Széchenyi Istvánról, Eötvös Józsefről. Azokról a XVII. és XIX. századi szellemi nagyságainkról, akik mind rokonok voltak egymással abban, hogy „...reálisan látják a magyar faj valóságos adott helyzetét, mernek vele szemben kritikát gyakorolni, s végül a magyarság sorsát beleállítják koruk egyetemes európai helyzetébe”. E tanulmányok már úttörő iránymutatások is voltak a szükséges további átértékeléshez.

Hogy miként nyilatkozott meg ez az új szemlélet az Erdélyi Fiatalok munkájában? Erre idézhetjük mindjárt László Dezsőnek azokat az előadásait, amelyeket az előbb említett személyiségekről tartott különböző ifjúsági összejövetelek alkalmával: 1. *Akarom, tisztán lássatok* — Széchenyi Istvánról (a kalotaszegi Kiskapucson 1932 júniusában tartott főiskolás konferencián); 2. *Történelmünk helyes szemlélete* (1932 augusztusában az erdővidéki Olaszteleken rendezett általános ifjúsági tábor alkalmával); 3. *A siető ember* — az író és hadvezér Zrínyi Miklósról (a kalotaszegi Nádasdarócon 1934 júniusában tartott IKE főiskolás konferencián); 4. *A falu jegyzője és Az elsodort falu* (1935). Ezeket a tanulmányokat, amelyekben új szemléleti alapon mutatja meg a régi nagy emberek jelentőségét és üzenetét, az Erdélyi Fiatalok külön kiadványokban is megjelentette. A Széchenyi-tanulmányt 1933-ban, a Zrínyiről, Bethlenről, Eötvösről szólót 1935-ben.

Megjegyzendő itt, hogy a történelmi múltnak az új helyzet parancsa szerint való átértékelése voltaképpen nem maguknak a megváltoztathatatlan tényeknek valamiféle átírását vagy kierőszakolt magyarázatát jelentette, hanem annak megvizsgálását, hogy a kép, amelyet korábbi történelemtanításunk alakított ki bennünk, utódokban, mennyire helyes, mennyire igaz, mennyire hű a valósághoz. Ez a kép ugyanis romantikus szemléletű, tetszetőssé kendőzött múltat mutatott (a „lelkesítő” példák, a „dicsőséges” tettek hamis múltját), ami a nehézségre fordult viszonyokban nem volt használható, nem volt reális, és így nem lehetett tanulságokat nyújtó sem. (Ehhez nagyon elkelt volna egy történelmi szeminárium is. Amire azonban akkor még csak gondolni sem lehetett. Vadító vörös posztó lett volna a hivatalosság szemében.)

— *A múltban, jelenben és jövőben tájékozódó, kritikai fenntartásait minden irányban hangoztató, a maga meggyőződésén alapuló világnézetéért küzdő értelmiségi fiatalság csakhamar kényelmetlenné válik a közélet hatalmasainak szemében. Az Erdélyi Fiatalok a támadások és vádak kereszttüzebe kerül. A legenyhébb vádak közé tartozott, hogy nem tisztelik az öregeket, „elárulják” az összmagyar érdekeket, feltűnési viselkedésben szenvednek, nem respektálják az egyházakat, kommunista elveket és forradalmi eszméket hirdetnek. Más megítélésben pedig: konzervatív befolyás alatt állanak, és ők azok, akikről nem érvényesülhet itt a haladó szellem. Aminthogy vádként fogalmazódott meg az is, hogy az ifjúság nem érdeklődik a politika iránt. Ez utóbbira László Dezső válaszol A főiskolai ifjúság és a politikai pártok című cikkében. Kifejti, hogy ez a vád igaz is meg nem is. „Igaz annyiban — írja 1931-ben —, hogy az ifjúság pozitíve tényleg nem érdeklődik az iránt a politika iránt, amelyik csődbe juttatta az egész világot... Az*

ifjúság idegenkedik attól a politikától, amely nem akar belső értékeket kívülről védő front lenni. Olyan politikát keres, amelyik a maga céljait nem mások kizsákmányolása, igazságtalan megkárosítása, leölése, hanem az önzetlen egyetemes szolgálat eszközei által akarja megvalósítani.”

Ugyanakkor hangsúlyozza azt is: Erdélyben törvény, hogy „itt csak annak a programnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt haladás szellemében akarja a sajátos magyar értékeket szolgálni a politikai síkban is. Az új politika nem önmagáért való politika, hanem széles vonalú és minden érdeket magába foglaló, belső értékeket védő, alulról szerves életként felnőtt érdekvédelmi front lesz. Ma az ifjúság úgy politizál, hogy életprogramot készít.”

Világos beszéd, akár a Vásárhelyi Találkozó előhangja is lehetett volna. Mi lett a „sorsa” a továbbiakban ennek a gondolatnak? Miként építette tovább az Erdélyi Fiatalok ezt az életprogramot? És mi az, amivel nem számolt 1931-ben László Dezső? Gondolatmenetéből mi bizonyult illúziónak?

— Úgy vélem, fontos lesz itt kiemelni, hogy az akkori ifjúságot az *idősebb* nemzedékhez tartozó vezetők részéről érte a politikai közönyösség vádja. Tehát az idevonatkozó választ is kimondottan ebből a tekintetből kell megfogalmazni. (Az Erdélyi Fiatalokat ugyanis ifjúsági oldalról is érte hasonló megrovás.) Továbbá tudni kell, hogy a László Dezsőtől idézett írás (Erdélyi Fiatalok, 1931/3.) abból az alkalomból kelt — mint szemle-rovati reflexió —, hogy a Romániai Szociáldemokrata Párt kolozsvári szervezete magyar nyelven is kiadott röpiratszerű felhívást intézett az egyetemi és főiskolai hallgatóságához azzal a céllal, hogy az értelmiségi ifjúság köréből is új tagokat toborozzon.

László Dezsőt tehát ennek a felhívásnak a megjelenése készítette arra, hogy a főiskolai ifjúság politikai

pártokba való szervezésének kérdésével — amely akkor vetődött fel első ízben — a lapban is foglalkozzék. Álláspontja világos és határozott: „Semmiképp sem időszerű és célszerű az ifjúság politikai pártokba való megszervezése vagy bekapcsolása.” Általános elvi jelentőségű érve itt az, hogy: „Az ifjúság politikai arcultata még kiérleletlen”. De van egy hivatalos külső tényező is, amelyet igenis figyelembe kell venni, az, hogy az egyetemi és főiskolai hatóságok nem vennék jó néven (sőt egyes főiskolák tiltják is), hogy hallgatóik politikai pártok tagjai legyenek. (S ezt főleg a magyar hallgatókra vonatkoztatva idézi.) Már az általános politikai élet ismeretén alapszik a legfontosabb szempontja, az tudniillik, hogy az akkori „politikai viszonyok mellett a diákság politikásdi játéka kihasználható, jóindulatú öntudatlansága okot adhat arra, hogy saját haladása és nemzete rovására kitiltassék az egyetem padjaiból”. És ebben a megállapításban is legfőképpen a magyar főiskolai hallgatók egzisztenciája, jövője iránti féltő felelősség szólalt meg. (A későbbi „világnézet-harcos” években akadtak is ilyen szomorú példák.)

Az ifjúság politikai közömbösségének vádját illetően, László Dezső állásfoglalásának megvilágításához folytassuk a tőle idézetteket: „Az ifjúság utálja és megveti azt a politikát, amelyik bizonyos embereknek vagy klikkeknek egyéni érdekkielégítést jelent. Az ifjúság minden életmegnyilvánulása — úgy is lehet nézni — valóban politika, de nem párt- vagy érdekpolitika. Az ifjúságnak van kultúrpolitikája, társadalompolitikája, illetve azokat az energiákat, amelyeket régebben az ún. »politikai életben« éltek ki, és melyeket ma is sokan ott élnek ki, az ifjúság egy teljesebb és egységesebb társadalmi, kulturális és gazdasági élet érdekében áldozza fel saját fájának [...] építésében.” Ebből következik, hogy: „Az ifjúság nem felszín-, hanem gyökerpolitikát folytat. Revideálja egész környező világát, az östényekig, az alapelemekig hatol, és újra akarja építe-

ni egész világát.” Így tehát az ifjúság, mely új helyzetünk kényszere folytán a gazdasági, társadalmi és kulturális kérdések megítélésében másnak bizonyult, mint apái, szükségképpen más kellett hogy legyen a politikájában is. Mindez az igény és magatartás pedig nem más, mint „...az élet érdekében történő folyamat” törvénye.

Ami pedig a konkrét részkérdéseket illeti, hogy mi lett a sorsa annak a politikai programnak, amely mellett László Dezső hitet tett, nagyon röviden a következőket válaszolhatom:

a) Ennek az egész gondolatnak a *sorsát* végső soron a második világháborút közvetlenül megelőző bel- és külpolitikában történt nagy változások határozták meg és döntötték is el. Az akkori zűrzavart követő nagy világegés történelmi következményeinek sülyesztőjében tűnt el a kor egész szellemével és belpolitikai életének minden problémájával együtt. Ezek a változások éveken át fokozatosan szorították össze, szűkítették le az Erdélyi Fialatok létlehetőségét és tevékenységi körét, míg végül meg is ölték a lapot, és letörték a mozgalmát is.

b) Az Erdélyi Fialatok eszmeiségéből életre kelt program továbbviteléről, továbbépítéséről ilyen események után már szó sem lehetett. A háború vihara rövidesen szétsodorta azt a törzsgárdát is, amely a lapot fenntartotta. Senki sem maradt, aki feltámassza. De erre alkalmas idő sem következett többé. Az akkor magára maradt fiatal tábor a nagy bizonytalanságban a maga erejéből már nem volt képes semmilyen egységes program megalkotására és kivitelezésére. Az Erdélyi Fialatok hivatása és aktív története az 1941. június 15-i betiltó rendelettel, illetve az 1941. július 22-én este felvett „felszámoló jegyzőkönyvvel” végleg lezárult.

c) Hogy mivel nem számolt 1931-ben László Dezső? Abban az esztendőben még senki sem számolhatott azokkal a politikai, de főleg nagy világtörténelmi válto-

zásokkal, amelyek 1932 után indultak meg: Hitler s ezzel a fasizmus uralomra jutása, az ennek következtében előállott kül- és belpolitikai változások, hatalmi eltolódások, világnézeti ütközések, végül a második világháború kitörése és az azt követő katasztrófák és tragédiák sora. A második világháborút — előzményeivel együtt — akkor még nem lehetett előre látni, és nem lehetett számolni vele. S főleg nem lehetett előre látni a vele járó eseményeket és azok következményeit. Mindezekkel még László Dezső sem számolhatott — akkor. Hogyan láthatta volna az Erdélyi Fiatalok eszméinek sorsát?!

d) A László Dezső *gondolataiból* önmagában véve semmi sem bizonyulhatott *illúzió*nak. Mert gondolatmenete nem valamiféle elméletieskedő okoskodás volt, hanem az élet tényeire épült, megállapításai minden időben — ma is — helytállóak. De illúziónak bizonyult az a hit, hogy az ifjúság a hívó szóra megérti és befogadja a László Dezső eszméit, egy emberként melléje áll, és teljes akarással segít a megvalósításban. Hiszen *a saját egzisztenciális ügyeiről* volt szó! Ez bizonyult illúzióknak!

— *A harmincas évek derekától László Dezső érdeklődésében egyre inkább előtérbe kerül egy lehetséges kisebbségi modus vivendi kidolgozása. Az 1935 és 1940 között az Erdélyi Fiatalok hasábjain megjelent tanulmányai jórészt ezt a célt szolgálták. Némiképp már maguk a címek is eligazítóak: A kisebbségi élet (1935/III.), A rög alatt (1936/ II.), Bomlás vagy egység? (1937/II.), Az erdélyi élet útja (1937/III.), A kisebbségi magyarság ifjúsági problémája (1937/III.), Balázs Ferenc a transzszilvanizmus szolgálatában (1938/I.), Világnézetünk apológiája (1938/I.), Új erdélyi tájékozódás (1939/I.). Miközben felismeri, hogy a kisebbségi sorban a régi magyar élet for-*

mái, intézményei, szelleme nem tarthatók fenn, s hogy sem a pesszimista álláspont, sem az építő szándék nélküli kritikai magatartás nem vezet eredményre, radikálisan új kisebbségi ideológiáért száll sikra. Alaptétele: „A kisebbségi élet igazi szemléletéhez mindenekelőtt úgy juthatunk, ha kisebbségi voltunkat nem a többségi magyarsághoz, hanem a körülöttünk élő többségi román-sághoz való viszonyunkból állapítjuk meg. [...] Nekünk tehát mindenekelőtt ennek az országnak az életét, életrendszerét, életlehetőségeit kell megismernünk. Megdöb-bentő, hogy ezen a téren még milyen súlyos mulasztások terhelnek bennünket. Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka, hogy nem ismertük kellően ezt az országot és azokat az utakat, melyek tiszteletben tartásával itt lehet és kell élnünk” (A kisebbségi élet).

Erre a tételre alapozza programját, melynek lényegét a kisebbségi érdekvédelmi front megteremtésében lehetne megjelölni. Hasonlatos ez ahhoz, amit Balázs Ferenc és Kacsó Sándor is hirdetett, s amit végső soron a Vásárhelyi Találkozó is képviselt. Az értékvédő és értéktelentő munkát állítja a kisebbségi élet megszervezésének középpontjába, amelynek „sem világnézeti, sem felekezeti, sem korkülönbség nem lehet a gátolója”. Kétségtelenül demokratikus elveken alapuló építő program volt ez, mely mindenekelőtt a békeszerződésekben és az alkotmányban biztosított jogok érvényesítésével akarta a romániai magyarság haladását szolgálni. S ehhez a törvényes rend és az állam iránti tiszteletből akart erkölcsi tőkét teremteni. Igen ám, de maga László Dezső is kénytelen volt felismerni, hogy a román polgári politikai pártok a kisebbségi jogok érvényesítésében irredentizmust láttak. Milyen következtetésekre jutott ezek után László Dezső, illetve az Erdélyi Fiatalkor?

— Az Erdélynek Romániával való egyesítését illető határozatokat 1918-ban az erdélyi románok mondták ki — a kisebbségek helyzetének demokratikus és hu-

mánus rendezését ígérve. E határozatoknak a nemzeti kisebbségekre vonatkozó pontjait viszont a bukaresti kormányok már a húszas évek legelejétől kezdve mellőzték, sőt semmibe vették. (Jóllehet a békeszerződéseket megalkotó nemzetközi egyezmények ezek betartását előírták, s ezeket hivatalosan vállalni kellett.) A kisebbségbe került erdélyi magyarság hivatalos politikai képviselője pedig — szerintünk — meglehetősen lagymatagon, mondhatni gyámoltalanul lépett fel, a képviselők tevékenységében a tömegek érdekei meg éppen alig merültek fel.

Így tehát, ha csupán csak a kisebbségi *modus vivendi* kifejlésztésének kérdését tekintjük, akkor általában véve voltaképpen már az egész Erdélyi Fiatalok-mozgalom ennek a kérdésnek a szolgálatában indult és tevékenykedett. És mondhatni minden elméleti fontosságú és gyakorlati értékű írás, minden egyes mozgalmi kezdeményezés ezt a célt kívánta szolgálni. A levont következtetéseket László Dezsőnek több más ez időből való írása is érzékelteti: *Reálisan látó nagy magyarok családfája* (1934/II.), *Az élen* (1934/IV.), *Elmélet és gyakorlat* (1935/I.), *Ábel* (1935/II.), *A rög alatt* (1936/II.), *A kisebbségi művelődésünk ügye* (1936/III–IV.). De kiemelendő még Jancsó Bélának az *Ahogy lehet* című jelentős írása (1935/IV.). Ebbe a vonalba tartoznak az én *Ötfokú hangsoron* (1937/I.), *Finn jelképek* (1938/I.) és *Több mint legenda...* (1940/I.) című írásaim.

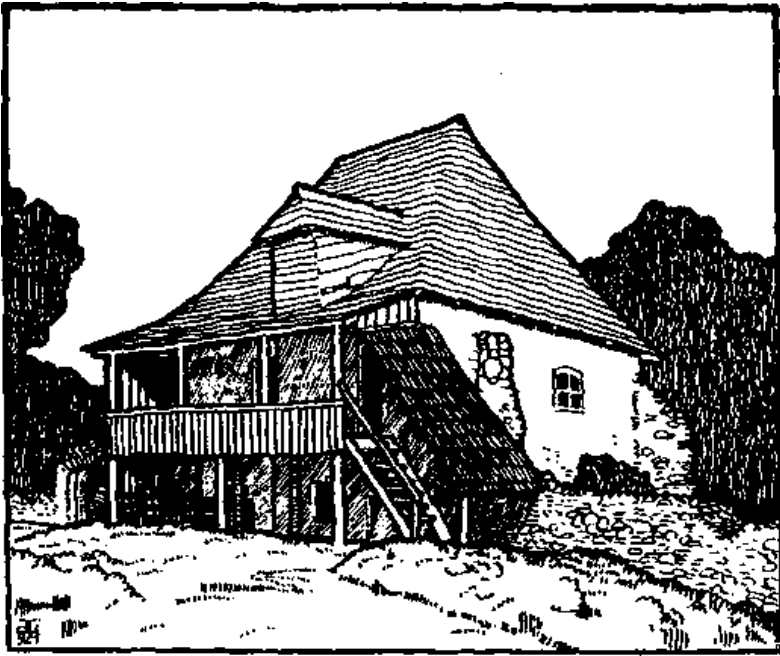
Hanem ebben az időszakban — a mindinkább nehezülő politikai és egyéb körülmények között — a László Dezső részéről sokkal többről van szó. Ideje volt már kisebbségi kérdésekben határozottabb politikai-jogi hangot megütni; komolyabban apellálni a törvényességre, a nemzetközileg biztosított és kötelező kisebbségi jogokra. Ez indította őt a kérdéskörrel való bővebb és politikai jellegű foglalkozásra. Ami már nem csupán egy valamilyen — olyan-amilyen, kegyeletből kapott — *modus vivendire*, hanem egy törvényességen, a békés

együttélés szilárdságán, a magyarságnak emberi beilleszkedésen alapuló belső autonómiájára célzott.

Ezt a határozottabb hangütést — a fentebbi első idézet folytatásaként — így fogalmazta meg: „Országunk alkotmányának az ismerete mindenekelőtt arról győz meg, hogy a kisebbségi élet alkotmányjogilag biztosított formája az itteni életnek. Mi nem megtűrt, hanem teljes jogú polgárai vagyunk ennek az országnak, minden olyan magatartás, ami állampolgári jogaink gyakorlásában sért meg, ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel” (*A kisebbségi élet*). De nem tartja okszerűtlennek a humanizmusra való utalást sem: „A másokkal szembeni egyoldalú elfogultság még nem tartott meg senkit, de másfelől a mások értékeinek elismerése még nem jelenti saját értékeink megtagadását.”

Szükségképpen volt eljutni ehhez a fellépéshez. Ezzel a viszonyulással *1929 ifjúsága* is eljutott ahhoz a politikai érettséghez és emberi magatartásformához, amellyel normálisabb időkben sikeresen vívhatta volna ki a maga kisebbségi — politikai, gazdasági, kulturális és emberi — jogainak tiszteletben tartását és biztosítását. A kérdésben azonban a világtörténeti események döntöttek, s elsöpörtek akkor minden reményt és emberséget.

— *Talán nem tévedek, ha azt mondom: László Dezső a transzszilvanista ideológusok második nemzedékéhez tartozik. Elsősorban Kós Károly és Makkai Sándor kisebbségideológiai programját építette tovább, azt foglalta szintézisbe az első kisebbségi sorban felnőtt nemzedék életlátása alapján — természetesen egészen más történelmi körülmények között, mint amelyek a Kiáltó szó (1921) és a Magunk revíziója (1931) létrejöttét eredményezték. „A kisebbségi sors azért jár annyi bizonytalansággal — írta 1939-ben —, mert nincsenek analó-*

A-BORBEREKI-TEMPIOM-KAPUBÁSTYÁJA

giái és fényesen tündöklő, egységes öntudatot kifejező, emlékeztető szimbólumai. [...] Új tájékozódásunk végső kérdése az összes lehetséges analógiák és szimbólumok összegyűjtése, öntudatosítása és magunk fölé és magunk elé állítása.” Ebben az időszakban legfőbb gondja, hogy az ellentétéktől szabdalt kisebbségi élet erőinek tervszerű együttműködését szolgálja. Ezzel már azt is jeleztem, hogy felfogásában a romániai magyarság belső egységének megteremtése nem jelent egyneműsítést, uniformizálódást, hanem a különböző felfogású irányzatok pluralista együttlétezését. A világnézeti hegemon törekvéseket éppúgy elutasítja, mint az „új, totális és integrális nemzeti gondolat” diktatúráját. Kisebbségi népközösség csak a legteljesebb demokrácia feltételei között őrizheti meg önazonosságát. Felfigyelt-e a korabeli köz-

vélemény, és felfigyeltek-e az akkori közélet irányítói a kisebbségpolitikus László Dezső eszméire?

— A „transzszilvanista ideológusok második nemzedékének” érzékelése egyáltalán nem mondható tévedésnek. Határozottan elkülönül az elsőtől nemcsak időben, de kifejeződésben és célkitűzés tekintetében is. Való az is, hogy 1933–1934-ben már ténylegesen mások voltak a kisebbségi viszonyok: bonyolultabbak, kérelhetetlenebbek a problémák, mint 1920–1921-ben; másképpen is kellett reagálni rájuk.

Tájékoztatásul meg kell itt jegyezni közbevetőleg, hogy az előbbinek volt egy első világháború előtti szakasza is. Ebben voltaképpen egy mellözött országrészt erkölcsi, anyagi, politikai és emberi önvédelmének megnyilvánulása kapott hangot a központi kormánynak egyfelől teljes közönye, kisémmizése, elhanyagolása, másrészt pedig történelmi öntudatának megtörése, szellemi önállóságának, külön politikai állásának elmosása, megbénítása ellen. Nemkülönben a Királyhágón túli világ tévtudatai, nemtörődömsége, testvéritlenné vált szemlélete ellen. Az 1918 utáni változásokhoz alkalmazkodó második szakaszban történt átértelmezése viszont már egy veszélyesnek érzett helyzetbe került népközösség fennmaradásának eszméje és elvi jellegű — valóban még csak egy modus vivendit célzó — iránymutatás volt; persze, „végrehajtási utasítások” nélkül. A jelzett második nemzedékben éppen László Dezső lett az a személyiség, aki az új helyzet áttekintése, vizsgálata, elemzése alapján megpróbálta megkeresni azokat az alapvető tényeket, amelyeknek révén részletekbe menően meg lehet mutatni egy hatékony ideológia gyakorlati esélyeit. Amikor megállapította a bajokat, a hiányosságokat, akkor meg is kereste, meg is mutatta azoknak eszmei és gyakorlati remédiumait.

Nekem nem voltak kapcsolataim, érintkezéseim az itt szóba jöhető *hivatalos közéleti* irányítókkal, tehát

személyes tapasztalataim sem lehettek, nem is voltak ebben. Nem tudhattam valódi véleményüket, nem láthattam ez irányban tett lépéseiket, intézkedéseiket; hogy voltak-e és milyen értelmű elgondolásaik, milyen jellegűek voltak cselekedeteik. A nagy nyilvánosság előtti megnyilatkozásaik (beszédben, sajtóban stb.) ma már hozzáférhetetlenek, a kornak idevágó bibliográfiája sincsen összegyűjtve. Nem ismerem a kornak ebből a tekintetből legfontosabbnak sejthető dokumentációs forrását, a Magyar kisebbség című folyóirat anyagát sem. Itt csak egyéni benyomások, illetve az Erdélyi Fiatalok keretében felmerült-kialakult vélekedések alapján beszélhetek. Amely benyomások, vélekedések lehetnek nagyon szubjektívek is, tévesek is, korrigálhatók vagy éppen cáfolhatók is. Hogy mégis megkockáztatom ezekről nyilvánosan szólni, teszem azért, mert valójában a bennük feltűnő negatívumokban is a kor légkörének jellemző megmutatói.

Hadd kezdjem annak tisztázásával: *volt-e egyáltalán az erdélyi magyar kisebbségnek közvéleménye*, amely minden komoly kérdésben egységesen reagál, egységesen ítél, a kisebbségi társadalom magasabb szempontjai szerint nyilatkozik meg, és befolyásolja a gondolkozást, a cselekvést? Ha egy jövőbeni kutató ebben a tekintetben végezne vizsgálatokat, ámulva látná, hogy mennyire nem volt nekünk ilyen közvéleményünk, hogy mennyire szétzilált, dezorientált volt ebben a tekintetben minden. Osztályérdekek, klikkéredek, tudatlanság, nemtörődömség, népidegen, sőt nemzetidegen eszmék és célok, zugsajtó és destruktív eszmék, szubverzív ártók tagolták-kuszálták szét a közgondolkodást, s tették egészen lehetetlenné egy egységes, erős, elámíthatatlan ösztönű közösségi, a közösség érdekeiért mindig akcióra kész közvélemény kialakulását. Lehet fogyatékoság vagy éppen mulasztás részéről, de soha, sehol, semmilyen körben, társaságban nem hallottam arról, hogy szó esett volna László

Dezső eszméiről, hogy tárgyalták, véleményezték, értékelték vagy támadták volna ezeket.

Ami a *közélet irányítóit* illeti: minthogy politikai érdekű és közösségi fontosságú kérdésekről volt szó, itt elsősorban a magyarság hivatalos képviseleti szervének, a Magyar Pártnak lett volna elsőrendű kötelessége és közérdekű feladata, hogy figyelemre méltassa a László Dezső vizsgálódásainak eredményeit. Elvárható lett volna, hogy a Magyar Párt teljes mértékben magáévá tegye ezeket az eszméket, s biztosítsa, hogy az írásaiban megmutatott látást és gondolatokat valóban egységes, tudományos szintű és értékű rendszerré munkálja ki. Én csak arról számolhatok be, hogy sajnos semmi sem történt ennek érdekében. De nem történt a Pártnak úgynevezett „belső ellenzéke” részéről sem (amelyről akkoriban nem sok hallatszott, de amelyről újabban elég sokat írtak mint a „fiatalok” tömörüléséről). Keressük az okokat? Az idős, maradi vezetőség képtelen volt a dolgok és viszonyok és helyzetek felfogására és megértésére; e részről sohasem tapasztaltunk közeledést, csak elzárkózást. A fiataloknak esetleg talán „derogált”, hogy a „rivális” Erdélyi Fialaloktól vegyenek át eszméket, gondolatokat. És nekünk nagy bűnünk volt, hogy nem szük pártpolitikát, hanem általános, mindenek felett való néppolitikát hirdettünk és szolgáltunk — kitaróan és megingathatatlantul.

Ha végignézzük azokat a közleményeket, amelyek a lapnak *Hogyan fogadták az Erdélyi Fialalokat?* című rovatában szerepelnek, az tűnik ki, hogy a mozgalom s a hirdetett eszmék általában kedvező, megértő fogadtatásra, értékelésre találtak. Ám ezekből még nem derül ki, hogy a közvélemény mit és mennyit értett meg, s főképpen mit és hogyan értelmezett és tett magáévá. Voltak aztán közírók, elsősorban Szentimrei Jenő, Spectator (dr. Krenner Miklós) és még páran, akik több esetben adták tanújelét annak, hogy értékeli az Erdé-

lyi Fiatalok megmozdulását, egyetértenek célkitűzéseivel, helyeslik a munkáját. De ezek nem mélyültek el a részletes ismertetésekben. (Sajnos, az idevágó bibliográfia nincs összeállítva, így nem tudjuk bizonyosan, hogy a publicisztikai irodalomban található anyag mennyire széles körű és részletekbe menő.) Egy azonban bizonyos: a közélet akkori irányítói közönyösek voltak ezzel a munkássággal szemben. Valahogy amolyan „zöld” akarnokságnak, feltűnési viszketegségtől mozgatott csoport okvetetlenkedésének tekintették. Ennél fogva inkább ellenségesen tartózkodtak vele szemben, de a gáncsoskodástól sem riadtak vissza. Ez volt a léghör.

1983–1986

Jegyzetek

A *Vigyázó torony* sajtó alá rendezése során óhatatlanul felmerült a kérdés: milyen könyvtípusba is kívánkoznak az itt közreadott mélyinterjúk? Nem kétséges, hogy a kötet használhatóságát ugyancsak megnövelte volna, ha ezen a helyen bő jegyzetanyag segíti az olvasót a beszélgetések rendjén felmerült kérdések továbbgondolásában. Mégsem ezt a megoldást választottuk. És nem csupán a mai papírgondok miatt. A Debreczeni-beszélgetőkönyvnek ugyanis van már előzménye a Kriterion szellemi építkezéseinek fénykorából, s ez pedig „*A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*” — Benkő Samu Kós Károllyal folytatott beszélgetései, Kós-grafikákkal illusztrálva (1978). Debreczeni László is egy ilyen típusú könyvben képzelt volt el annak idején „megtervezett beszélgetéseinket”.

Szerencsés körülmény az Erdélyi Fiatalok kálváriás utóéletének történetében, hogy a kolozsvári főiskolás, illetve értelmiségi nemzedéki lap emblémája, a fiatornyos református templomok Debreczeni-grafikája nem ebben a kötetben jelenik meg először. Ott állt már a dr. László Ferenc kezdeményezésére és közreműködésével elkészült *Erdélyi Fiatalok — dokumentumok, viták (1930–1940)* című 1986-os Kriterion-kötet címlapján. Igaz, Debreczeni már nem vehette kezébe a nemzedékének történelmi igazságot szolgáló kiadványt. A terjedelmes tanulmánnyal (5–79.1.) és jegyzetanyaggal (361–490.1.) általam ellátott gyűjtemény terjesztését ugyanis a kiadót vegzáló fölöttes hatóságok megakadályozták, magát a kötetet pedig bezúzásra „ítélték”. Vagy nem hajtották végre teljesen az utasítást, vagy pedig elszabotálták, tény, hogy a nagyváradi nyomda pincéjében több ezer példány élte túl a diktatúra szellemi genocídiumát, s ezek 1990 elején könyvpiacra kerültek. A bővebb háttérinformációra igényt tartó olvasó szíves figyelmébe ajánlhatjuk tehát a szóban forgó dokumentumgyűjteményt.

A beszélgetőkönyvből közreadott fejezetek vagy részletek leelőhelye az utókor számára ugyancsak tanulságos lehet:

A történelem, cselekedeteink igaz és etikus volta szerint ítélt. A Hét, 1979. 1.

Akiknél az Ige termékeny talajra talált (Az Erdélyi Fiatalok és Móricz Zsigmond). A Hét, 1979. 26.

Debreczeni László vallomásai. In: Cseke Péter: *Látóhegyi töprengések.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 123–136.

Balázs Ferenc az Erdélyi Fiatalok tükrében. A Hét, 1981. 45.

Jancsó Béla és az Erdélyi Fiatalok (Három kérdés, három válasz). A Hét, 1983. 41. (A beszélgetés teljes szövege Ilia Mihály kérésére-közbenjárására előbb a Kortárshoz, majd a Forráshoz került; a kecskeméti szociográfiai folyóirat vállalta ugyan a közlést, de a kötet nyomdai munkálatainak utolsó szakaszáig nem váltotta be ígéretét.)

Kós Károly és az ifjúsági mozgalmak. Nem jelent meg a Korunk 1983 novemberére tervezett Kós-számában, mivel az idő tájt Kós Károly újból persona non gratává vált, s így az egész összeállítást leállították. Jellemző, hogy 1985-ös házkutatásunk során Ungvári József ezredes élénken érdeklődött a Korunknak leadott kézirat nyomdai levonata iránt. A Kántor Lajos által felvállalt, támogatott kézirat végül is a lap III. folyamában, az 1990/3-as számban látott napvilágot.

Tényirodalmunk úttörője (Balázs Ferenc). Utunk, 1987. 21.

A modellteremtő magányossága (Jancsó Béláról). Utunk, 1987. 39.

Szerkesztette: László Dezső. Látó, 1990. 11.

Aki mindent előre látott (Jancsó Béla). Székely Útkereső, 1991. 5–6.

Emberségről, sorsról, gyarlóságokról. Az Ige, 1992. 4. (Megjelent a kovásznai református gyülekezeti lap Debreczeni-számában.)

Tanúságtétel. Művelődés, 1993. 11. (Megjelent a folyóirat Debreczeni-számában.)

Vigyázó torony. Lapok a Debreczeni-beszélgetőkönyvből. Helikon, 1994. 1.

Névmutató

Ady Endre 36, 38, 42–44, 56, 58–60, 64, 65, 96–100, 121, 127,
132, 167

Albrecht Dezső 12, 33, 58, 85, 142

Apáczai Csere János 88

Áprily Lajos 148

Arany János 57

Attila 26

Baczó Gábor 47

Balázs Ferenc 16, 19, 26, 28, 30, 32, 37, 44, 62, 65, 88–101,
103, 104, 106, 108, 110–113, 121, 122, 153, 162, 173, 174,
184

Balogh Edgár 25, 27, 34, 39, 47

Balogh Ferenc 7

Bandi Dezső 18

Bánffy Miklós gróf 85

Bányai László 30, 100, 122

Baróti Pál 6

Barth, Karl 153

Bartók Béla 40, 56, 59, 60, 66

Báthori Gábor 57

Penczédi Sándor 18

Benedek Elek 61, 88, 114, 135–140, 149

Berde Mária 136

Bernád Ágoston dr. 40

Bethlen Gábor 57, 168

Bíró Sándor 13, 15, 28

Bolyai Zoltán, lásd Gaál Gábor

Botár Emma 7

Budai Nagy Antal 59, 78, 79

Buday György 127

Caesar, Iulius 26

Császár Károly 83

Cseke Péter 184

Csögör Lajos 127, 130

Darvas József 88

Dávid Ferenc 88

Debreczeni László 6, 7, 9, 14, 16, 17, 20, 41, 43, 49, 52, 58–60,
66, 73, 74, 79, 90, 93, 101, 122, 134, 151, 153, 154, 163, 175,
184

Demeter Béla 11, 30, 101

Demeter János 17, 30, 51, 103, 104, 106

Dóczyiné Berde Amál 76

Dsida Jenő 31, 47, 51

Dzsingisz kán 26

Eötvös József báró 168

Erdélyi Gyula 51

Esze Tamás 54

Gaál Gábor 21, 27

Gárdonyi Géza 52

Ghibu, Onisifor 8, 22, 40

Groza, Petru dr. 26

Gusti, Dimitrie 16, 101

Horthy Miklós 100

Horváth Sz. István 91

Ilia Mihály 184

Illyés Gyula 128

Jancsó Béla 5, 11–15, 19, 20, 26–28, 32–35, 40, 44, 48, 51, 52,
56, 62, 65, 78–90, 93, 94, 97, 101, 103, 112, 114–124, 126,
128, 129–132, 134–151, 153–160, 162, 163, 165, 175, 184

Jancsó Elemér 30, 42, 47, 48, 51, 134

Özv. Jancsó Ödönné 52

János Gáspár dr. 152

- Kacsó Sándor 84, 115, 174
Kállay Miklós 85, 86
Kántor Lajos 184
Kéki Béla 58
Kelemen Lajos 52, 55
Kemény János 121, 140
Kicsi Antal 90, 91
Kodály Zoltán 40, 56, 59, 60
Kossuth Lajos 113
Kós Károly 5, 10, 18, 26, 29, 40, 43, 44, 48, 52, 54, 58–62, 64–
70, 72–78, 80, 82–88, 154, 176, 184
Kovács Dezső 148
Kovács Dezsőné 76
Kozma Dezső 118
Kozma Lajos 58
Krenner Miklós dr. (Spectator) 180
Kuncz Aladár 117, 118, 136, 140
- László Dezső 5, 9, 12–16, 19, 22, 24, 27, 34, 35, 44, 47, 50, 51,
62, 65, 76, 83, 84, 90, 92, 93, 95, 97, 104, 106, 108–110, 116,
124, 129, 134, 143, 146, 151–160, 162–180, 184
László Ferenc (a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója) 62,
154
László Ferenc dr. 5, 7, 14, 15, 50, 69, 163
László József 62
Lenin, Vlagyimir Iljics 25
Ligeti Ernő 136
- Makkai László 33, 58
Makkai Sándor 33, 112, 114, 135, 136, 138, 167, 176
Malonyay Dezső 40
Marosi Ildikó 140
Márton Áron 163
Márton Ferenc 18
Méliusz József 162
Mikó Imre 9, 29, 30, 47, 51, 90, 91, 93, 103, 104, 118, 120,
124, 130, 142, 152
Molter Károly 44

Móricz Zsigmond 36, 42, 43, 44, 46–52, 54–58, 60, 64, 65, 96–100, 184

Morris, William 78

Nagy István 85

Nagy Jenő (református kollégiumi tanár) 121

Nagy Jenő (néprajzkutató) 76

Nagy Péter 26

Nagy Sándor 26

Németh László 90, 112, 113, 128

Orbán Balázs 19

Ortutay Gyula 15

Osvát Ernő 114, 128

Paál Árpád 62, 69

Pékár Gyula 50

Petőfi Sándor 50, 57

Péterffy Jenő dr. 30

Plehanov, Georgij Valentyinovics 25

Reményik Sándor 112

Ruskin, John 78

Sípos Domokos 149

Suba Károly 127, 130

Szabédi László 94

Szabó Árpád 51

Szabó Dezső 15, 33, 36, 38, 42, 43, 50, 56, 58–60, 64, 65, 96–101, 114, 130, 132, 134, 135, 137, 138, 167

Szabó Géza 51

Gy. Szabó Béla 8

Szántó György 136

Széchenyi István gróf 33, 168

Szemlér Ferenc 83, 84, 162

Szentimrei Jenő 44, 62, 137, 138, 180

Szervátiusz Jenő 18

Szilágyi Júlia 130, 131

Tabéry Géza 44

Tamási Áron 35, 132, 134–138, 141, 143

Tompa László 148

Tonk Emil 51

Toroczkai Wigand Ede 58

I. Tóth Zoltán 51

Ungvári József 184

Váró György 51

Vásárhelyi Géza 90

Venczel József 47, 51, 58, 77, 103

Vita Sándor 58

Zágoni István 69

Zrínyi Miklós 168

Tartalom

Egy kötet keletkezéstörténete	5
Akiket igazolt az idő	9
Móricz Zsigmond és az Erdélyi Fiatalok	42
Háttérrajz egy Kós-portréhoz	58
Az önszervező társadalom erdélyi építője	88
Aki mindent előre látott	114
A kisebbségi élet ajándéka	151
Jegyzetek	183
Névmutató	185

Lucrare finanțată de Ministerul Culturii

A könyv szerkesztője: Vofkori Mária

Műszaki szerkesztő: Géczy János

A megjelenés éve: 1995. Alak: 70×100/24

Kiadói ívek száma: 8,688

Nyomdai ívek száma: 8

Szedte és tördelte a COMPREX Kft. Kolozsvár

Tiparul executat sub comanda nr. 371/1995,

la Imprimeria de Vest, R.A., Oradea,

str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105,

România

